

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

**TARİHTEN GÜNÜMÜZE AZERBAYCAN'DA
HİRİSTİYAN MİSYONERLİK VE DİĞER
MİSYONER GRUPLAR**

Yüksek Lisans Tezi

Jabir OSMANOV

İstanbul, 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

**TARİHTEN GÜNÜMÜZE AZERBAYCAN’DA
HİRİSTİYAN MİSYONERLİK VE DİĞER
MİSYONER GRUPLAR**

Yüksek Lisans Tezi

Jabir OSMANOV

Danışman: PROF. DR. İSMAİL TAŞPINAR

İstanbul, 2015

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Anabilim Dalı FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi JABİR OSMANOV'nın TARİHTEN GÜNÜMÜZE AZERBAIJAN'DA HİRİSTİYAN MİSYONERLİK VE DİĞER MİSYONER GRUPLAR adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 03.09.2015 tarih ve 2015-34/17 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 10 / 9 / 2015

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. İSMAİL TAŞPINAR	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. KÜRŞAD DEMİRCİ	
3.	Jüri Üyesi	Doç. Dr. ERDOĞAN BAŞ	

ÖZET

Tarihi itibariyle misyonerlik Hz. İsa'dan sonra Pavlus'un faaliyetleriyle başlamış ve günümüze kadar tüm Hristiyan mezhepleri için önemli bir metoda dönüşmüştür. İlk dönemlerden itibaren farklı bölgelere gitmeye çalışan misyonerler, her türlü metodu tarih boyu kullanmaya çalışmışlardır. Daha erken dönemlerde yaygın faaliyetlerde bulunsalarda, zamanla örgün ve kurumsal eğitim alanlarında da boy göstermeğe çalışmışlar. Hristiyan misyonerler feodalizm ve kapitalizm sistemlerinde bile siyasallaşmayı başarmış ve emperyalist güçlerle beraber farklı coğrafyalarda kendi misyonlarını yaygınlaştırmışlardır. Misyonerler genel itibariyle gittikleri bölgelerde gizli örgütlenmelerle beraber, o toplumların maddi ve manevi durumlarını göz önünde bulundurarak hep bu alanlarda yaklaşımı metot edinmişlerdir. Hristiyan mezheplerinin misyonerlik metotları zamana göre farklılık arzetsede, maksatları hep aynı olmuştur.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması ve ona bağlı birçok devletlerin bağımsızlığını kazanması, akabinde gelişmelere ve değişimlere neden olmuştur. Bağımsızlıktan sonra düşünce özgürlüğünün oluşması ve farklı faaliyet alanlarının üzerindeki kısıtlamaların kalkması, misyoner tarikat ve teşkilatların Azerbaycan'a gelmesine ortam hazırlamıştır. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da devam eden Dağlık Karabağ sorunu, halkın dini alanda bilgisizliği, ekonomik sıkıntılar, dış devletlerin demokrasi perdesi altında devlete baskı yapması misyonerlerin faaliyet alanını dahada genişletmiştir. Misyonerlik faaliyetlerini bağımsızlıktan önce ve sonra olarak ikiye ayırmışız. Bağımsızlıktan önce olanlar genel itibariyle Hristiyan mezheplerine bağlı olanlardır. Bağımsızlıktan sonra olanlar ise daha çok Protestan ve Katolik mezheplerine mensup tarikatlerle beraber diğer din ve gruplara bağlı misyoner faaliyetlerdir. Bu misyoner tarikat ve teşkilatların birçoğunun faaliyetleri resmen yasaklanmış, bir kısmı ise resmiyet kazanarak hala faaliyetlerini sürdürmekteler.

Anahtar Kelimeler: Pavlus, Misyonerlik, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Tarikat, Teşkilat, Grup, Azerbaycan.

ABSTRACT

Historically, missionary activity have started after Jesus' death, by Paul the Apostle's efforts and to date transformed into an important method for Church. From early ages of missionary, missionaries attempt to go different countries and use various methods. Although their activity range was broader initially, they emerged in formal and institutional education over time. Christian missionaries was able to politicize even in feudal and capitalist systems and they extend their missions different geographies along with imperialists. Missioners usually organized clandestinely but developed a method by paying regard to social and moral condition of those countries and approaching to people by considering these characteristics. Although missionary methods of churches show varieties over time, their aim was always same.

Dissolution of Soviet Union and declaration of independence of union countries made a way for development and change. Following independence, freedom of thought and abolishing restrictions on different fields of activity set ground for missionary churches and organizations to come into Azerbaijan. Nagorno-Karabakh War, religious ignorance of people, economical problems, pressure from foreign countries under the name of democracy have widened area for missionary activities. We investigated missionary activities before and after independency. Missionary activities before independency are generally from church sects. Missionary activities after independency is usually from Protestant and Catholic churches along with other religions and their sections. Most of these missionary activities are officially banned but some of them become official and continues their activities.

Keywords: Paul the Apostle, Missionaries, Soviet Union, Religion, Organization, Azerbaijan.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ.....	1
A. Azerbaycan'ın Kısa Tarihi	1
B. Bağımsızlıktan Sonra Dini Durum	2
BİRİNCİ BÖLÜM	5
MİSYONERLİK KAVRAMI VE TARİHİ SÜREÇTE MİSYONERLERİN İZLEDİĞİ YÖNTEMLER.....	5
I. Miyon ve Miyonerlik Kavramları	5
II. Miyonerlik ve Tebliğ Arasındaki Fark	7
III. Miyonerliğin Doğuşu ve Dönemleri.....	9
IV. Aziz Pavlus Dönemi Miyonerlik Faaliyetleri	12
V. Hristiyanlığın Siyasallaşma Dönemi ve Miyonerlik Faaliyetleri	15
VI. Miyonerlerin Gayesi	18
VII. Miyonerlerin Çalışma Metodları.....	20
VIII. Gizli Teşkilatlar Kurma	22
IX. Miyonerlerin Yetiştirilmesi	25
X. İslam Dünyasında Miyonerlik Faaliyetleri	27
XI. Türklerin Yaşadıkları Coğrafyada Miyonerlik Faaliyetleri.....	34
İKİNCİ BÖLÜM.....	39
TARİHTEN GÜNÜMÜZE AZERBAJCANDA HİRİSTİYAN MİSYONERLİK	39
I. KATOLİKLİĞİN AZERBAJCAN'A GİRİŞİ.....	39
A. Bağımsızlıktan Sonra Katoliklerin Çabaları	40
B. Katolik Kilisesinin Faaliyetleri	42
II. RUS ORTODOKSLUĞUNUN AZERBAJCAN'A GİRİŞİ VE FAALİYETLERİ.....	44
A. Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'da Rus Ortodoks Kilisesi ve Faaliyet Alanı.....	46

1.	Kutsal Barışseverler Kilisesi (Jen Mironosits)	47
2.	Mukaddes Tanrı Anası (Meryem) Kilisesi	49
3.	Mikhail Arhangiliskiy Kilisesi	50
4.	Yeni Rus Ortodoks Kilisesi	52
5.	Mukaddes Nikolskiy Kilisesi	54
6.	Aliksandr Nevski Kilisesi	56
B.	Azerbaycan Rus Ortodoks Kilisesinin Dini Ve Sosyo-Kültürel Faaliyetleri...	58
1.	Basın ve Yayın Faaliyetleri	58
2.	Gençler ve Çocuklar için Yapılan Faaliyetler	58
3.	Slav Menşeli Cemaatlere Destek	59
4.	Sosyal Faaliyetler	59
III.	PROTESTANLIĞIN AZERBAYCAN'A GELİŞİ VE GELİŞİM SÜRECİ...	60
A.	Bağımsızlıktan Önce Faaliyet Gösteren Protestan Misyoner Tarikatler	61
1.	Baptistler	61
2.	Adventistler	63
3.	Ellinciler (Pyatidesyatniçestvo)	65
B.	Bağımsızlıktan Sonra Faaliyet Gösteren Protestan Misyoner Tarikatler	67
1.	Hayat Verici Lütuf Tüm Dünya Kilisesi (Greater Grace World Aut Reach)	67
2.	Learning Center ya da Öğrenim Merkezi	70
3.	Hayat Sözü Tarikati	71
4.	Evangelist Yeni Hayat Yayıncıları	72
5.	Yehova Şahitleri	73
6.	Gideon (Mesih) Kardeşliği	75
7.	Yeni Apostol Kilisesi	76
8.	Umut Sesi	77
9.	World Vision	78
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	80
	AZERBAYCAN'DA FAALİYET GÖSTEREN DİĞER MİSYONER	
	GRUPLAR	80
I.	YAHUDİLİK	80
A.	Dağ Yahudileri	81

1. Dağ Yahudilerinin Bazı İnanç ve Uygulamaları	82
2. Dağ Yahudileri'nde İbadet Şekilleri ve İbadet Yeri	82
B. Aşkenaz (Avrupa) ve Gürcistan Yahudileri	83
II. İBRAHİMİLİK (Kadiyanilik)	85
III. KRİŞNA HAREKETİ/ISKCON: The International Society For Krishna Consciousness (Uluslararası Krişna Bilinçliği Topluluğu)	87
A. Krişnacılar'ın Azerbaycan'a Gelişi ve Faaliyetleri	89
B. Krişnacıların Basın Yayın Faaliyetleri	90
1. Broşür ve El İlanları	90
2. Dergiler	91
3. Kitaplar	91
IV. BAHAILİK	93
A. Bahailiğin Azerbaycan'a Gelişi ve Faaliyetleri	95
V. MOONCULUK / Unification Church (The Family Federation for World Peace and Unification/Moonies)	97
A. Mooncular Azerbaycan'da	99
VI. ALBANLAR (UDİNLER)	99
A. Albanların Kullandıkları Dil	100
B. Tarihi Dönemlerde Albanların Dini İnançları	101
1. Putperestlik	101
2. Yahudilik	101
3. Zerdüştlük	101
4. Tabiat Cisimlerine (Güneş, Ay) Tapınma	102
C. Albanların Hristiyanlığı Benimsemesi ve Kafkasya'da Hristiyanlığın İtikadi Yönden Parçalanması (Monofizit ve Diofizitlik)	102
D. Günümüzde Yaşayan Albanlar (Udinler) ve Dini Gelenekleri	104
VII. MOLOKANLAR	108
EKLER	113
SONUÇ	117
KAYNAKÇA	120
İNTERNET BAŞVURULARI	130

ÖNSÖZ

Azerbaycan yüzyıllar boyunca farklı etnik ve dine mensup insanların birarada yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Halkın nüfusunun % 90'nı Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır ve hepsi de müslümandır. Miladi 7. asırdan itibaren Azerbaycan coğrafyasında yaşayan insanların hemen hemen hepsi İslam dinini benimsemiş ve günümüze kadar dini ve milli değerlerini bütünleştirerek yaşamıştır.

19. asırdan itibaren Azerbaycan Çar Rusyası'nın, daha sonra Sovyet Rusyası'nın (SSCB) istilasına, dini ve milli açıdan yasak ve baskılarına maruz kalmıştır. Her iki rejim döneminde de dini mabedler kapatılmış, din eğitimi ve ayinler yasaklanmıştır. Bu nedenle Azerbaycan Türkleri, ibadetlerini ve dini merasimlerini gizli olarak yapmaya çalışmışlardır.

Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını kazanmasından hemen sonra hazırladığı anayasanın 48. maddesinde “Her bir kişi dini düşüncesini özgürce benimseme, her hangi bir dine ferdi olarak veya diğerleriyle inanmak yahut herhangi bir dine inanmamak, dine inanmasıyla ilgili olarak inancını ifade etmek ve tebliğ etmek hukuku vardır” belirtilmektedir. Bu maddeye dayalı olarak devlet tüm dinlere karşı tarafsızdır. Dini örgütler siyasete karışamaz. Her bir insanın inanç özgürlüğü ve dini tebliğ etme hakkı vardır.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'da oluşan siyasi boşluk, insanların İslam dini hakkında yeterli bilgisinin olmaması ve halkın maddi sıkıntılar içerisinde olması Hristiyan ve diğer misyonerler için ortam hazırlamıştır.

Bugüne kadar Azerbaycan'da Hristiyan dinine mensup her üç mezhep (Katolik, Ortodoks ve Protestan) ve bu mezheplerden aforoz edilmiş tarikatlarla birlikte diğer dinlere mensup ve özellikle Uzakdoğu menşeli tarikatlar faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.

Araştırmada eski zamanlardan bağımsızlığa kadar olan geniş tarihi süreç ile ilgili olarak misyonerlerin faaliyetlerine dair kısa bilgi vermekle yetinildi. Bu nedenle daha çok bağımsızlıktan sonra özellikle Hristiyan misyonerlerin faaliyetleri

üzerinde duruldu. Bu arada yaygınlaşmaya çalışan diğer dini hareketlerin tarih, inanç ve faaliyetlerine de değinildi.

Birinci bölüm misyonerlik kavramı ve Hristiyan misyonerlerin tarihi süreçte izledikleri yol, örgütlenme ve faaliyet alanlarına tahsis edildi. İkinci bölümde Hristiyanlığın üç ana mezhebinin Azerbaycan'daki faaliyetleri üzerinde duruldu. Üçüncü bölümde ise Azerbaycan'da bulunan diğer din ve tarikatların faaliyetleri incelendi.

Bu alanda Azerbaycan'da da şimdiye kadar müstakil bir akademik çalışma olmadığından, bu çalışma ilk olacaktır. Misyonerlerin Azerbaycan'daki faaliyetleri hakkında özgün bilgi ve kaynakların yetersiz olması ve teşebbüslerimize rağmen bazı önemli arşivlerden faydalanmamıza izin verilmemesi nedeniyle tezimizde istatistikî bilgilere doğrudan ulaşamamıştır. Bu nedenle araştırma daha çok kaynaklar ve sahadaki çalışmalara dayanmaktadır.

Eğitimim süresinde maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen Hüdayi Vakfı, İlim Yayma Vakfı ve Üsküdar Sağlık Eğitim ve Kültür Vakfı Başkanlığına, araştırmamızda faydalandığımız İSAM, İLAM, Azerbaycan Gençliye Yardım Fondu ve Dini Kurumlarla İş Üzre Devlet Komitesi Başkanlığına ve Kütüphane çalışanlarına, her zaman manevi desteklerinden ve önerilerinden dolayı kadim dosdum değerli Azad DEDEYEV'e, tezimizin günümüz Türkçesine yazılmasında yardımcı olan kıymetli kardeşim Harun ÜNVER'e, Lisans döneminden şimdiye kadar birikim ve metotlarından faydalandığım kıymetli hocam ve danışmanım Sayın. Prof. Dr. İsmail TAŞPINAR Beyefendi'ye teşekkürümü bir borç bilirim.

Jabir OSMANOV

Bakü-2015

KISALTMALAR

A.g.d	Adı geçen dergi
A.g.e	Adı geçen eser
A.g.m	Adı geçen makale
A.g.t	Adı geçen tez
A.S.A.	Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi
BBE.	Bakü Bibliya Enstitüsü
bkz	Bakınız
c.	Cilt
ev	eviren
D.E.Ü.D	Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi
D.İ.A	Diyanet İslam Ansiklopedisi
Der.	Dergi
DKİÜDK.	Dini Kurumlarla İş Üzre Devlet Komitesi
Hız.	Hazreti
İLAM.	İlmi Araştırmalar Merkezi
İSAM.	İslami Araştırmalar Merkezi
İSAV	İslami İlimler Araştırma Vakfı
İst.	İstanbul
M.Ö.	Milattan önce

M.S.	Milattan sonra
MDB.	Müstakil Devletler Birliği (Bağımsız Devletler Birliği)
s.	Sayfa
SSCB.	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
sy.	Sayı
t.y.	Tarih yok
trc.	Tercüme
Üni.	Üniversite
V.	Vakfi
Yay.	Yaynevi
yy.	Yayın yeri yok

GİRİŞ

A. Azerbaycan'ın Kısa Tarihi

Günümüz Azerbaycan'ında insan izleri oldukça eskilere dayanmaktadır. Nitekim Azerbaycan'da Paleolitik devre ait olan ilk insan izlerine Urmiye Gölü'nün kuzeyindeki Tamtama dağlık bölgesinde ve Tebriz'in güneyindeki mağaralarda rastlanmaktadır. Azerbaycan topraklarında kurulduğu bilinen ilk devlet Mana Krallığıdır. Milattan önce VII. yüzyılın başlarında Medler'in eline geçen Azerbaycan, daha sonra Pers İmparatorluğu'nun topraklarına katılmıştır.¹ Milattan sonra 227 yılında İran'da kurulan Sasaniler, Azerbaycan'ı tamamıyla ele geçirmişlerdir. Bu dönemlerde Azerbaycan'ın bulunduğu bölgede geçmişte Hristiyan inancına sahip olan Kafkas Albanya'sı mevcut idi. Roma İmparatorluğu ve Sasaniler arasında Azerbaycan'ı ele geçirmek için çatışmalar yaşanmıştır. Halk Romalılarca Hristiyanlaştırılmaya, Sasanilerce de Zerdüşt olmaya zorlanmıştır. VIII. asırda Albanya, Araplar tarafından fethedilmiş ve böylece bölgenin hâkim dini konumunda olan Hristiyanlık zamanla yerini İslam'a devretmeye başlamıştır. Daha sonra Abbasilerin idaresi altında olan Azerbaycan'da bu idarenin zayıflaması sonucu irili ufaklı birçok hanedanlar kurulmuştur. Azerbaycan XII- XIV. yüzyıllarda sırasıyla Moğollar, Harezmsahlr ve Timurlular'ın idaresine girmiştir. Özellikle Moğollar'ın ilk baskınlarında direniş gösteren halk acı bir biçimde cezalandırılmışlardır.

XIV. asrın sonlarında bu topraklarda Şirvan Şahlar Devleti kurulmuştur. Bu devlet de bir müddet sonra Akkoyunlularca işgal edilmiş ve varlığına son verilmiştir. Akkoyunlu devletinin yıkılmasıyla bu defa Azerbaycan tamamıyla Safevilerin eline geçmiştir.² Safevilerle Osmanlı hükümeti arasında anlaşmazlıklar vuku bulmuş ve savaşlar yaşanmıştır. Bunlardan en önemlisi Çaldıran savaşı olmuştur. Bu savaşta Safevi devleti Osmanlılara mağlup olmuş, bunun sonucu olarak da bölge üzerindeki hâkimiyeti zayıflamıştır. Osmanlı-Rus savaşları sonrası (1749–1768) Kırım'ın Ruslar'ın eline geçmesi aynı zamanda Kafkasya kapılarını Ruslar'a açmıştır.

¹ Ziya Musa BÜNYADOV, “*Azerbaycan*” D.İ.A, c. ; IV, s. 318

² BÜNYADOV, D.İ.A. c. ; IV, s. 319

1723 yılında Rus Çar ordusu Azerbaycan'ın Bakü şehrini ve Hazar denizi kıyısını, Osmanlılar ise ülkenin diğer bölgesini işgal etmiştir.³ 1735 senesinde yapılan anlaşma⁴ sonucunda Çarlık Rusya'sı Hazar kıyılarını İran'a devretmiştir. Son Safevi hükümdarı Nadir Şah'ın öldürülmesi (1747) sonucu Safevi devleti de son bulmuştur. Daha sonra XVIII. yüzyılda bu bölgede birbirinden bağımsız onbeşten fazla hanlık kurulmuştur. Bu hanlıklar arasında ciddi egemenlik savaşları yaşanmıştır. Bu kargaşa durumunu iyi değerlendiren Rusya hemen harekete geçmiştir. Böylece 1801 yılında Rusya'nın Gürcistan'ı ilhak etmesi Kafkasya'ya yayılma açısından bir dönüm noktası oluşturmuştur.⁵ Ruslar 1805'te Gence Hanlığıyla yaptığı savaştan sonra bölgeyi işgal eder. Birinci (1804–1813) ve İkinci (1826–1828) Rus-İran savaşları sonucu olarak şimdiki Azerbaycan, Gürcistan ve Dağıstan, Rus imparatorluğu'nun sınırlarına dâhil edilmiştir. 1918 yılında Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuş ancak bu yeni devlet sadece 1920 yılına kadar ayakta kalabilmiştir. 1920 yılında Sovyet ordusunun Azerbaycan'ın başkenti olan Bakü'yü işgal etmeleri sonucu henüz iki yaşını tamamlayamamış olan Cumhuriyet ortadan kaldırılmıştır. 1922 yılında Azerbaycan Sovyetler Birliği'ne (SSCB) katılmış ve 1991 yılının 30 Ağustos'una, yani özgürlüğünü kazanana kadar bu birlik içerisinde kalmıştır. Halkın itiraz ve protestoları sonucu ülke Sovyetler Birliği'nden ayrılmayı başarmış ve bu uğurda yüzlerce şehit verilmiştir. Bu vahşet dolu olaylar tarihe kanlı 20 Ocak olarak geçmiştir. Bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren komşu Ermenistan'ın saldırısına uğrayan Azerbaycan, haksız bir savaşla yüz yüze bırakılmıştır. Nihayetinde 1992 ve 1994 yılları arasında devam eden bu haksız savaş sonucu Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarının % 20' sini kaybetmiştir.

B. Bağımsızlıktan Sonra Dini Durum

Sovyetler Birliği'nin parçalanmasından sonra dini yaşamın önemli ölçüde serbestlik kazanması, halkın yeniden dine ve dini değerlerine dönmesine zemin

³ Ziya BÜNYADOV, "*Azerbaycan Tarihi*", Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1994, s. 574-580

⁴ 10 Mart 1735 tarihinde Nadir Şah'la Ruslar arasında yapılan Gence antlaşmasında Ruslar Derbent ve Bakü'den çekilmek zorunda kaldılar. Nadir Şah Rusların göç politikasının da önüne geçti. Bakü ve Abşeron bölgesine savaşçı Afşar kavimleri yerleştirildi. İsmail MEHMETOV, "*Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*", Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, s.474

⁵ Zekeriya TÜRKMEN, "*XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası*", Sosyal Bilimler Dergisi, t.y, s.10

hazırlamıştır. Yetmiş yıl boyunca ateizmin boy gösterdiği bu coğrafyada manevi değerler yıpratılmış, dini gelenekler hor gösterilmeye çalışılmıştır. Tüm bunlara rağmen halk inanç ve dini değerlerinden tümüyle kopartılamamıştır. Nitekim günümüzde Azerbaycan halkının % 90'ı Azerbaycan Türk'ü olup İslam dinine mensup vatandaşlardan oluşmaktadır. Nüfusun yaklaşık % 7'si ise Ruslar, Ukraynalılar ve Yahudilerden oluşmaktadır. Halk arasında hoşgörü ve dayanışma mevcuttur. Mescit ve camiler yanında, Rus Ortodoks Kiliseleri ve sinagoglar da vardır.⁶

Bu ibadet mekânları Sovyetler döneminde halkın kullanımına kapalı tutulmuş, birçoğu da ambar ve depo olarak hükümetçe kullanılmıştır. Komünizmin dinlere karşı yürüttüğü bu sert ve katı siyaseti neticesinde ülkede dini hayat neredeyse durma noktasına gelmiştir. Halkın inancını yok etmek imkânı olmadığından bu uygulamalar sadece dinin ameli yönünü ortadan kaldıracıdır. Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanması belli ölçüde dini özgürlüklerin elde edilmesine neden olmuş ve halkta dine karşı duyarlılık artmaya başlamıştır. Ülkenin bağımsızlık kazandığı 1991 yılından günümüze kadar geçen sürede, halkın önemli kısmı Müslüman olduklarını söyledikleri halde halen dinin temel esaslarını önemsememektedirler. Özellikle Sovyet rejiminde yaşamış ve eğitim almış olan zümrede bu eksiklikler oldukça fazla gözlemlenmektedir. Nitekim bağımsızlıktan dört sene sonra, yani 1995'te yapılan istatistiğe göre, ülkenin mevcut nüfusunun neredeyse % 90'ına yakını Müslümanların oluşturduğu gözükmektedir. Bu Müslüman nüfusun % 70'ini Şii inancına sahip halk oluştururken, kalan % 30'unu ise Sünni inancı benimseyen halk oluşturmaktadır. Rus Ortodokslar ise neredeyse nüfusun % 2'sini oluşturmaktadır. Bunun dışında % 2 oranında Monofizitler ve % 1,8 de diğer inançlar oluşturmaktadır.⁷

Şuda belirtilmelidir ki, Sovyetler rejimi hiçbir dine müsamaha göstermemiş, tüm dinlere özellikle de İslam dinine karşı baskılar uygulamıştır. Ancak daha sonraları hem iç hem de dış baskılardan dolayı, Rus Ortodoks kilisesine belirli ölçüde müsamaha gösterilmiş, Hristiyanlığın yaşanmasına ve kiliselerin faaliyetine göz

⁶ <http://shaquirr.sitemynet.com/sosyalyap.htm>

⁷ <http://www.pravoslavie.ru/put/070126150112>

yumulmuştur. Bu bağlamda Sovyet Rusyası'nda Hıristiyanlık yaşatılmaya çalışılmış, kiliselerin faaliyet göstermesi sağlanmış ve Hıristiyan din adamları yetiştiren ruhani okullar açılmıştır.⁸ Komünist rejimin uyguladığı bu politika, Sovyetler Birliği içerisinde olan Müslüman halkları önemli ölçüde yıpratmış, insanları dininden ve geleneklerinden uzaklaştırmıştır. Dine ve din adamlarına karşı uygulanan bu baskılar özellikle Sovyet rejiminin ilk yıllarında doruk noktasına ulaşmış ibadetlere, dini ayinlere kesinlikle yasak getirilmiştir. İlk başlarda yapılan baskıların ve katliamların hedefinde sadece Müslümanlar olmamıştır. Bu baskı ve kısımlar aynı zamanda Hıristiyan Ortodokslara da uygulanmıştır. Rivayetlere göre 1930'ların sonlarından itibaren 80.000 Ortodoks rahip, keşiş ve rahibe Bolşevikler'in elinde hayatlarını kaybetmiştir.⁹

⁸ “*Hıristiyan Sosyalizmi*” A. S. A, c. X, Bakü 1987, s. 106

⁹ Jean Françios MAYER, “*II. Vatikan Konsil'inden Sonra Hıristiyan Dünyasındaki Yeni Temayüller ve Gelişmeler*”, Divan İlmi Araştırmalar. Sy. ; 9, 2000/2, s. 82

BİRİNCİ BÖLÜM

MİSYONERLİK KAVRAMI VE TARİHİ SÜREÇTE MİSYONERLERİN İZLEDİĞİ YÖNTEMLER

I. Misyon ve Misyonerlik Kavramları

Misyon (Mission), “göndermek” anlamındaki Latince mittere kökünden gelmekte ve ‘birine tamamlanması için verilen görevi’ ifade etmektedir. Dini anlamda ise bir mü’mine bir şeyi ifa etmesi için verilen ilahi emir demektir. Kelimenin yaygın anlamı ise, bir dini yayma görevi, bu iş için yapılan konuşma ve fiiller yani dini propagandadır.¹⁰

Hristiyanlığın doğuşu ile başlayan “mission” hareketi zaman içerisinde Hristiyanlıkla birlikte anılır olmuş ve İncil’in yayılmasıyla eş anlamlı bir hale gelmiştir. “Mission” kelimesi Hristiyan literatürünün karakteristik bir özelliği olmuş ve birçok anlama bürünmüştür. Teolojik planda “mission”, teslisteki şahsiyetlerin kendi aralarındaki ilişkilerini belirtmektedir. Bunun için Baba’nın bedenleşmiş oğlu olan İsa’nın insanlar arasındaki misyonundan bahsedilmiştir. Yine Kutsal-Ruh’un Pentakost günü havarilere gönderilişinden bahsedilmektedir. Kilise hukukunda mission, belli bir görevi ifa etmek amacıyla gönderilen delegasyon gücünü ifade etmektedir. Genelde kabul edilen anlama göre ise misyon, İncil’in öğretisini Hristiyan olmayan halklara yaymaktır.¹¹

Buna göre Misyonerlik; görev, yetki, vekalet, bir iş için verilen “özel görev” anlamına gelen “misyon” kelimesinden türemiştir. Bu işi yapan kimseye “misyoner” ve Misyonerin yaptığı işe de Türkçe’de “misyonerlik” denilmektedir. Ancak bu kelimeler çok geniş ve değişik anlamlar içermektedir. Dini alanda olduğu gibi diplomasi alanında da siyaset alanında da kültürel alanda da misyon ve misyonerlik

¹⁰ Ömer Faruk HARMAN, “*Genel Olarak Misyonerlik*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-11 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 25

¹¹Mehmet AYDIN, “*Hristiyan Misyonerliğin Başlangıcı, Gelişimi ve Hedefleri*”, Dinler Tarihi Araştırmaları, (01-02 Ekim 2005 Ankara Sempozyumu) Türkiye Dinler Tarihi Derneği, Yayınları, Ankara, 2005, s. 35

bir yöntem olarak kullanılmıştır ve kullanılmaktadır.¹²

“Batı Dünyası” dini, siyasi ve kültürel alanda nüfuzunu artırmak için misyonerliği bir yöntem olarak kullanmış ve günümüzde de kullanılmaktadır. Bir dinin yayılmasında, bir yerin sömürgeleştirilmesinde, emperyalizm alanının genişletilmesinde “misyonerlik” en etkili ve başarılı bir yol olarak benimsenmiştir. Günümüzde siyasi misyonerlik de başarılı yöntemlerden biri olmuş, yine Batı ülkelerinin ve onların istihbarat birimlerinin yerini almıştır.¹³

Hristiyanlık’ta “Misyon” ve bu kökten türeyen kelimelere yüklenen anlamlar ve bazı Hristiyan gruplarını misyonerliği “olmazsa olmaz görev” kabul etmeleri bütün diğer din mensuplarının konuya ihtiyatla yaklaşmasına yol açmıştır. Çünkü Hristiyanlık’la özdeşleşmiş bir hareket olarak algılanan “misyonerlik”, Hristiyanlığı veya herhangi bir fikri, herhangi bir düşüncüyü, herhangi bir gayeyi, Hristiyan olmayan yerlere ve kişilere, çeşitli yol ve yöntemi kullanarak yaymak olmuştur.¹⁴

Misyoner (Missionary, Missionnaire) kelimesi ilk defa İman Propagandası Kongregasyonu’nun (de Propaganda Fide-C for the Propagation of the Faith) 1622’de tesisi dolayısıyla başlangıçta papazlar ve rahipler için kullanılmıştır. Zamanla bu terimin alanı öğretmenler, doktorlar, hemşireler, ziraatçılar vs. kapsayacak kadar genişletilmiştir.¹⁵

Misyon ve misyonerlikle yakından ilgili olarak kullanılan çeşitli terim ve kavramlar da bulunmaktadır. Misyonerlik, uzun süre emperyalizmin bir aracı olarak kullanıldığından günümüzde kötü çağrışımı yapmaması için İncil’i yayma anlamında evanjelizasyon veya kristianizasyon, konversiyon, proselytisme, witness ve proclamation gibi başka kavramlar kullanılmıştır.¹⁶

Evenjelist (Evangelist) kelimesi İncil yazarı yani dört İncil’den her birinin yazarı veya Reform kilisesinin gezici vaizi anlamındadır. Evenjelical ifadesi ise

¹² Abdurrahman KÜÇÜK, “*Misyon Anlayışı ve Misyonerlik*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi (17-11 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 41

¹³ KÜÇÜK, *a.g.m.*, s. 41

¹⁴ KÜÇÜK, *a.g.m.*, s. 42

¹⁵ HARMAN, *a.g.m.*, s. 28

¹⁶ HARMAN, *a.g.m.*, s. 26

Mesih'in hayatı ve öğretisi üzerine temellenen Protestanlık hareketini yani Muhafazakar Protestanlığı ifade etmiştir.¹⁷

II. Misyonerlik ve Tebliğ Arasındaki Fark

Tebliğ, kelime olarak bildirme, erişirme, haber verme mesaj anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, bir konudan, herhangi bir olaydan belirli bir mesajdan, yaşanan bir gelişmeden, vahyedilmiş bir dinden haberi olmayanları haberci, ulak, elçi, vaiz gibi araçlarla haberdar etme yöntemidir. Tebliğ kelimesi karşılığı olarak tam anlamıyla olmasa da, Hristiyanlığın ilk dönemlerinde yüklenen anlamıyla “misyon” kelimesi kullanılmaktadır. Çünkü Hristiyanlığın ilk dönemlerinde Hz. İsa mesajını öğretmek için seyahatlere çıkmış ve mesajını tebliğle yetinmiştir. Pavlus'un felsefesiyle bütünleşerek Hristiyanlığa döndürmek için bir yöntem ve metod olarak tebliğ faaliyeti, misyonerliğe dönüşmüştür.¹⁸

Kur'an-ı Kerim'de tebliğ anlayışı açık ve net olarak yer almıştır: “Allah’a itaat edin, Peygambere itaat edin, eğer yüz çevirirseniz bilin ki (Peygambere) yüklenen görevinin sorumluluğu ancak ona; size yüklenen görevin sorumluluğu da yalnız size aittir. Peygambere düşen sadece apaçık tebliğdir.”¹⁹

“Rabbinden sana indirileni tebliğ et, duyur.”²⁰

“Ey Muhammed! Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütlerle çağır; onlarla en güzel şekilde tartış; doğrusu Rabbin doğru yolda olanları da sapıtanları da iyi bilir.”²¹

“(De ki:) “Ey insanlar! Rabbinizden size gerçek (Kur'an) gelmiştir. Kim doğru yola girerse ancak kendisi (kendi lehi) için girmiş olur. Kim de sapıtırsa ancak

¹⁷Mehmet AYDIN, “*Soru ve Cevaplar*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-18 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 77

¹⁸ Abdurrahman KÜÇÜK “*Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ve Tebliğ arasındaki Fark)*”, Dinler Tarihi

Araştırmaları Vakfı, (01-02 Ekim 2005 Ankara. Sempozyumu) Türkiye Dinler Tarihi Derneği. Yay, Ankara, 2005, s. 23-24

¹⁹ Nur Suresi 54. ayet

²⁰ Maide Suresi 67. ayet

²¹ Nahl Suresi 125. ayet

kendi aleyhine sapıtmış olur. Ben sizden (sizin bu durumunuzdan) sorumlu değilim.”

22

“Sizin dininiz size benimki de banadır.”²³

Tebliğde zorlama, baskı ve yoğun propagandaya ve ısrara asla yer verilmemiştir. Hak ve hakikat, “Hikmet ve güzel öğüt ile anlatma” ön planda yer almıştır. Tebliğde gönül işi, bildirme, öğretme ve haberlendirme vardır. Sevgi ve şefkat söz konusudur. Siyasi ve ideolojik bir gaye öne çıkmamış, ihlas ve samimiyet öne çıkmıştır. Tebliğde insanların sıkıntılı anlarından faydalanma yoktur. Sadece Allah rızası gözetilmiştir. Tebliğde devletin siyasi kuruluşları, istihbarat birimleri, resmi kurumlar devrede değildir. Özel görevlendirme yoktur.²⁴

Misyonerlik ise havariler döneminden günümüze kadar gelen dönem içinde esas itibarıyla İncil’i öğretmek, Hristiyan olmayanları bu dine kazandırmak, ya da belirli mezhepten olmayanları bir mezhebe çevirmektir.²⁵

Misyonerlik, Hristiyanlığı yaymaya yönelik örgütlü çalışma birimidir.²⁶ Misyonerler inancın eksik olduğunu düşündükleri her yerde, kendi memleketlerinde veya haricinde faaliyet göstermişlerdir.²⁷

Misyonerlikte, muhatabın zayıf taraflarından faydalanma, onların kişilik ve kimliklerini değiştirme, toplumun soyutlanmasını sağlama ve siyasi güçlerce desteklenme özellikleri bulunmaktadır.²⁸

Misyonerlik, emperyalizmin, sömürgeciliğin ve batı kültürünün İslam ülkelerine dayattığı en etkili yöntemlerden biridir. Siyasi emellerin gerçekleştirilmesinde vazgeçilmez yöntemlerden biri deyince akla ilk önce

²² Yunus Suresi 108. ayet

²³ Kafirun Suresi 6. ayet

²⁴ KÜÇÜK, *a.g.m.*, s. 31.

²⁵ Uygur KOCABAŞOĞLU, “*Kendi belgeleriyle Anadolu’daki Amerika Misyoner Okulları*”, Arba Yayınları, İstanbul, 1989, s. 14,

²⁶ A. Mehmet KOCAOĞLU, “*Misyonerlik Faaliyetlerinden Pontus Rum Devletine Uzanan Süreç*”, (Giresun Tarihi Sempozyumu) 1996, Bildiriler, İstanbul, 1997, s. 236

²⁷ George E. WHITE, “*Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*”, (trc. Cem Tank Yüksel) Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 78

²⁸ KÜÇÜK, *a.g.m.*, s. 32.

misyonerlik gelmiştir.

III. Misyonerliğin Doğuşu ve Dönemleri

Hristiyanlığa göre ilk misyoner Hz. İsa'dır. Çünkü İsa kendisini "İsrail evinin kaybolmuş koyunlarını kurtarmaya gelen bir şahsiyet" olarak takdim etmiştir.²⁹

İlk muhatapların da İsrail oğulları olduğu anlaşılmaktadır. Hz. İsa ilk misyon hareketine on iki havarisini seçerek başlamıştır. İlk misyon alanı Galile'nin köyleri olmuştur.³⁰ Bu konu İncil'de şöyle anlatılmıştır. "İsa çevredeki köyleri dolaşıp öğretiyordu. On iki öğrencisini yanına çağırdı ve onları ikişer ikişer halk arasına göndermeye başladı. Onlara kötü ruhlar üzerinde yetki verdi. Böylece öğrenciler yola çıkıp insanları tövbeye çağırdılar. Pek çok cin çıkardılar, birçok hastayı üzerlerine yağ sürerek iyileştirdiler".³¹

İlk dönem misyon faaliyetinde egemen olan konu tövbe, cin çıkarma ve hastaların iyileştirilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Baba, Oğul ve Kutsal-Ruh adına bir misyon faaliyeti yapılmamıştır. Hz. İsa'nın ilk misyonu evrensel bir misyon değildir.³² Hristiyan alemi, din propagandalarında Hz. İsa'nın sözlerine esas itibarıyla istinad etmişlerdir: "*Gidin ve yeryüzünde her yaratığa İncil'i vazedin! Siz bana Kudüs'te de bütün Yahudiye'de de ve Samari'da yeryüzünün en son parçasına kadar şahidler olacaksınız*" Bu emrin onlar arasında "*Gidin ve insanlar arasında Tanrı'nın alem şumul hakimiyetini (imparatorluğu) ve gerçeğini tesis edin.*" şeklinde tefsir edilmesi ile Yahudilerden sonra ikinci bir "Arz-ı Mev'ud" ideali yaratılmıştır.³³

Hristiyanlığın evrensel anlamda misyon faaliyetleri Helenistlerle başlamıştır. Kilise hayatının ilk yıllarında İncil, Yahudi olmayanlar arasında yayılmaya başlayınca her iki manada evrensel bir misyon hareketi başlamıştır. Bu dönem,

²⁹ Matta (XV,24)

³⁰ Mehmet AYDIN, "*Hristiyan Misyonerliğinin Başlangıcı, Gelişimi Ve Hedefleri*", Dinler Tarihi Araştırmaları V, (01-02 Ekim 2005 Ankara sempozyumu) Türkiye Dinler Tarihi Derneği. Yayınları, Ank, 2005, s. 35

³¹ Markos (VI, 6-7), (VI, 12-13)

³² AYDIN, *a.g.m.*, s. 35.

³³ Erol GÜNGÖR, "*Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri*", Ötüken Yay, İstanbul, 1999, s. 15

İsa'nın çarmıhı ve İstefanos'un öldürülmesinden sonraki dönemle başlamıştır. Artık Kudüs dışında Hristiyanlığın yayılması ve Kudüs'teki siyasal ve dini baskıdan Hristiyanlığın kurtarılması gereği ön plana çıkmıştır.³⁴

Resullerin İşleri'nden anlaşılabacağı üzere İstefanos'un öldürülmesiyle birlikte Kudüs'teki baskıdan sonra, İsa'nın ve Havarilerinin arkasından giden müminler, Fenike, Kıbrıs ve Antakya'ya doğru dağılmışlardır³⁵. Havarilerin ilk muhatapları Yahudiler iken, Grekler ve Paganlar da havarilerin muhatapları olmuştur. Bu dönemde Antakya'daki yeni ihtida hareketi Kudüs'teki Hristiyan cemaatinin dikkatini çekmişler, Antakya'ya Barnabas'ı göndermişlerdir. Antakya'da Yahudilerin dışında Grekler'in de müminler ve Havariler topluluğuna dahil olduğunda; Pavlus, çoktan Hristiyanlık davası içine girmiştir.³⁶

Kudüs'ten sonra Antakya'nın Hristiyanlığın yayılmasında ve kabul edilmesinde; Kudüs'teki baskılardan uzak sakin bir ortamın Antakya'da bulunması, farklı birçok dinin Antakya'da yan yana bulunmasının sağladığı toleranslı bir ortam, İmparatorluğun merkezi olan Roma ile ulaşımın Antakya'dan kolay olması, ekonomik refahın Antakya'da huzurlu bir ortam yaratması, Kapadokya, Asya ve Akdeniz ülkeleri için Antakya'nın bir giriş kapısı teşkil etmesi etkili olmuştur.³⁷

Pavlus'la Barnabas'ın beraber çalışmak istemesinde Pavlus'un tahsilli olması ve ikna kabiliyetinin yüksek olması etkili olmuş olabilir. Ayrıca Barnabas'ın Pavlus'un ilk Hristiyan cemaatine dâhil olmasında ve bu arada itibar görmesinde büyük rolü olmuştur.³⁸ Oysa Pavlus, Hristiyanlığı kabulünden önce katı bir Yahudi misyoneri idi.³⁹

Antakya'da Pavlus ve Petrus misyonu devam ettirirken, burada insanlar arasında çok farklı dini düşüncelerin, ihtilafların oluştuğunu görmüşlerdir. Bu ihtilaflardan biri olan, Yahudi-Hristiyanların sünnetsiz olarak kurtuluşa eremeyeceği

³⁴AYDIN, *a.g.m.*, s. 35

³⁵ Resullerin İşleri, (X,22)

³⁶ AYDIN, *a.g.m.*, s. 36

³⁷ AYDIN, *a.g.m.*, s. 36

³⁸ AYDIN, *a.g.m.*, s. 37

³⁹ Galatyalılar, (V-II)

düşüncesi, Pavlus'un misyon anlayışına ters düşmekteydi. Bu durum Hristiyanlar arasında fitnenin yayılmasına sebep olur. Böylece Pavlus ve beraberindekiler sorunu Kudüs cemaatine götürmeye karar verirler.⁴⁰

Kudüs toplantısında ilk sözü Petrus almış ve şunları söylemiştir: “Kardeşler! Öteki uluslar müjdenin bildirisinin benim ağzımdan duyup inansınlar diye Tanrı'nın uzun zaman önce aramızdan beni seçtiğini biliyorsunuz. İnsanın yüreğini bilen Tanrı, Kutsal Ruh'u tıpkı bize verdiği gibi onlara da vermekle, onlara kabul ettiğini gösterdi. Onlarla bizim aramızda hiçbir ayırım yapmadı, iman etmeleri üzerine yüreklerini arındırdı”.⁴¹ Petrus'un Kudüs cemaati üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Petrus Musevi-Hristiyan çizgideki Hristiyan anlayışın propagandasını yapmış ve Kudüs'te Yakup'a destek olmuştur. Kudüs toplantısında ikinci konuşmayı Yakup yapar. Konuşmasında: “Kanımca diğer uluslardan Tanrı'ya dönenlere güçlük çıkarmamalıyız. Ancak putlara sunulup murdar hale gelen etlerden, cinsel ahlaksızlıktan, boğularak öldürülen hayvanların etlerinden ve kanlarından sakınmaları gerektiğini onlara yazmalıyız”⁴² der.

Pavlus ve beraberindekilerin özelde sünnet olma ve genelde tanrısal hukukun işlevi bağlamında geliştirdiği yorum ve algılama, mesajın yayılmasında yerel şart ve durumların dikkate alınması ve gerektiğinde mesajın buna göre yorumlanıp değerlendirilmesi anlayışına zemin hazırlamıştır.⁴³

Kudüs toplantısı soruna çözüm getirmiş, Yahudi Hristiyanların dışında misyonu benimseyen birşok insan arasında Hristiyanlık yayılmaya başlamıştır. Antakya Hristiyanlığın yayılmasında önemli misyon görevi üstlenmiş, Anadolu, Balkanlar ve Mezopotamya'da Hristiyanlık hızla yayılmıştır. Petrus'un oluşturduğu ilk cemaat onun ilk patrik olarak kabul edilmesinde etkisini göstermiştir.⁴⁴

Hiz. İsa'dan itibaren Hristiyanlık dininin önemli dönemleri ve misyonerliğin

⁴⁰ Resullerin İşleri, (XV, 1)

⁴¹ Resullerin İşleri, (XV, 7-8)

⁴² Resullerin İşleri, (XV, 6-9).

⁴³Şinasi GÜNDÜZ, “*Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri*”, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-18 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 356

⁴⁴ AYDIN, *a.g.m.*, s. 41.

başlangıçtan günümüze kadar uzanan genel tarihi, ana hatlarıyla şöyle sıralanmıştır:

- 1) 33-100 arası; Havariler Dönemi, Tebliğ/Misyon Dönemi
- 2) 100-800 arası; Kiliselerin kurulması, Hristiyan Doktrininin oluşturulması
- 3) 800-1071 arası; Dini Otorite Dönemi
- 4) 1071-1453 arası; Anadolu'nun Türklerden Geri Alınması Girişimleri Dönemi
- 5) 1453-1650 arası; Reform Dönemi, Dinde Milliyetçilik Dönemi
- 6) 1650-1793 arası; Dogma ve Doktrin Tartışmaları Dönemi, Hristiyanlıkta Mezhepler ve Yeni Anlayışların Kökleştiği Dönem
- 7) 1793-1965 arası; Modern Dönem
- 8) 1965-2000 arası; Dinler Arası Diyalog Dönemi
- 9) 21. Yüzyıl; Kültürleşme Yoluyla “Tek Kutuplu Dünya Oluşturma Süreci” (Batı Medeniyetini Üstün Kılma) Dönemidir.⁴⁵

IV. Aziz Pavlus Dönemi Misyonerlik Faaliyetleri

Hristiyan Misyon Hareketi'nde Aziz Pavlus'un Tarsus'tan Antakya'ya gelmesiyle yeni bir dönem başlamış ve bir yıl boyunca Barnabas ve Pavlus orada Mesih'i kabul edenleri eğitmişler ve ilk Hristiyan ismini onlara vermişlerdir.⁴⁶ Hangi kültürden gelerek Hristiyan olursa olsun herkese “Christus” (Mesihçiler) ismi ilk defa Antakya'da verilmiştir.⁴⁷

Hristiyanlığın ilk döneminde, Hz. İsa sonrası Hristiyanlığı temsil eden

⁴⁵ Abdurrahman KÜÇÜK, “*Misyonerlik ve Türkiye'deki Misyonerlik Faaliyetleri*”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1996. s. 36

⁴⁶ Resullerin İşleri, (XI, 23-24)

⁴⁷ Mehmet AYDIN, “*Antakya ve Tarsus Eksenli ilk Dönem Hristiyanlığına Bir Bakış*”, Adayla, Antakya, No: VII, 2004, s. 251-252

Musevi-Hristiyan çizgideki Hristiyanlık, zaman içinde pasifleşerek, Pavlus çizgisindeki Hristiyan misyonunun ağırlığını her geçen gün hissettirmiştir. Pavlus ilk misyonunu Barnabas'la yaptığı Anadolu, Kıbrıs, Perge, Pisidya Antakya'sı, Konya, Listra ve Derbe seyahatleri sırasında gerçekleştirmiştir. Bu misyon seyahatlerinde Pavlus sıkça mucize göstermiştir.⁴⁸

Pavlus'un ikinci misyon seyahati, Anadolu, Balkanlar ve Yunanistan'ı içine almıştır.⁴⁹ Yayılmış olduğu ilahi mesaj: “insanlar için acı çekerek ölen ve tekrar dirilen İsa-Masih doktrini” olmuştur. Üçüncü seyahati, Anadolu, Makedonya ve Yunanistan'ı içine almıştır. Bu seyahatinin asıl amacı daha önce oluşturmuş olduğu cemaatlerin istikrarlı şekilde ayakta kalmasını sağlamaktır. Hristiyan kilise tarihinin en büyük ve en önemli misyoncusu olan Pavlus; Yeni Ahit'in kitapları arasına girmiş olan dört mektubunda Hristiyan misyonu için gezdiği güzergâhları belirlemiş ve hatta bu konuda benimsediği taktik ve stratejileri Hristiyan misyonu içine yerleştirmeye çalışmıştır. Pavlus, misyon faaliyetinde tekелci, baskıcı ve diktatörce olmuştur. Kendi düşünce sistemi dışındaki düşüncelere hayat hakkı tanımamıştır.⁵⁰

Pavlus: “İster biz, ister gökten bir melek size bildirdiğimize ters düşen müjde bildirirse lanet olsun ona”⁵¹ ifadesiyle kendi düşüncesi dışındakileri kabul etmemiştir. Hristiyanlığı yayabilmek için her kılığa girdiğini kendisi itiraf etmiştir. Bu misyon çizgisi daha sonraki bütün Hristiyanlar için model teşkil etmiştir”.⁵²

Pavlus: “Ben özgürüm, kimsenin kölesi değilim. Ama daha çok kazanayım diye herkesin kölesi oldum. Yahudileri kazanmak için Yahudilere Yahudi gibi davrandım. Kendim kutsal yasanın denetimi altında olmadığım halde yasa altında olanları kazanmak için onlara yasa altındaymış gibi davrandım. Tanrı'nın yasasına sahip olmayan biri değilim. Mesih'in yasası altındayım. Buna karşın, yasa sahibi olmayanları kazanmak için yasaya sahip değilmişim gibi davrandım. Güçsüzleri kazanmak için onlarla güçsüz oldum. Ne yapıp yapıp bazılarını kazanmak için

⁴⁸ AYDIN, *a.g.m.*, s. 42.

⁴⁹ Şinasi GÜNDÜZ, “*Pavlus Hristiyanlığın Mimarı*”, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001, s. 63

⁵⁰ AYDIN, *a.g.m.*, s. 42.

⁵¹ Galatyalılar I, 8

⁵² AYDIN, *a.g.m.*, s. 43.

herkesle her şey oldum."⁵³ diyerek misyonunu gerçekleştirmiştir.

Pavlus: "Bana her şey serbest" diyorsunuz. Ama her şey yararlı değildir. "Bana her şey serbest" diyorsunuz. "Ama hiçbir şeyin tutsağı olmayacağım", diyerek de misyonun katılığını belirtmiştir.⁵⁴ Pavlus, bu misyonla mevcut siyasal sistemlerle çatışmamaya özen göstermiştir, ayrıca bu misyonuyla kendisini değil başkalarını kurtarmaya önem verdiğini ve bunun için de her şeyi yaparak onları hoşnut etmeye çalıştığını açık olarak belirtmiştir. Pavlus bu misyonu için "**takiyye**" metodunu kullanmıştır.⁵⁵

Pavlus, İsa'nın, "*Sezar'ın hakkını Sezar'a, Tanrı'nın hakkını Tanrı'ya verin*"⁵⁶ sözünü aynen benimsemiş, "*Her siyasal sistemde Tanrısal bir özelliğin olduğunu*"⁵⁷ belirtmiştir.

Pavlus'un siyasal sistemlerle uyumlu bir misyon gütmesi, nihayetinde idam edilmesiyle son bulmuştur. Pavlus'un takiyye metodu, İslam düşüncesinin son derece önem verdiği "*olduğun gibi görün ve görüldüğün gibi ol*" prensibine karşı, hedefe ulaşmak için "*gerektiğinde olmadığın gibi görünebilirsin*" prensibini içermiştir. Muhatabına karşı açık, dürüst ve şeffaf olmamayı caiz gören bu tutumda ahlâki bazı sorunların bulunduğu aşikârdır. Nitekim Pavlus'un bu yöntemi, kendisinden yüzyıllarca sonra yaşayan Makyavel'in (N. Machiavelli) çokça tartışılan meşhur "*davaya giden her yol mübahtır*" ilkesini akla getirmektedir.⁵⁸

Pavlus'un misyon yöntemleri arasında mesajın kültürel ortama uyarlanıp adaptasyonu konusunda da ciddi örnekler bulunmuştur ki bunlar günümüzde özellikle çeşitli Protestan misyoner gruplarınca yaygın olarak uygulanan kültürel adaptasyon (contextualisation, inkültürasyon) yöntemine referans teşkil etmektedir. Pavlus'un yaklaşımları arasında en dikkat çekici olanı, Musa hukukuna karşı sergilediği tavır

⁵³ I. Korintliler, (IX, 19-22)

⁵⁴ I. Korintliler, (VI, 12-13)

⁵⁵ AYDIN, *a.g.m.*, s. 43.

⁵⁶ Matta, (XXII, 21)

⁵⁷ Romalılara, (XIII, 2- 4)

⁵⁸ Şinasi GÜNDÜZ, "*Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri*", Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV

Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-18 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 355

olmuştur. Sünnetsiz Hıristiyanların da kurtuluşa ereceğini benimseyerek Yahudi Hıristiyanlar dışındakileri de Hıristiyanlığa kazandırmayı amaçlamıştır.⁵⁹

Pavlusun misyonerlik faaliyetleri açısından diğer bir metodu, faaliyet yapacağı yerleri önceden seçmesi ve daha önceden misyonerlik faaliyetlerinin yürütülmediği yerler olmasına dikkat etmesidir. Pavlus, İşaya kitabında geçen “Çünkü kendilerine anlatılmamış olanı görecek, duymadıklarını anlayacaklar”⁶⁰ ifadesinden hareketle, “Bir başkasının attığı temel üzerine inşa etmemek için Müjde’yi Mesih’in adının duyulmadığı yaymayı amaç edindiğini”⁶¹ ifade eder. Ancak önceden yer belirlemesine rağmen çoğunlukla gittiği yerlerde birkaç hafta veya aydan fazla kalmaması, faaliyetlerini önemli şehirlerde sürdürmesi, ilk etapta faaliyetlerine Sinagoglarda başlaması, daha sonraları yerel kiliseler oluşturarak faaliyetleri oradaki insanlara bırakması izlediği metotlar arasındadır. Pavlusun bu metotları günümüzdeki misyonerlik faaliyetlerinde de görüldüğü üzere eğitimini tamamlayıp göreve hazır olan bir misyonerin yoluna ışık tutmaktadır.⁶²

V. Hıristiyanlığın Siyasallaşma Dönemi ve Misyonerlik Faaliyetleri

Hız. İsa’dan sonra Kudüs cemaati ve arkasından Pavlus ile başlayan misyon faaliyeti hızla yayılmaya başlamıştır. Hıristiyanlık baskıcı tutumlara ve yönetime rağmen Roma İmparatorluğu’nun içerisinde gizlice yayılmaya başlamıştır. Miladi III. Asırda Roma İmparatorluğu’nun sahip olduğu en büyük din olarak Hıristiyanlık inancı yer almıştır.⁶³

Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu’nun içerisinde serbestçe yayılması İmparator Konstantin’in (274-337) 313 yılında yayınladığı Milan Fermanıyla gerçekleşmiştir. Milan Fermanı Roma İmparatorluğu’nun Hıristiyan dinini resmi din

⁵⁹ GÜNDÜZ, *a.g.m.*, s. 355.

⁶⁰ İşaya (XXXXXII, 15)

⁶¹ Romalılara (XV, 20-21)

⁶² Süleyman TURAN, “*Pavlusun Misyon Anlayışı*”, Karadeniz Teknik Üni. Sosoyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2004, s. 125-128-130-131-132

⁶³ AYDIN, *a.g.m.*, s. 43.

haline getirmemiş, ama serbestlik tanımıştır. Hristiyanlığı açıktan yayma imkanı vermiştir. Bu serbestlik kültürel alanda büyük etkiler yaparak kiliselerin ve büyük eserlerin yapımını hızlandırmıştır. Hristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini kabul edilmesi miladi 380 tarihinde Roma İmparatoru Theodos'la gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra artık Hristiyanlık her türlü siyasi desteği İmparatorluk'tan almış, daha sonraki dönemlerde Batı Roma İmparatorluğu Miladi 476 yılında yıkılmasıyla kilise egemenliği ortaya çıkmıştır.⁶⁴

Miladi ikinci ve üçüncü asırda çeşitli baskılara maruz kalan Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini kabul edilmesiyle, İmparatorluk kendi siyasal yapısıyla Hristiyanlığı bütünleştirmiş, bünyesinde bulunan diğer halklara bu dini gönüllü ya da gönülsüz empoze etmeye çalışmıştır.

Daha sonraki dönemlerde Kilise egemenliği papazların kontrolünde entelektüel iktidarın tekeli muhafaza ederek nihai sözün kendilerine ait olduğunu kabul ettirmiştir. Bunu perçinleyen en etkili olay da Papa 3. Leon'un 800 yılında Batı İmparatoru olarak Charlemagne'a taç giydirmesi olmuştur.⁶⁵

İşte bu tarih ortaçağ Hristiyanlığının başlangıcı kabul edilmiştir. Bu tarihle birlikte Kilise, hudutlarını bilmediği üniversiteleri yönetmeye, kralları kontrol etmeye ve baskı altında tutmaya başlamış, gücünü ve iktidarını siyasal Hristiyanlıkla perçinleştirmiştir.

Kilisenin papaların eşliğinde misyon faaliyetine başlaması, XVI. Yüzyılın sonunda Papa VIII. Clement'in "De Propaganda Fide" topluluğunu kurmasıyla hızlanmıştır. Bu teşkilatın yegane amacı Doğu İslam coğrafyasındaki halkları Hristiyanlaştırmak olmuştur. Bu misyon faaliyeti Türklerin tarih sahnesine çıkmasıyla sekteye uğramıştır.⁶⁶

Müslüman Türklerin yaptığı başarılı fetihler Hristiyan Kilisesinin başarısını engellemiştir. Bu durumda Hristiyanlara ve Hristiyan dünyasına çeşitli yollarla

⁶⁴ AYDIN, *a.g.m.*, s. 44.

⁶⁵ Mehmet AYDIN, "*Din Fenomeni*", Tekin Kitabevi, Konya, 1993, s. 141

⁶⁶ AYDIN, *a.g.m.*, s. 45

İslami yayılmayı durdurmak kalmıştır. Bunun için çeşitli toplantılar yapılmış, çeşitli teklifler görüşülmüştür. Takip edilecek metodlar üzerinde durulmuştur. Bu metodlardan birisi de misyonerlik yapmak olarak belirlenmiştir.⁶⁷

Kilise, yine umudunu hiç kaybetmemiş XIII. Yüzyılda Aziz François d' Assise'in ve Aziz Dominique de Guzman'ın kurdukları Fransisken ve Dominiken tarikatlarını onaylamıştır. Bunlar daha sonraki dönemlerde de en hareketli misyoner gruplar olmuştur. Roma Katolik kilisesi bünyesinde misyon faaliyetine misyonerlerin babası olarak kabul edilen Raymond Lulle (1235-1316), Müslüman olanları Hıristiyanlaştırmakla işe başlamak amaç edinmiştir. Bunun için Hıristiyan mesajının muhataplarının düşüncelerini, adetlerini, felsefelerini bilmenin önemini belirtmiştir.⁶⁸

Batı Kilisesinin (Papalığın) hedefi yüzyıllardır hem Roma'nın hem de Bizans kilisesinin dışladığı Doğu Hıristiyan cemaatlerini kendi safına çekerek, Müslüman Türk yönetimlerini zorlamak, onların hak ve hukukunu gözetmek bahanesiyle Doğu topraklarında egemenliğini tesis etmek olmuştur. Geçmişte Şark meselesi ve günümüzde Büyük Ortadoğu projesi adı altında, hep siyasi ve etnik politikaların yer aldığı tarihsel süreçlerle desteklenmiştir.⁶⁹ II. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Avrupa'da Hıristiyanlığın yayılması büyük oranda manastır keşişleriyle gerçekleştirilmiştir. Bu tarihler arasında keşişler, pagan köylüler arasında onlardan biri gibi yaşayarak önemli bir görev ifa etmişlerdir.

Papalık 1662 yılında Vatikan'da Misyon Bakanlığı kurmuştur. Bunu takip eden yıllarda Avrupa'nın birçok ülkesinde özellikle Almanya, Fransa ve Belçika'da misyonerlik çalışmalarını yürütmek üzere Enstitüler⁷⁰ açılmıştır.⁷¹

XV. Yüzyıl'da Coğrafi Keşiflerle birlikte, yeni temasta bulunan halkların

⁶⁷Günay TÜMER, Abdurrahman KÜÇÜK, “*Dinler Tarihi*”, Ocak Yayınları, Ankara, 1997, s. 413

⁶⁸Mehmet AYDIN, “*Türkiyede Katolik Misyonerliğin Dünyü Bugünü*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, Ensar Neşriyat, (17-18 Nisan 2004) İstanbul, 2004, s. 99-100

⁶⁹AYDIN, *a.g.m.*, s. 101

⁷⁰ 1732’de Moravyalı Kardeşler Misyonları (Berlin), 1823’te İncil Misyonları Derneği (Paris), 1825’te Paganlar Arasında İncili Yayma Hareketi (Berlin), 1885’te Hıristiyan Gençleri Derneği (München), 1902’de Genç Misyonerler Derneği (Berlin), 1907’de Dünya Hıristiyan Öğrencileri Birliği (Paris).

⁷¹Osman CİLACI, “*Hıristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*”, Türkiye Diyanet Yayınları, Ankara, 1997, s. 9

Hristiyanlaştırılma sürecinde kilise misyon anlayışında ilk defa tebliğde eğitimin önemini keşfetmiştir. Özellikle Asya ülkelerinde güçlü uygarlıklarla karşılaşan misyonerler tebliğde bir metod ihtiyacı hissetmişlerdir. 16. yüzyılda Cizvit tarikatı, Asya'daki faaliyetlerinde Çin ve Hind dinlerinin aslında Kitabı-Mukaddes'le uyumlu olduğu yönündeki görüşünü bir misyon tekniği olarak kullanmıştır. 17. yüzyıl Katoliklerin diğer Hristiyan mezheplerini de misyon içine aldığı dönemi içermektedir. 18 ve 19. yüzyıllardaki Hristiyan misyonunda önem kazanan yön, dinin tebliğinde pozitif bilimlerin kullanılmasının gerekliliği şeklinde bir kanaat etrafında yapılmıştır. Bunun en büyük sebebi de Aydınlanma ve Pozitivizmin getirdiği meydan okuma karşısında kilisenin kendini koruma içgüdüsü olmuştur.⁷²

VI. Misyonerlerin Gayesi

Hristiyanlar ve kilise başlangıçtan beri kendisine tabi olmayan tüm insanlara hep şu çağrışı yapmıştır, “*Vakit tamam oldu ve Allah'ın melekûtu yakındır. Tövbe edin ve İncil'e iman edin*”⁷³ Hristiyan Misyonerlerin gayesi; yeni Hristiyanlar kazanmak, en azından kendi mensuplarını birlik içinde tutabilmek, batı emperyalist nüfuz alanını genişletmek olarak görülmüştür. Roma Katolikliği, Avrupa'ya hâkim olduktan sonra, dünyanın her tarafında yaşayan insanları Hristiyanlaştırmaya çalışmıştır. Bu arzusuna ulaşmak için önce kılıç yolunu seçmiş ve böylece haclı seferleri başlamıştır. Bu seferler öncelikle İslam dünyasına yöneltilmiştir. Dünyaya hâkim olma gayesindeki Hristiyanlığı durdurabilecek tek din İslam, tek kuvvet Müslümanlardır. İslam günden güne yayılmış, mensupları sayıca artmıştır. Ancak Hristiyan dünyası Müslümanların ilerlemesini kılıç zoruyla durdurmayı başaramamıştır.⁷⁴ Çünkü XV.-XVI. yüzyılda Avrupaya meydan okuyan en büyük tehlikeyi, Avrupanın kalbine kadar sokulan Osmanlı Türkleri temsil etmekteydi. Avrupa devletleri arasında *ittifak, birleşme, koalisyon, konfederasyon*, girişimleri o

⁷²Kürşad DEMİRCİ, “*Misyonerlik Metodundaki Değişimler*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-18 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 85

⁷³Markos 1,14-15’den Nakleden; Mehmet AYDIN, “*Türkiyede Katolik Misyonerliğin Dünü, Bugünü*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-18 Nisan. İst.) Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 95

⁷⁴TÜMER, KÜÇÜK, *a.g.e.*, s. 413

zaman ortak savunma ihtiyacıyla gündeme geldi.⁷⁵ Hristiyan misyonerler yeni metodlarla Hristiyanlığı yayma çabalarını asla kaybetmemişler. Kendisi dışındaki milletleri farklı bir milliyete büründürme faaliyetlerini misyonerlik için bir metod olarak kullanmışlardır.⁷⁶

Katolik profesörlerden Daniélou: “....Nihayet son bir hususa da temas etmek gerekmektedir. Eğer Batının siyasi hakimiyeti hedefine ulaştı ise, kültürel etkisinin de hedefe ulaştığı bir gerçektir. Batı teknik ve medeniyet görünümü altında dünyayı fethetmek yolundadır. Bu durumda Doğunun ve Afrika’nın eski medeniyetleri, bu yayılmaya karşı durabilecek mi? Gelecekte dünyanın her yerinde karşılaşacağımız insanların bu teknik ve medeniyetin insanları olacağı bir gerçektir. Bu durum misyonu yeni bir oluşa doğru yönlendirmiştir. Çünkü bu teknik ve medeniyet de gerek Doğuda, gerekse Batıda Hristiyanlığın dışında teşekkül etmiştir. Geleceğin misyoner problemi bu medeniyetin Hristiyanlaştırılması problemi olacaktır” diyerek misyonerliğin nihai amacını dile getirmiştir.⁷⁷

Temeli ortaçağın fanatik anlayışına dayanan misyonerliğin Hristiyanlığı yaymaktan başka, himayesi altında bulunan ülkelerin iktisadi, kültürel ve siyasi nüfuzu için zemin hazırlamak da önemli gayelerindendir.⁷⁸ Gittikleri ülkelerde sömürgeciliğe ve emperyalizme hizmet etmişlerdir. Gerek misyoner teşkilatını destekleyenler gerekse orada bilfiil görev alan misyonerler olsun bu iki grubun mutlak çoğunluğunun amaçları ile yaymak için geldiklerini iddia ettikleri din arasında asla bir münasebet olmamıştır. Çünkü batıda manevi değerlere önem vermeyen materyalist ve hiçbir dine inanmayan Fransa gibi milletler oluşmuştur. Özellikle Fransa laik bir devlet olmasına rağmen dışarıda din adamlarını himaye etmekle emellerini gerçekleştirme gayesi gütmüştür. Petrole, altına ve madene özel önem veren Amerika, dünyanın yarısını ruhi hayata ve dinden gelen sulha daveti gaye

⁷⁵ Halil İNALCIK, “*Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avrupa İle İlişkiler*”, Tümaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 216

⁷⁶ TÜMER, KÜÇÜK, *a.g.e.*, s. 413

⁷⁷ Abdurrahman KÜÇÜK, “*Kilisede Misyoner Düşüncesi*”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XXXVII, s. 104

⁷⁸ www.diyaret.gov.tr/14.11.2005:Osman.CILACI_ “*Milli ve Dini Bütünlüğümüz Açısından Türkiye’deki Misyonerlik Faaliyetleri*”

edinen misyonerlerle işgal etmiştir.⁷⁹

VII. Misyonerlerin Çalışma Metodları

Misyonerler çalışma metodlarında çeşitlilikler göstermişlerdir. Göstermelik olarak bazen açık faaliyetleri dışında, çok defa gizli ve dolaylı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Misyoner James E. Dittes'e göre: "Türkiye'de takip edilecek metod: Hıristiyan misyonerler önce Türk muhiti içine girerek onların sempatisini kazanacak, sonra dini telkinatta bulunarak Türk kültür hayatında temelli değişiklikler yapmak için çalışacaklardır."⁸⁰

18. yüzyıl ve 19. yüzyıllarda misyon faaliyetlerinde kullanılması gereken yöntem, dinin tebliğinde pozitif bilimlerin kullanılmasının gerekliliğini göstermiştir. Bunun en büyük sebebi de, aydınlanma ve pozitivizmin meydan okuması karşısında kilisenin kendini koruma içgüdüsünün yatmış olmasıdır. 1896'da toplanan Vatikan Konsili, bu eğilimi resmen ilan etmiştir. 20. yüzyılın başlarından itibaren Hıristiyan misyonundaki liberal yöndeki değişimlerin bu dönemde atılmış olması söz konusu zaman dilimine ciddi bir önem kazandırmıştır.⁸¹

Bu bağlamda misyonerlerin önem verdiği en önemli husus ise, sosyal etkinliklerdir. Misyonerler, Hıristiyan mesajının diğer insanlara ulaştırmada üç önemli unsurun gözetilmesini benimsemişleridir. Bunlar; a) doğru tavrın belirlenmesi, b) doğru taktiklerin/stratejinin uygulanması ve c) doğru hedeflerintayini olarak belirtilmektedir. Sosyal etkinlikler bağlamında "Arkadaş evajelizmi" olarak da adlandırılan metod, misyonerlikte "çevre oluşturmaya" yönelik oldukça etkili bir yöntem olarak kullanılır.⁸²

Misyonerler, özellikler son dönemlerde, doğrudan misyoner sıfatıyla aralarına girmeyi uygun görmedikleri toplumlara çeşitli hizmet dallarında çalışan gmrevliler

⁷⁹Mustafa HALİDİ, Ömer FERRUH, "*İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*" (Çev: O. Şekerci), Çeşme Yay. İstanbul, 1968

⁸⁰GÜNGÖR, *a.g.e*, s. 75

⁸¹Kürşad DEMİRCİ, "*Misyonerlik Metodlarındaki Değişimler*", Türkiye'de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-18 Nisan 2004) Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 85

⁸²Şinasi GÜNDÜZ, "*Misyonerlik*" Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005, s. 100

ya da uzmanlar görüntüsü altında girmektedirler. Bu tarz çalışan misyonerler “tentmaking misyonerler” olarak da adlandırılmaktadır. “Tentmaking” yöntemi özellikle misyonerlik faaliyetlerine karşı siyasal ve hukuki yaptırımlar uygulayan ülkeler ve toplumlar üzerinde etkili şekilde uygulanmaktadır.⁸³

Özellikle Protestan evanjelist kiliselerce yürütülen misyonerlik faaliyetlerinde misyon bölgelerinde yerel kiliselerin oluşturulmasına özen gösterilir. Kiliselerin yerelleşmesinde cemaatin oluşumu açısından iki kurumsal yapının tesisi önemlidir. Bunlardan birincisi uygun sosyal ve siyasal şartlar oluştuğunda ve cemaat yeterli sayıya ulaştığında resmi Hıristiyan kurumlarının tesis ettirilmesidir. Bu, genellikle bağlı olunan Hıristiyan cemaatin yerli gelenekle birleştirilerek kurumsal bir yapı olarak ortaya çıkması şeklinde gerçekleşir. “Türk... Kilisesi”, Türk Dünyası... Kilisesi” gibi... Diğer bir yapılanma ise, yenz yeterli sosyal ve siyasal ortamla yeterli sayıda cemaatin olmadığı yerlerde devreye sokulan “ev kiliseleri” şeklinde cemaatlerin oluşturulmasıdır.⁸⁴

Hıristiyanlıktaki misyonerlik anlayışında dönüm noktası kabilindeki değişimler, farklı kültürlerle karşılaşma, siyasal ilişkiler ve modernizmin getirdiği yeni dengelerle alakalıdır. Öte yandan, Hıristiyan misyon anlayışının değişimi, yöneldiği kitlenin yapısına göre de değerlendirilmelidir. Bu mantık içerisinde düşünüldüğünde ateist çevrelerde farklı, Hıristiyan mezhepleri veya diğer dinler arasında farklı bir metodun izlenmesi gerekeceğini anlamak herhalde zor olmasa gerek.⁸⁵

Osmanlı Devleti içerisinde faaliyet gösteren misyonerlerin hedef aldıkları bölgelere, kitlelere ve toplumlara yönelik ayrı, özel program ve metodlar olduğu gibi, zaman ve şartlara göre değişen metodları da olmuştur. Kendi aralarında yazdıkları mektuplarda birbirlerine, kendilerini “*kurtların arasında kalmış kaz gibi*” görmeleri dolayısıyla, “*yılan gibi akıllı ol*”, “*insanlardan kendini kolla*” diye tavsiyelerde bulunmak suretiyle

⁸³ GÜNDÜZ, *a.g.e.* , s. 104

⁸⁴ GÜNDÜZ, *a.g.e.* , s. 105

⁸⁵ DEMİRCİ, *a.g.m.* , s. 83

misyonun başarısını etkileyecek olumsuzluklardan korunmaya çalışmışlardır.⁸⁶

VIII. Gizli Teşkilatlar Kurma

Bu teşkilat mensupları, kılık kıyafet, dil, din, örf ve adet gibi kültüre yönelik yollarla içinde bulundukları toplumdan dışlanmış gibi görünmüşler ve gayelerine erişmek için perde arkasından çalışmışlardır. Misyonerler gidecekleri yerlerin özelliklerine göre yetiştirildikleri için çok beceriklidirler. Maskeli çalıştıkları için kuzu postuna bürünerek saf halkı kolayca kandırabilirler. Bunların hedefi siyasi ve dini bakımdan milleti kargaşaya düşürmek, halkı her türlü ilerlemeye karşı kayıtsız ve hatta düşman yapabilmek, geri kalmış halde bırakmaktır. Bu hususta bazı yollara başvurmuşlardır. Mesela Müslümanlara “Asr-ı Saadet’de teknik var mıydı? Elbise var mıydı? Diyanet teşkilatı var mıydı?” Şeklinde sorular sorarak onları bütün müspet olan şeyler aleyhine kışkırtmış ve hatta olmayacak şeyleri saf inanmış insanlara yaptırarak devlet güçleriyle karşı karşıya getirmişlerdir. Ayrıca hâkim unsurla çeşitli yönlerden nüansları olan insanları karşı karşıya getirmişler; hem devleti acze hem de Müslümanları birbirlerine düşürmeye çalışmışlardır. Müslümanların çeşitli gruplara ayrılarak zayıflamasına, bölünmesine ve birbirine düşman olmasına gayret göstermişlerdir.⁸⁷

Misyonerlik faaliyetlerinde kullanılan bu çalışma metodlarının dışında günümüz misyon teknikleri arasında en dikkat çekici olanı kültüre uyarlama (inkültürasyon) yöntemi olmuştur. Kimi misyonerler, Müslümanları Hristiyanlaştırmada en büyük başarının bu yöntem bağlamındaki çabalarla gerçekleştiğine dikkat çekmişlerdir. Kültüre uyarlama, Hristiyanlığın bir kültür değil bir kült olduğu, dolayısıyla yalnızca Avrupa ve Kuzey Amerika gibi Hristiyan geleneğin egemen olduğu bölgelerde değil tüm dünyada yerel geleneklere ve adetlere uyarlanmaya ihtiyaç duyduğu düşüncesini temel almıştır.⁸⁸

⁸⁶ KOCABAŞOĞLU, *a.g.e.*, s. 37

⁸⁷ TÜMER, KÜÇÜK, *a.g.e.*, s. 421

⁸⁸ Şinasi GÜNDÜZ “*Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-18 Nisan 2004) Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 363

Kilise'nin inkültürasyonundan söz edildiğinde, inkültürasyon meselesi, günümüzde ortaya çıktığı somut durum içinde ele alınmalıdır. Bu durum, her şeyden önce yerel Kilise ile ilgili bir durumdur. Yerel Kilise'nin özelliklerinden biri, gelişmiş bir konumda, onun tam anlamıyla sosyal hayatın içine kök salmış ve yerel kültüre oldukça uyum sağlamış olmasıdır. Bu nokta, Asya Piskoposları tarafından, Taipei'de 1974 yılında yaptıkları toplantıda da vurgulanmıştı: “Yerel Kilise, bir toplumda tecessüm etmiş, yerlileşmiş ve yerli kültürün içine girmiş bir kilisedir. Bu, somut bir şekilde, yaşayan geleneklerle, kültürlerle ve dinlerle; -kısaca, Kilise'nin kendi köklerini derin bir şekilde arasına yerleştirdiği ve onların tarihleri ve yaşantılarının onu memnuniyetle benimsediği toplumların, bütün hayati gerçekleriyle devamlı, mütevazı ve sevgi dolu diyalog içinde olan bir kilisedir”. Bu yüzden günümüzdeki inkültürasyonla ilgili tartışmalara, yerel Kiliselerin misyonu ve gerçekliği ile alakalı yeni uyanışları bağlamında bakılmalıdır. Tek ve yegâne Katolik Kilisesi'nin kendilerinde ve kendilerinden vücut bulduğu Özel Kiliseler, sadece aralarında yaşadığı topluluklarda tesis etmeye çalıştığı birlik amacıyla değil, aynı zamanda hem evrensellik hem de birlik anlamına gelen Katolik oluşları sebebiyle, bütün Katolik Kilisesi'nin zenginleşmesi maksadıyla, inkültürasyon çalışmalarını üzerlerine almaya davet edilmiştir. Böylece, Kilise'nin birliğine ters düşmeden, ortaya çıkan kültürel çoğulculuk, “onun hakiki birliğinin ifadesi” olarak görülebilir.⁸⁹

Kültüre uyarlama çalışmalarının dışında diyalogun da misyonerlikle ilişkisi öteden beri tartışılmaktadır. 1960'lı yıllarda yapılan II. Vatikan Konsili'nde Katolik kilisesinin dışa açılma kararı alması ve bu bağlamda gerek diğer Hristiyan gruplarıyla, gerekse Müslümanlar da dâhil diğer din bağlılarıyla diyalog arayışının vurgulanması, ilerleyen dönemde diyalog faaliyet ve çalışmalarını gündeme getirmiştir.⁹⁰

Katolik Kilisesi “Nostra Aetate” bildirisi ile birlikte Hristiyanlık dışındaki dinlerin sahip oldukları değerlerin takdir edilmesi gerektiğini kabul etmiş ve ortak noktalara vurgu yapmıştır. Bildiride Müslümanlarla olan münasebetlere de değinilmiş, onların tek Tanrı inancı, Hz. İbrahim, Hz. Meryem ile ilgili inançları ile

⁸⁹ Ali İsra GÜNGÖR, “*İnkültürasyon*”, Dini Araştırmalar, 1998, cilt: I, sayı: 1, s. 98

⁹⁰ GÜNDÜZ, *a.g.m.*, s. 372

ahiret ve kıyamete olan inançlarından, namaz, zekât ve oruç ibadetlerinden bahsedilmiş, haclı seferleri nedeniyle aralarında gerçekleşen husumetin unutulması çağrısı istenmiştir. Bu vesile ile söz konusu dinlerle diyalog yapılması tavsiye edilmiştir. Bu kararla Katolik Kilisesi, diğer dinlerdeki otantik değerlerin varlığını kabul ederek, hakikatin yegâne temsilcisi olduğu iddiasında bulunmamıştır. Bu nedenle, “Nostra Aetate” bildirisi, Katolik Kilisesi’nin dış dünyaya açılma kararının en bariz ifadesi olarak kabul edilmiştir.⁹¹

Misyonerler, salt birbirini tanıma ve anlamaya dayalı diyalogu kabul etmez; aynı şekilde birbirlerinin kültürlerini ve inançları zenginleştirmek amacını güden bir diyalog anlayışını da benimsemişlerdir. Onlar, diyalogun asıl amacının karşısındaki ihtida ettirmek yani Hristiyanlaştırmak olduğunu vurgulamışlardır. Onlara göre diyalog⁹², yanlış yolda bulunan kişilerin, mesela Müslümanların, İsa Mesih’e imana çağrılmasıdır. Bu doğrultuda diyalog tartışmayı değil kurtarmayı amaç edinmiştir. Kurtuluş, asla kendiliğinden oluşması beklenen bir son değildir; bunun için karşıdaki insanlarla samimiyet, arkadaşlık ve sempati ortamını gerçekleştirecek diyalog sürecinin kurulması gerekmektedir.⁹³

Dinlerin aşkın birliği gibi, sevgisinde diyaloga dini bir dayanak teşkil ettiği bilinmektedir. Ancak samimi bir diyalogun gerçekleşmesinde gereken saygı ile birlikte yer alan sevgi meselesine daha çok hristiyanlar başvuruyorlar. Ama aynı sevgi konusunu daha fazla misyonerlikte kullanıyorlar.⁹⁴

Kısaca Misyonerler bireysel ve toplumsal programlar uygulamışlardır. Bireysel uygulamalara tabi tutulacak kişiler arasında beklenti içerisinde olanlar vardır. Yurt dışına gitmek isteği, para ihtiyacı, yabancı ile evlilik, iş kurma hayali, yabancı dil öğrenme isteği gibi beklentiler ve ihtiyaçlar misyonerlerin işlerini

⁹¹ İsmail TAŞPINAR, “*Katolik Kilisesi’nin Modern Dünyaya Uyumu: II. Vatikan Konsili ve Katoliklerin Yaklaşımı*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2011/2, sayı: 41, s.117

⁹² Farklı dinlere mensup insanların inançlarını ve düşüncelerini birbirine zorla kabul ettirme yolunu seçmeksizin, eşitlik, hoşgörü, dürüstlük, samimiyet, sevgi, saygı, barış ve açıklık atmosferinde, ortak olan ve olmayan her hangi bir konuda öğrenmesini, bilmesini veya birbirilerini tanımasını, karşılıklı konuşabilmesini, belki tecrübe ederek uzaklaşabilmesini sağlayan bir karşılaşma ve ilişki biçimidir. Yümnü SEZEN, “*Dinlerarası Diyalog İhaneti Dini-Psikolojik-Sosyolojik Tahlili*”, Kelam Yayınları, İstanbul, 2006, s. 15

⁹³ GÜNDÜZ, *a.g.m.*, s. 372

⁹⁴ SEZEN, *a.g.e.*, s.119

kolaylaştırmıştır. Bu kişileri ağırlarına düşürdüklerinde onlara vaatlerde bulunarak umutlandırırlar. Sonra kendi mesleklerini icra ederek bu kişilerin önce içlerini boşaltırlar. Beyinlerin yıkarlar, onları toplumdan kesip çıkarırlar, içine yapay inanç ve Hristiyan kültürünü koyarak kontrol altında tutarlar. Zaten bu kişiler artık hem kültürlerini kaybetmişler hem de kendilerini batılı sanan, ama batılı görülmediği belli edilmeyen bir hale gelmişlerdir.⁹⁵

IX. Misyonerlerin Yetiştirilmesi

Misyonerlik yapmak isteyenlere, doğunun ruhunu anlayabilecekleri hususiyette hazırlanmış programlar tatbik edilmiştir. Siyasi bir kurul misyonerlerin bu programını kontrol eder. O kurul doğuyu geri kalmış, kötülüklerle dolmuş ve misyoneri bekleyen bir şekilde tasvir etmiştir, Siyasi kurul misyoneri körü körüne bu ülkelere sevk etmeye uğraşmıştır. İspanya (Tuleytile), Paris ve Roma’da bu önemli görev için okullar kurulmuştur. Bu okullar, ayrıca kuvvet kullanarak misyonerlik yapabilmek için askeri eğitimi de programlarına ilave etmişlerdir.⁹⁶

Misyonerlerin ana gayesi; Hristiyanlığı yaymak ve yeni Hristiyanlar kazanmaktır. Bundan dolayı bu işi yapacak kimselerin kültür seviyeleri ve hitabetlerinin mükemmel olması, gittikleri veya içinde bulundukları toplumda kendilerini kabul ettirecek şahsiyet ve kabiliyette bulunmaları, siyaseti, çalışma metodlarını çok iyi bilmeleri ve uygulamaları gerekmektedir. Bu gayelerine ulaşmak için misyoner teşkilatlar, misyonerlerini çok iyi yetiştirmeye son derece dikkat etmişlerdir.⁹⁷

İmparatorluk devrinde İngiliz misyonerlerin nasıl yetiştirildiği hususunda bir misyonerin verdiği izahatta şöyle denmektedir: “...Protestan Mezhebi dünyanın en doğru, en sahil mezhebidir, diyemem. Çünkü herkes dinini doğru addeder. Fakat mevcut dinlerin en kayıtsız, serbesti ve sadesi ve medeniyete sevk edeni Protestan dinidir. İngiltere’de Protestanlığı dünyaya tanıtmak için kurulmuş bir misyoner

⁹⁵ İlker ÇINAR, “*Şifre Çözüldü*”, Ozan Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul, 2005, s. 45-46

⁹⁶ M. HALİDİ-Ö. FERRUH, *a.g.e.*, s. 52

⁹⁷ TÜMER, KÜÇÜK, *a.g.e.*, s. 424

teşkilatı vardır. Misyonerler çocuk yaşta iken hizmete alınırlar. Yapacakları vazifeye göre ilmen, ahlaken ve fikren yetiştirilirler. Şöyle ki: İngiliz Misyon Cemiyeti her sene bütün orta mektep talebesinin zekilerinden (tabii bunların müsaadesiyle) ihtiyaca göre otuz kırkını seçerek himayesine alır, onları kabiliyetlerine göre üçer-beşer ayırarak muhtelif memleketlerde yetiştirirler. Bu çocuklar o memleketteki sefaret veya konsolosluklara tevdi edilir.”⁹⁸

“Bütün İngiliz Sefaret ve Konsolosluklarında misyon cemiyetinin mükemmel

talimatı vardır. İşte bu talimata göre çocuklar büyütülür, okutulur, öğretilir ve yetiştirilir. Ben ve arkadaşım Herbert on yaşında iken misyon cemiyeti tarafından İstanbul’a gönderilmiştik. Doğruca sefarethanemize gittik. Sefir beni sefaret kavas Cihangir’de oturan Ali Ağa’ya teslim etti ve şöylece tenbihatta bulundu: “Ali Ağa bu çocuğun ismi İbrahimdir ve senin oğlundur. Herkese öyle söyleyeceksin. Sana ayda on

lira vereceğim. Bu para ile çocuğu, mahallenizin mektebinde okutacaksın ve tıpkı sülbünden hasıl olmuş çocuğun gibi yedirecek, içirecek ve giydireceksin. Adetiniz nasılsa öyle terbiye edeceksin. Ayda bir kere sefarethaneye getirip bana göstereceksin.”

dedi. Kavas Ali Ağa da beni kolumdan tutarak evine götürdü. Karısı Gülsüm hanıma teslim ederek: “İşte sana evlat getirdim. Bunu büyüteceksin” dedi. “Bana entari giydirdiler, ayağıma takunyalar geçirip bir gün mahalle çocukları arasına salıverdiler. Birkaç ay sıkıntı çektim. Türkçe bilmediğim için hiç kimse bana ehemmiyet vermiyor

ve dilsiz diyorlardı. Evde daima Türkçe konuşulduğu gibi, devam ettiğim mahalle mektebinde dahi Türkçe’den gayri lisanla tekellüm eden olmadığından yavaş yavaş kulak dolgunluğu ile Türkçe’yi öğrenmeye başladım. Bir sene sonra çocukların elebaşısı oldum. Mektepte hoca efendi bana teveccüh göstermeye başladı. Derslerimde

ileri gittim” diyen misyoner, yetiştirilme sürecindeki titizliği açıkça anlatmıştır. Bu yetiştirilen misyoner, daha sonra İngiliz hükümetinin kendisini ülkesine

⁹⁸ Erol GÜNGÖR, *a.g.e.*, s. 65-66

çağırmasından sonra sarığını ve cübbesini atarak başına bir melon şapka geçirip İstanbul'dan ayrılmıştır.⁹⁹

X. İslam Dünyasında Misyonerlik Faaliyetleri

İslam âleminde Hristiyanlaştırma faaliyetlerinin kökleri haçlı seferlerine kadar uzanmaktadır. Hristiyan âleminin teşkilatlı bir şekilde misyonerlik çalışmalarına başlaması 13. asrın başlarında olmuştur. Hristiyan misyonerler İslam âlemindeki Hristiyanlaştırma faaliyetlerini organize etmek için tarih boyunca çeşitli dernekler ve teşkilatlar kurmuşlardır. 19. asra gelince misyonerlik faaliyetleri daha da gelişmeye ve güçlenmeye başlamıştır. Özellikle batının gerçekleştirdiği teknolojik gelişmeleri çeşitli İslam topraklarına sokmak suretiyle nüfuzunu genişletmesi İslam âlemine misyonerlik faaliyetlerinin sızmasında kolaylaştırmıştır. Misyonerlerin Müslümanlar arasında yayılmasını Avrupa ülkelerinin İslam ülkelerine asker göndermesi takip etmiştir. Bu noktada sömürgeci güçlerle misyonerlerin gayeleri birleşmiştir.¹⁰⁰

Haçlı Seferleri, Batı Hristiyan dünyasının İslam dünyasının tamamında en büyük etken olmuştur. Güney Doğu Asya, Uzak Doğu ve Ortadoğu'nun zenginliklerini batıya akıtan tarihi İpek Yolu Orta-Asya ve İran üzerinden geçmekteydi. Bu yolun XIV. asrın başlarında Osmanlı hâkimiyetine geçmesi Batı dünyasını doğu dünyasının zenginliklerine başka yollardan ulaşma düşüncesine sevketmiş, özellikle güney ve batıdan giderek Hindistan ve Çin'e ulaşılp araştırılmaya başlanmış, bunun okyanuslardan giderek mümkün olacağı düşünülerek XIV. yüzyılın başlarında Coğrafi Keşifler başlamıştır.¹⁰¹

Coğrafi keşiflerin ana gayesini Haçlı seferlerinin başarısızlığını gidermeye çalışmak, Küre'nin öte tarafında varolduğuna inanılan Hristiyanlara ulaşarak onlara yardım etmek, Hristiyan olmayan milletleri Hristiyanlaştırmak olmuştur. Coğrafi

⁹⁹ Ahmed Hamdi Paşa, “*İslam Dünyası ve İngiliz Misyoneri*”, Tıbyan Yayıncılık, 2006, İzmir, s. 41

¹⁰⁰ M. Ahmet VAROL, “*Bilinmeyen İslam Dünyasından Kesitler*”, C.I, Seha Neşriyat, İstanbul, 1990, s. 9-15

¹⁰¹ Süleyman KOCABAŞ, “*Türkiye’de Gizli Tarih III Misyonerlik ve Misyonerler*”, Vatan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 46

keşiflerle birlikte yapılan keşifler, yeni zengin ülkelerin varlığını ortaya çıkarmıştır. Batı Hristiyan toplumu doğunun her türlü mirasına el koyarak sömürgecilik felsefesini başlatmıştır. Batı sömürgeciliği, Misyonerliği “sömürünün alt yapısı” denilen “Kültürel ortamı doğurmak” için kullanmış, sömürülen ülke halklarının Hristiyanlaştırılması bu olmaz ise yerli ve milli olan neleri varsa bozularak yerine Batıya sempati doğuracak değerlerin konması “Kültür Emperyalizmi” dediğimiz bir çeşit Emperyalizmin temel işlevini oluşturmuştur”.¹⁰²

Papalığın güçlenmesi ve devlet niteliği kazanmasının ardından Misyonerlik görevinin niteliğinde de bir değişim belirmeye başlamıştır. Hristiyanlara ve Hristiyan misyonerlere baskı, işkence yapan tanrı tanımazlar ve putperestler yoktur artık. Hristiyanlığın iyice yerleşmesi, güçlenmesi ile gelen değişim ve gelişmeler sonucu giderek misyonerlik bir sömürgecilik anlayışına dönüşmüştür.¹⁰³ Papa, Vatikan’da 1662 yılında Hristiyan olmayan halkların Hristiyanlaştırılması için Misyon Bakanlığı kurmuştur.¹⁰⁴

İslam ülkelerinde İncil’i tanıtmak ve yaymak düşüncesi ilk önce Asisli St. Francesco’dan gelmiş daha sonraları bu fikir, kilisenin dışında kurulan dernekler vasıtasıyla da hayata geçirilmiştir. Papalık Hristiyanlaştırma çalışmalarını daima mercek altında tutmuş, bu cümleden olarak 1593-1608 yılları arasında Portekiz ve İspanya krallıklarına, bu konudaki maddi manevi her faaliyetlerinde destek sağlamıştır. Aynı yıllarda Paris’te açılan Dış Misyonerler Papaz Okulu’nun bütün masrafları Papalık Propaganda Dairesince karşılanmıştır.¹⁰⁵

1910 yılında toplanan Edinburg Kongresi kararlarından ilk uygulanacak olanlar şunlardır: Bütün Protestan hizipleri arasında müşterek bir misyonerlik okulunun yapılması, bunun İslam ülkelerinde faaliyet gösterecek misyonerlerin eğitilmesine has olması, bu okulun 1911 sonbaharında faaliyete geçmesi, oraya kız

¹⁰² KOCABAŞ, *a.g.e.*, s. 52.

¹⁰³ Sabri AKDENİZ, “*Genel Olarak Misyonerlik*”, “*Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*”, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-18 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 71

¹⁰⁴ Osman CİLACI, “*Dini ve Milli Bütünlüğümüz Açısından Türkiye’deki Misyonerlik Faaliyetleri*”, www.Diyanet.gov.tr/ 14.11.2005

¹⁰⁵ Osman CİLACI, “*Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*”, Türkiye Diyanet Yayınları, Ankara, 1997, s. 9

ve erkek öğrenci alınması, Arapça'nın, İslami İlimlerin, İslam Tarihinin ve misyonerlerin İslam ülkelerinden iktibas ettikleri bilgilerin okutulması ve bu arada İslamiyetle ilgili Arapça ve Arapça olmayan kaynak eserleri kapsayacak kütüphane kurulmasıdır. “Misyonerler bütün dünyaya yayılmışlar, gittikleri yerlerde yerlileri din değiştirmeye zorlamışlardır. Bundan maksatları da din birliği yoluyla yakınlaşma olmuştur... Misyonerler yerli kavramları ve dini anlayışları sarsmışlar, hatta yıkmışlardır... İşin bu safhaya gelmesiyle dünyayı temelinden değiştirme gayretleri de gerçekleşmiştir.”¹⁰⁶

Misyonerler, 1911 yılında Laknav (Hindistan'da) kongresini yaptıkları zaman, İslam dünyasındaki siyasi durumları tetkik etmeye koyulmuşlar. Kongre bu durumları biraz karışık bulunca delegelerden Samuel Marinus Zwemer (d. 1867-ö.1952)¹⁰⁷ şöyle demiştir:

“İslam dünyasında şimdiki politik parçalanma Allah'ın eliyle tarihte yapılan bir işleme ve Hristiyanlık dini için yapılmış bir tercihe en açık delildir. Böylece bu durum İslam dünyasında, misyonerlik için ardına kadar açılmış kapıların çokluğuna bir işarettir. Şimdi İslam dünyasının dörtte üçüne misyoner grupları kolayca ayak basıp içeri girebilirler. Bugün Marakeş, Batı Trablus, Afganistan, Türkistan, İran, Batı Arap Yarımadası ve Osmanlı'da misyonerliğe engeller var. Fakat Hindistan,

¹⁰⁶ Hurbet DESCHAMP, “*Sömürgeciliğin Sonu*”, (Çev: F. Orsan), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965, s. 27-56

¹⁰⁷ Samuel Marinus Zwemer, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın ilk yarısında Müslümanlara yönelik faaliyetleriyle önemli oryantalist misyonerler arasında yer almıştır. Başlattığı Arabistan Misyonerliğinden dolayı kendisine “İslam'a gönderilen elçi” denilmiştir. Ayrıca, Hristiyan bakış açısıyla yazılan kitap ve makaleleriyle İslam ve Müslümanlar hakkında olumsuz bir imaj yaratmaya çalışmıştır. Özellikle İslam'daki Allah anlayışı, Hz. Muhammed ve Kur'an hakkındaki değerlendirmeleri İslam hakikatleriyle bağdaşmamaktadır. Zwemer, Allah'ı doğulu despot bir tanrı gibi betimlemiştir. Hz. Muhammed'in peygamber olmadığını iddia etmiş ve onu ahlâksız olmakla itham etmiştir. Kur'an'ın yanlışlarla dolu anlaşılmaz bir kitap olduğunu öne sürmüştür. Hristiyan misyonerleri İslam dünyasında misyonerlik faaliyetlerinde bulunmaya teşvik eden Zwemer, gerek mücadelesi gerekse eserleri ile onlara ilham kaynağı olmuştur. Muhammed GÜNGÖR, “*İslam Dünyasına Gönderilen Misyon Elçisi: Samuel Marinus Zwemer ve İslam'a Bakışı*”, Dinî Araştırmalar Dergisi, 2014, cilt: XVII, sayı: 44, s. 189

Cava, Çin, Mısır, Tunus ve Cezayir gibi ülkelerde yüz kırk milyon Müslüman var. Kolay bir şekilde Hristiyanlık Misyonerliğinin onlarla temas etmesi mümkündür.”¹⁰⁸

Samuel M. Zwemer (d. 1867-ö.1952) bu misyoner faaliyetlerin İslam ülkelerinde Hristiyanlaştırmada başarılı olabilmesi için göz önünde bulundurulması gereken noktaları da şöyle özetlemiştir:

“Müslümanları dinlerinden uzaklaştırmak adeta imkânsız denecek kadar zor bir görevdir. Müslümanları vaftiz etmek için boş yere çabalamamalı, başka yollar, başka çareler denenmelidir. Girişilecek faaliyetlerde Müslümanları öyle bir hale getirmeli ki isimleri Müslüman olduğu halde, giyinişleriyle, davranışlarıyla, akıl ve hisleriyle tamamen bir Hristiyan’a benzesinler.”¹⁰⁹

İslam ülkelerinde yapılacak olan bu faaliyetlerle Müslümanları kendi kimlik ve kültürel yaşantılarından tamamen koparmak amaçlanmıştır. Misyonerler, çalışmalarının sadece az gelişmiş olan ülkelerde değil, henüz medeni imkânların çoğuna kavuşamamış ülkelerde de sürdürmüşlerdir. Afrika ülkelerinin çoğunu bu ülkelere örnek göstermek mümkündür.¹¹⁰ Misyonerler ilk faaliyetlerini Afrika’nın bazı bölgelerinde olduğu gibi daha çok Müslüman olan ülkelerde İslam’a giden yolu kesme noktasında yoğunlaştırmıştır.¹¹¹

Misyonerler doğuda özellikle Müslümanlar arasında Hristiyan mezhepleri yaymak hususunda az fayda sağladıklarını gördüklerinden uzun zamandan beri yüzlerini daha güzel ve daha tesirli bir yol olan hükümetlerine çevirip hemen onlara başvurmuşlar. Sonunda misyonerler kendilerini ve dinlerini devletlerinin elinde itaatkar bir alet haline getirmeye razı olmuşlardır. Devletleri de bu fırsatı ganimet bilmiş ve misyonerlere yardım etmeye başlamıştır.¹¹² Katolik misyonerleri Fransa, İtalya ve Papalık himaye ederken, Ortodoks misyonerleri Rusya, Protestan misyonerleri de İngiltere ve ABD himaye etmiştir.

¹⁰⁸ M. HALİDİ-Ö. FERRUH, *a.g.e*, s. 220

¹⁰⁹ Osman CİLACI, *a.g.e*, s. 36

¹¹⁰ M. HALİDİ- Ö. FERRUH, *a.g.e*, s. 191

¹¹¹ Süleyman KOCABAŞ, *a.g.e*, s. 54

¹¹² M. HALİDİ-Ö. FERRUH, *a.g.e*, s. 140-141

Misyonerleri, bu devletlerin himaye etmesinde önemli bazı gayeleri de vardır. Misyonerleri, ülkelerinin kültürlerini, fikirlerini ve ticaretlerini doğudaki uluslara taşıyan kimseler olarak görmüşlerdir. Ayrıca misyonerleri Doğuda yabancıların sultasına karşı koyamayacak kimseleri de eğitim ve öğretim gibi çeşitli yollarla yetiştirmeye çalışan kimseler olarak kabul etmişlerdir. Dini misyonerlik, ticari ve siyasi propaganda için bir perde olmuştur. Emperyalizmin içinde köklü bir pencere vazifesi üstlenmiştir. Doğuda çıkan sosyal, dini, siyasi kargaşaların çoğu misyonerler ve kiraladıkları şahıslar vasıtasıyla çıkarılmıştır.¹¹³

Avrupa merkezli devletler, Hristiyan misyonerleri, sömürge yönetiminin bir parçası sayarak, birbirlerinin eksikliğini tamamlamışlardır. Misyonerler genellikle kendi ülkelerinin sömürdüğü ülkelerde görev yapmışlardır. Burada devletlerinin çıkarlarına hizmet etmişlerdir. Farklı Avrupa ülkelerinden gelen misyonerlerin çalışması izne tabi tutulmuştur... Protestanlar Katolikleri, Katolikler Ortodoksları içlerine sindirememiştir.¹¹⁴

İslam ülkelerinde, Hristiyan misyonerler Müslümanlara yönelik faaliyetlerini David Herold şu şekilde tesbit etmektedir.

Hristiyanlık propagandası yapan radyo yayınlarının artması,

Hız. İsa'nın filmlerinin izlettirilmesi,

Yazılı basının misyonerlik propagandası için kullanılması,

Özel yabancı dil kursları ve okulların faaliyetler yürütmesi,

Yüz yüze görüşme ve tanışma programlarının düzenlenmesi,

Tercümanlık bürolarının misyonerlik çalışmaları yapması,

İncil dağıtma bürolarının çalışmaları,

¹¹³ M. HALİDİ-Ö. FERRUH, *a.g.e.*, s. 66

¹¹⁴ Ed. GYASEDDİN, “*İslam Dünyası ve Milliyetçilik*”, (Çev: T. Cevdet) Pınar Yayınları, İstanbul, 1993, s. 44

Misyonerlik amacıyla açılan evlerin faaliyetler düzenlemesidir.¹¹⁵

Şarkiyatçılık, misyonerliğe ortam hazırlamış Emperyalizmin en büyük destekçi kolu olmuştur. Fransalı şarkiyatçı Louis Massignon, bu cümleden olarak şu itirafta bulunmuş: “Onların her şeyini tahrip ettik, felsefelerini, dinlerini mahvettik. Artık hiç bir şeye inanmıyorlar. Derin bir boşluğa düştüler. Anarşi ve intihar için olgun hale geldiler.”¹¹⁶ Doğu dili, tarihi ve edebiyatı ile uğraşan şarkiyatçılık¹¹⁷ yaptığı çalışmalarda misyonerlere malzeme hazırlamış, onların İslam ülkelerinde girişecekleri faaliyetlerde yardımcı olmuştur. Özellikle rahipler birer din adamı olarak ilmi araştırmalarında misyonerlik hedeflerini hiçbir zaman unutmamışlardır.¹¹⁸

Batının büyüyen gücü, Müslüman topraklarını genişleme alanı seçmiş, belli bir birikime ulaşan doğu çalışmalarını da bu sömürgeci ve yayılmacı siyasetine güç katmak için bir araç olarak kullanmıştır.¹¹⁹

Misyonerlerin İslam ülkelerinde yapmış oldukları Hristiyanlaştırma faaliyetlerinde başarısızlıklarını ve yeni taktiklerini Londra’da düzenlenen “İslam Ülkelerinin Sömürgeleştirilmesi ve Bu Yoldaki Güçlükler” adlı konferansta delegelerden biri şöyle açıklamıştır: “Elli yıl durmadan çalıştık. Sadece beş kişiyi Hristiyan yapabildik. Bu durum her şeye rağmen Müslümanların ne kadar zor Hristiyan olduklarının kanıtıdır. Fakat elli yıl içerisinde milyonlarca insanı İslam’dan uzaklaştırabildik ve İslam’a karşı Müslümanları lakayt bir hale getirebildik. İşte bu durum bizi sevindirmiştir.” Delegenin bu şekilde konuşmasından sonra misyoner merkezi, bundan böyle İslam ülkelerinde Müslümanları Hristiyanlaştırmak için çaba sarfedilmemesini, onları İslam’dan uzaklaştırmak ve İslam’a düşman yapmak için çalışılması” kararını almıştır.¹²⁰ Alınan bu kararlar İslam ülkelerinde gerçekleştirilecek olan misyon faaliyetlerinin özünü kültürel aktarımla Müslümanları kendi kimliklerine

¹¹⁵ Celal ÇAYIR, “*Din Değiştirmede Etkili Olan Psiko-Sosyal Faktörler ve Bursa’da Misyonerlik Faaliyetleri*”, Dinler Tarihi Araştırmaları Vakfı, (01-02 Ekim 2005 Ankara Sempozyumu) Türkiye Dinler Tarihi Derneği, Yay, Ankara, 2005, s. 282

¹¹⁶ Edward SAİD, “*Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*”, (Çev: N.Uzel), Pınar Yayınları, İstanbul, 1982, s. 446

¹¹⁷ Ferit DEVELİOĞLU, “*Osmanlıca -Türkçe Lügat*”, Ankara, 1979, s. 1172

¹¹⁸ Osman CİLACI, *a.g.e*, s. 21

¹¹⁹ Edward SAİD, *a.g.e*, s. 113

¹²⁰ Mustafa Necati ÖZFATURA “*Emperyalizm Öncüleri Misyonerler*”, İslam, Ocak, 1986, s. 31-32

yabancı, İslam'dan kopuk bir millet haline getirmek oluşturmuştur. Bu da sömürgeciliğin günümüzdeki modern yöntemidir.

Afrika ülkelerinden Kenya başbakanı Jomo Kenyatta (d.1894 - ö.1978) bir İngiliz misyonerine “Siz buraya ilk geldiğiniz zaman bizim toprağımız, sizinde mukaddes kitabınız vardı. Şimdi bizim mukaddes kitabımız (İncil), sizin toprağınız var...” sözü, sömürgeciliğin misyonerlerle canlanıp yayıldığına güzel bir örnek oluşturmaktadır.¹²¹

19.yy.'da Avrupa ve Amerika'da ortaya çıkan Protestan misyon teşkilatları, Protestanlığı ve dolayısıyla Hristiyanlığı yaymak için Osmanlı'nın da içinde bulunduğu Ortadoğu'ya yerleşmeye başlamışlardır. Bunların içerisinde en önemli iki misyoner teşkilatın faaliyetleri dikkat çekmektedir. Bunlardan biri American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)'dir. Bu teşkilat 1810'da Boston'da kurulmuştur. Özellikle Anadolu'da faaliyet gösterecek olan misyonerlik teşkilatı ABCFM teşkilatıdır. Diğer ise, Board of Foreign Missions of the Presbyterian Church'tür. Bu teşkilatların her ikisi de Calvin'ci geleneği temsil eden ve Congregational Church adıyla bilinen Amerika'daki Protestan kilisesinin desteklediği teşkilatlardır.¹²²

Söz konusu misyoner teşkilatları Anadolu'ya gelmeden önce, Osmanlı İmparatorluğu'nda elçiliklerin himayesinde az sayıda Protestan bulunuyordu. Ayrıca, elçiliklerin özel rahipleri de vardı. İmparatorluk'ta bulunan Protestanların çoğunluğunu ticaretle uğraşan yabancılar oluşturuyordu. Bu gruplar, daha sonraları misyonerlerle Doğu Kiliseleri arasındaki ilişkilerde önemli görevler üstleneceklerdir. İlk Amerikan protestan misyonerlerinin Anadolu'ya gelişleri ise, 15 Ocak 1820'de olmuştur. Sultan II. Mahmud, iç karışıklıklar nedeniyle ülkeyi terk etmelerini istediği İngiliz misyonerler 1828'de Osmanlı topraklarından ayrılmışlardır. Ancak, Amerikalı misyonerler terk etmemişlerdir. Bu durum, Protestan misyonerlerin faaliyetlerinde ne

¹²¹ Erol GÜNGÖR, *a.g.e.*, s. 13

¹²² İsmail TAŞPINAR, “*Hacı Abdullah Petrici'nin Hristiyanlık Eleştirisi*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 12

kadar ısrarcı olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.¹²³

Protestan misyoner teşkilatlarının Osmanlı topraklarında gerçekleştirdikleri faaliyetler arasında eğitim ve sağlık önemli bir yer işgal etmektedir. Kurdukları okullarda, Osmanlı tebaalarından gayr-i müslimlerin eğitimlerine ayrı bir önem verilmiştir. Şüphesiz, bunun dini olmakla birlikte, siyasi amaçlarla da önemli bir ilişkisi vardı. Nitekim, açılan okulların amaçlarına ilişkin zamanın Merzifon Koleji müdürü White, şu açıklamalarda bulunmaktadır: “Hristiyanlığın en büyük rakibi Müslümanlık”tır. Müslümanlığın en kuvvetlisi Türkiye’dir. Türkiye’yi devirmek için Ermeni ve Rum dostlarımızı terk etmemeliyiz. Osmanlı topraklarında sadece Protestan değil, aynı zamanda Katolik Kilisesi’nin de aktif misyonerlik faaliyetleri devam etmekte idi. Özellikle İngiliz ve Amerikan Protestan cemiyetlerin Osmanlı’da Islahat Fermanı’ndan (1856) sonra okul açma girişimlerindeki artışın ardında yatan sebeplerden birinin de, genelde Avrupa özelde ise Fransa’nın desteklediği Katolik Kilisesi’ne bağlı okulların çoğalmasına alternatif oluşturma çabasıdır.¹²⁴

Azerbaycanda’ki misyonerlik faaliyetlerinin 19.yy.’dakine nispetle önemli bir farkı ise, sadece Katolik ve Protestan değil Hristiyanlığın değişik mezhepleri ve Doğu kökenli dinlere mensup akımların da misyonerlik faaliyetlerinde aktif olmalarıdır. Bu çerçevede, özellikle yeni yöntemlere başvurularak geliştirilen Hristiyan misyonerlik faaliyetleri, Türkiye’deki toplumun hassasiyetleri ve inanç değerleri de dikkate alınarak yapılmaktadır. Günümüzde, çeşitli coğrafi şartlar ve iletişim araçlarının eksikliği nedeniyle eskiden fazla rağbet edilmeyen bölgelerde bu faaliyetler genişletilerek devam ettirilmektedir. Her halükarda, 19.yy.’da olduğu gibi günümüzde de misyonerlik faaliyetlerinin siyasi maksatlardan uzak olmadıkları görülmektedir.¹²⁵

XI. Türklerin Yaşadıkları Coğrafyada Misyonerlik Faaliyetleri

Misyonerlik faaliyetleri dünyanın belirli yerlerinde faaliyetlerine devam

¹²³ TAŞPINAR, *a.g.e.*, s. 13

¹²⁴ TAŞPINAR, *a.g.e.*, s. 14

¹²⁵ TAŞPINAR, *a.g.e.*, s. 16

ederken son yıllarda özellikle Müslüman Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde de çalışmalarını sürdürmektedirler.¹²⁶ Bağımsızlığına yeni kavuşmuş olan Türk devletlerinin birçok konuda yeni olmasını fırsat bilen Misyoner Örgütler farklı kimlikler altında faaliyet yapmaktadırlar. Bu coğrafyada başda ABD’li Protestan kiliseleri olmak üzere çok sayıda Hristiyan misyoner cirit atıyor.¹²⁷

Özbekistan’da yenilikçilerle geleneksel İslamcılar arasında çekişme yaşanırken, Kazakistan ve Kırgızistan’da ise kitleler halinde Protestanlığa geçiliyor. Kırgızistan’daki Bişkek Bölgesel Araştırmalar Merkezi Müdürü Anara Tabışaliyeva özellikle Kazakistan ve Kırgızistan’da Protestan misyonerlerin başarılı sonuçlar aldığını belirtiyor. Sovyetler Birliği’nin çöküşünden sonra Güney Kore, Batı Avrupa ve ABD’den gelen Katolik, Protestan, Baptist, Yedinci Gün Adventistleri, Evenjelistler, Koreli Presbiteryenler, Yehova Şahitleri, Mooncular ve diğer gruplar Türk Cumhuriyetlerine dadanmış durumdadır. Bahailer ile Hindu kökenli Krişnacılar ve Budistler de faaliyet içerisindeler.¹²⁸

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde, Rus misyonerler de faaliyet göstermektedir. Rus Ortodoks Hristiyan misyonerlerinin esas hedef kitlesi, Rus asıllı Hristiyanlardır. Bunların, Kırgız, Kazak ve Türkmenler üzerinde etkileri yok denecek kadar azdır. Çünkü tarihi Rus-Türk rekabeti, temelde dini bir rekabetten beslenmektedir. Bundan dolayı Türk boyları Ortodoks Hristiyanlığı, Rus dini olarak görmüş ve onu benimsemeyi Ruslaşmak olarak telakki etmişler ve onlarla evlenmeyi hoş karşılamamışlardır. Zaten XIX. asrın sonlarından itibaren Ruslar da, Türkistan’daki, Rus olmayan milletleri Hristiyanlatırmayı Ruslaştırmak olarak telakki etmişlerdir. Ancak şu anda Ortodoks Hristiyanlık, bölgedeki Rus nüfusu arasında bile yeterli taraftar bulmakta zorlanmaktadır.¹²⁹

Kazakistan’da 15 Amerikan misyonerlik teşkilatına bağlı 48 Amerikalı, 65

¹²⁶ Ömer TURAN, “*Avrasya Coğrafyasın’da Misyonerlik Faaliyetleri*”, Avrasya Etüdleri Dergisinin Sonbahar/Kış, 1999, s. 15

¹²⁷ Ali Rıza BAYZAN, “*Küresel Vaftiz Misyoner Örgütlerin Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerini Hristiyanlaştırma Operasyonu*”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 327

¹²⁸ BAYZAN, *a.g.e.*, s. 327, Ayrıca bkz; Margarethe Steinhausen, Orta Asyada misyonerler savaşı, 22.03.2002, www.dwelle.de/turkish/toplum/236339.html

¹²⁹ Seyfettin ERŞAHİN, “*Türkistanda Misyonerlik Faaliyetleri*”, Diyanet İlmi Dergisi, cilt: 34, sayı: 3 (1998), s. 96-99

Kazakistan vatandaşı ve 2 yabancı olmak üzere toplam 115 misyoner çalışmaktadır. Ayrıca Alman asıllı misyonerler ve bilhassa Yehova Şahitleride Kazakistan'da faaliyet göstermektedirler. Eski bir milletvekili olan Ali Ak, Kazakistan'daki Hristiyanlık propagandasına bizzat tanık olmuş isimlerden birisidir. Sn Ak, hem gözlemlerini paylaşmıştır. *“Orta Asya Türk çocuklar misyonerlerin elinde. Misyonerlerin hedef kitlesi içinde çocukların özel bir yeri var kuşkusuz”*.¹³⁰

Kırgızistan'da 9 Amerikan misyonerlik kuruluşuna bağlı 23 Amerikalı, 14 Kırgızistan vatandaşı ve 3 yabancı olmak üzere toplam 40 misyoner çalışmaktadır. Ayrıca faaliyetlerini ağırlıklı olarak Kazakistan ve Kırgızistan'da yoğunlaştıran ve son senelerde Ortodoks-Katolik-Protestan Kiliselerinin işbirliği altında gelişen “Senim Vakfı”, Orta Asya'daki çalışmalarıyla da dikkatleri çekmektedir. Yine bu ülkelerde, bağımsızlık sonrası oldukça önem kazanan İngilizce'den dolayı, Senim Vakfı aracılığı ile gelen bazı firmalar İngilizce eğitim veren okullar açmaktadırlar.¹³¹

Türkmenistan'da Protestan olan Baptist Kilisesi başta olmak üzere toplam üç misyoner örgüt faaliyet göstermektedir. Bu örgütler United Bible Societies (UBS) tarafından organize edilmektedir. Türkmenistan'a ilk yerleşen misyoner örgütlerden birisi Türkiye'de de faaliyet gösteren ünlü “American Bible Society”dir.¹³² Bible Society, İncil'in Türkmence'ye tercümesini 1993'te tamamlayarak dağıtımına başlamıştır.

“Gospel Communications Network”te Türkmenistan'daki misyonerlik faaliyetleriyle ilgili olarak verilen bilgilere göre Protestanlar, 1990'de sadece 5 kişi iken on yılda 500 kişi üzerinde örgütlenmiştir. HCJB World Radio¹³³ adlı Amerika merkezli misyoner radyo 2001'de Türkmence yayına başlamıştır. Türkmence yayınlar Dave Hansen adlı misyoner tarafından organize edilmektedir.

“Baptist World Alliance” (BWA) adlı Amerikan Baptist misyoner örgüt,

¹³⁰ BAYZAN, *a.g.e.*, s. 332

¹³¹ M. Seyfettin EROL, *“Orta Asya ve Kafkaslar'da Mistik-Hümanistik Güç Oyunu: Misyonerlik Faaliyetleri, Stratejik Analiz”*, Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Şubat 2001, sayı: 10, s. 12

¹³² www.americanbible.org

¹³³ www.hcjb.org/wrn/

Rahim Tashov adlı bir Türkmeni devşirerek papaz olarak görevlendirmiştir. Rahim Tashov, hem bir kilisenin başına getirilmiş hem de çocuklara yönelik olarak Hristiyanlık propagandası yapan bir “Pazar Okulu” kurnası sağlanmıştır. Bir başka yerli papaz Aşgabat’ta faaliyet gösteren protestan Shokrat Piriye’dir.

Bekleneceği üzere Türkmenistan’daki misyonerlere yönelik engellemeler hemen “International Religious Freedom” un raporlarına yansımıştır.¹³⁴ International Religious Freedom, bir anlamda ABD’nin devlet olarak misyoner örgütleri himaye aracı olarak iş görmektedir.¹³⁵

Azerbaycan’da mevcut maddi ve manevi problemler Hristiyan misyonerlik faaliyetleri için uygun bir zemin teşkil etmektedir. Ülkede 10’un üzerinde Hristiyan kuruluşun faaliyet gösterdiği ve bunların dini yayılcılık amacıyla şimdiye kadar 20 milyon dolar harcadıkları bildirilmektedir. Misyonerlerin hedefi kısa sürede Azerbaycan’ın %20’sini Hristiyanlaştırmaktır. Misyonerlerin ülkeye 100 bini aşkın kitap ve 175 bin adet gazete getirdikleri ifade edilmektedir. Malta ve Lübnan’dan bu ülkeye yönelik Protestan Hristiyanlık propagandası yapan radyo yayınları vardır. Yoğun dış ekonomik destekli faaliyetler neticesinde son yıllarda 5.000 kişiyi Hristiyan yapmaya muvaffak olmuşlardır. Azerbaycan’da faaliyet gösteren misyoner teşkilatların son yıllardaki çalışmalarının büyük bir hız kazandığı bildiriliyor. Başbakanlığa bağlı Din İşleri Daire Başkanı Mustafa İbrahimov, misyoner teşkilatların çeşitli isimler altında örgütlenerek faaliyet gösterdiğini ve son yıllarda 3 bin Azerbaycan vatandaşının din değiştirdiğini söyledi. Azerbaycan için en büyük tehlikelerden biri misyonerlerin orduya da sızmış olmasıdır. Nitekim Kafkas Müslümanları Ruhani İdaresi Başkan Yardımcısı Hacı Sabir, Azerbaycan’da faaliyet gösteren misyoner teşkilatlarının orduyu Hristiyanlaştırmayı amaçladığını vurgulamıştı.¹³⁶

Nahcivanda faaliyet gösteren ADRA¹³⁷ isimli insani yardım örgütü, daha çok

¹³⁴ www.state.gov/g/drl/rls/irf/2002/13987.htm

¹³⁵ BAYZAN, *a.g.e.*, s. 344

¹³⁶ http://kutsalkitaplar.net/ANLATILMAYANLAR:Kuran_Tevrat_Zebur_incil_bilmedikleriniz_mp3_ile_dinle_e-book_olarak_download_yap/index.php?option=com_content&task=view&id=r299&Itemid=79 Son Erişim Tarihi: 14.12.2005

¹³⁷ Amerika merkezli Yedinci Gün Adventistlerine ait bir yardım örgütüdür. Tam adı “**Adventist**

genç kuşağa hitap etmekte olup, İngilizce dil kursları ile misyonerlik faaliyeti yürütmektedir. Kuruluş, “İdrak ve Prognozlar” adlı bir dergi yayınlamaktadır.¹³⁸

Nahcivan’da genel itibariyle misyonerler çalışmalarını yardım faaliyeti görünümünde yapmaktadırlar. İnsanlara maddi yardımda bulunurken, onlara kendi inançlarını benimsetmek istemektedirler. Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nin 1990’li yıllarda bağımsızlıklarını müteakip hazırladıkları anayasaya göre genel olarak devlet, bütün dinlere karşı aynı mesafededir, yani tarafsızdır. Dini teşkilatlar siyasete karışamazlar. Herkesin inanç özgürlüğü ve dini tebliğ hakkı vardır. Misyonerler bu serbestlikten kendi lehlerine istifade etmek istemektedirler.¹³⁹

Development and Relief Agency”dir. Ayrıca bkz: www.adra.org/ADRANews/051702/html.

¹³⁸ Bayram KÜÇÜKOĞLU, “*Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri Dünü Bugünü ve Yarını*”, IQ Kültürsanat Yayıncılık, 2003, İstanbul, s. 221

¹³⁹ TURAN, *a.g.d.*, s. 16

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHTEN GÜNÜMÜZE AZERBAJCANDA HİRİSTİYAN MİSYONERLİK

I. KATOLİKLİĞİN AZERBAJCAN'A GİRİŞİ

Katolikliğin Azerbaycan'a gelişi ilk yazılı kaynaklardan bilindiğine göre XIV. asra tekabül etmektedir. 1320 yılında Fransız rahip Jurden Katalani de Severak'ın Bakü'de ve diğer şehirlerde bulunduğuna dair bilgiler mevcuttur. Araştırmacılar takriben aynı dönemde Roma Katolik Mezhebi'ne mensup Fransiskan rahibi Odorik de Pordenonun Azerbaycan'da bulunduğunu kaydederler.¹⁴⁰

Bunlara rağmen Azerbaycan'da katolik cemaatlerinin gelişme seyri XVII. asra tekabül eder. Bu dönemde Bakü, Şamahı, Gence, Tebriz, Nahçıvan ve diğer şehirlerde Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı karmelitler¹⁴¹ (XII. asır), dominikenler¹⁴² (XIII. asır), augustinler¹⁴³ (XIII. asır), kapuçinler¹⁴⁴ (XVI. asır), ve cizvitler'in¹⁴⁵

¹⁴⁰ Hidayet ORUCOV, “*Azerbaycanda din: en kadim devirden bu güne kadar*”, İdrak İctimai Birliğı Yayınları, Bakü, 2012, s. 69

¹⁴¹ (Carmelite order) Yaklaşık 1154'te Aziz Berthold tarafından Filistin'de kurulan bir Hıristiyan tarikatı. Bu tarikat önceki dönemlerde aşırı aşketizme yer veriyordu. Haçlılar dönemi sonrası ise tarikat Aziz Simon'un liderliğinde Avrupada yeniden organize edildi. Karmeli Kızkardeşler Tarikati ise 1452'de kuruldu. Bu tarikat bünyesinde pek çok büyük mistik yetiştirdi. Şinasi GÜNDÜZ, “*Din ve İnanç Sözlüğü*”, Vadi Yayınları, Konya, 1998, s. 214

¹⁴² 1216'da Aziz Dominik (1170-1221) tarafından kurulmuştur. Vaizler tarikatı olarakta adlandırılır. Dilencililiği ve yoksulluğu, yalnızca bireysel bir uygulama olarak değil, bir cemaat yaşantısı halinde yaşamayı temel prensip olarak kabul eden bu tarikat Avrupa'da hızla yayılmıştır. Dominikan Tarikatı mensupları kendilerini vaaza ve dinsel çalışmaya adanmışlardır. Ortaçağda papalar bunları haçlı ordularına vaaz etme işinde ve engizisyon mahkemelerinde çalıştırdı. İspanyol ve Portekizli sömürgecilerle misyoner olarak Avrupa dışına doğruya ve batıya gittiler. Karşı Reform hareketinde yeni bazı ekollerin ortaya çıkmasıyla Dominikanların etkileride azaldı. Şinasi GÜNDÜZ, “*Din ve İnanç Sözlüğü*”, Vadi Yayınları, Konya, 1998, s.

¹⁴³ Ortaçağda Aziz Augustin'in monastik kurallarına bağlı olan bir Hıristiyan keşiş tarikatı. Ünlü reformist Martin Luther'in de bu tarikatla irtibatlı olduğu bilinmektedir. Bkn. Luther, Augustin. Şinasi GÜNDÜZ, “*Din ve İnanç Sözlüğü*”, Vadi Yayınları, Konya, 1998, s. 19

¹⁴⁴ Tarikatın kurucusu Matteo de Bascio'dur. 1525 yılında, Assisli Aziz François'in öğretilerini yeniden yorumlayarak, Fransiskanlerden ayrı bir tarikat düzeni oluşturmuştur. Tarikatın şeyhi Matteo de Bascio, sivri uçlu bir Kukuleta (Capuccino) giydiği için bu tarikata Kapuçinler adı verilmiştir. XVI. yüzyılda, Kapuçinlerin önderi olan Bernardino Ochino'nun 1542'de Protestanlığa girmesi, Kapuçinleri zor durumda bırakmıştır. 1574'de Kapuçinler, papalıktan serbest yayılma izni almışlar ve 1619'da bağımsız bir tarikat haline gelmişlerdir. XIX. yüzyıldan sonra gerilemişler ve bugün marjinal bir dini grup olarak azınlık halinde varıklarını sürdürmektedirler. Mehmet AYDIN, “*Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*”, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2005, s. 358-359

¹⁴⁵ (Jesuitler) 16. yy'da Aziz İgnatius Loyola tarafından kurulan Katolik tarikat. “*İsa'nın Dostları*” adıyla bilinen bu tarikat mensupları, eğitim, misyonerlik ve yardım çalışmalarıyla tanınır. Fakirlik,

(XVI. asır) tarikatleri yaşamaya başlamış ve manastır, kilise ve eğitim merkezleri inşa etmişlerdir. Katolik rahipler genellikle dini tebligat ve tıp alanında faaliyet göstermişler.¹⁴⁶

1828 yılında Kuzey Azerbaycan'ın Çar Rusyası tarafından işgal edilmesinden sonra tüm Katolik cemaatler faaliyetlerini durdurmuşlar. XIX. asrın sonları XX. asrın başlarında cemaatlerin faaliyetlerinde dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu dönemde Azerbaycan'da Katolik Hristiyanlığına ve diğer batı merkezli kilisere mensup yabancıların çoğalmış olduğu bilinmektedir. Bunun nedeni “neft bumu” (petrol rezervleri), Polonya isyancılarının ve Çar Rusyasının bölgelerinden olan Katoliklerin Kafkas bölgelerine sürgün edilmesiyle ilgilidir. Bakü'de ilk Roma Katolik Kilisesi XIX. asrın ilk yarısında Rus ordusu tarafından (subay, komutan vs.) Katoliklerin Kafkasya'ya sürgün edilmesiyle yapılmıştır. Kilise (Gürcistan) Roma Katolik Kilisesine bağlıydı.¹⁴⁷

XIX. asrın 80'li yıllarında Bakü'de Katoliklerin sayısı bin kişiden fazlaydı. Bakü prihodu bu dönemde bağımsız bir kurum olmuştur. Daha sonraları “Mukaddes Meryemin Bakire Hamileliği” şerefine (1895 yılında) Kilise yapılmaya başlanmış ve onun faaliyeti 1900 yılında Çar fermanı ile resmileşmiştir. Bundan başka, Bakü kabristanlığında 1903 yılında Mukaddes Haç Kilisesi, 1912 yılında ise gotik üslubunda Mukaddes Bakire Hamileliği Katolik mabedi yapılmıştır. Bu kilise Sovyetler döneminde 1931 veya 1934 yıllarında dağıtılmış, keşişi Stefan Demiurov ise gizli olarak dini ayinleri icra ettiğinden dolayı hapsedilmiş, daha sonra kurşunlanmıştır. Devlet baskısının daha güçlü olduğu bu dönemde Katolik cemaatinin faaliyeti tam olarak durdurulmuştur.¹⁴⁸

A. Bağımsızlıktan Sonra Katoliklerin Çabaları

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra 1992 yılında Katolik cemaatinin yeniden örgütlenmesi gündeme gelmiştir. O yıllarda bir grup Katolik Vatikan'a

iffetlilik ve tarikat kurallarına ve liderlerine sadakat tarikat üyeleri tarafından sıkı sıkıya bağlanan temel kurallardır. Şinasi GÜNDÜZ, “*Din ve İnanç Sözlüğü*”, Vadi Yayınları, Konya, 1998, s. 83

¹⁴⁶ ORUCOV, *a.g.e.*, s. 70

¹⁴⁷ ORUCOV, *a.g.e.*, s. 70

¹⁴⁸ ORUCOV, *a.g.e.*, s. 70

mektup yazarak ibadetlerinin icrası için keşiş gönderilmesini rica etmişler. 1996–1997 yıllarında Vatikan’ın Tiflis’teki büyükelçiliğinin sekreteri Timon Titus Hmeleski konuyla ilgili olarak Bakü’ye birkaç defa gelmiş, cemaati oluşturmak isteyenlerle görüşmüştür. 2 Nisan 1999 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Katolik cemaati¹⁴⁹ resmiyet kazanmıştır.¹⁵⁰

Bir yıl sonra Bakü’ye Roma Katolik Kilisesi’nin salezianlar¹⁵¹ örgütünün keşiş-rahibi Daniel Pravda gelerek yerli cemaat ile tanışmış ve mensubu olduğu örgütün rahiplerinin Azerbaycan’a gelmeleri meselesini öğrenmiştir. Cemaat 2000 yılının Nisan ayında Bakü’nün Nerimanov ilçesinde evle temin edildikten sonra onun bir kısmı dini ibadet için küçük kiliseye dönüştürülmüştür. Aynı yılın Ekim ayında Roma papasının İncilleştirme meseleleri bölüm başkanlığı (the department head of the congregation pearls) Azerbaycan’daki Katolik Kilisesi’ni Salezianlar örgütünün kontrolüne vermiş, Daniel Pravda’yı ise yerli kilisenin başkanlığına getirmiştir.¹⁵²

23 Mayıs 2002 yılında Roma Katolik Kilisesi’nin başkanı Papa II. Jean Paul (d. 1920- ö. 2005) Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in daveti üzerine resmi seyahat’te bulunmuştur. Resmi görüşmelerden sonra pontifik seyahatin ikinci günü El Oyunları Sarayı’nda Mukaddes Messa ayini icra etmiştir. Bu seyahat Vatikan’la Azerbaycan Cumhuriyeti arasında ilişkilerin yüksek düzeyde gelişmesine özel anlam yüklemiş, ülkedeki Katolikler için geniş imkân sağlamıştır. Haydar Aliyev’in emri ile Katolikler için zamanında Bolşevikler tarafından yıkılmış kilisenin yerine yenisinin inşa edilmesi için arazi tayin edilmiştir. Bu arazi 2004 yılında Azerbaycan’a gelen Vatikan temsilcisi heyetinin başkanı kardinal Toran tarafından Roma Katolik Kilisesi’nin geleneğine uygun olarak kutsanmıştır. Bir yıl sonra Azerbaycan’a seyahat eden Roma Katolik Kilisesi’nin kardinali Kresçensio Sepe, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından kabul edilmiş, diğer dini cemaatların başkanlarıyla görüşmüş ve daha sonra yapılacak kilisenin temel atma töreninde ilk koyulacak taşı takdis ederek kendi hayır-dualarını etmiştir. Bolşevikler tarafından

¹⁴⁹ <http://www.mct.gov.az/service/lang/az/page/95/nid/5/>

¹⁵⁰ ORUCOV, *a.g.e.*, s. 71

¹⁵¹ XIX. asırda Azerbaycan’da kurulmuş Katolik-Rahip örgütü.

¹⁵² ORUCOV, *a.g.e.*, s.71

dağıtılan Mukaddes Meryemin Bakire Hamileliği Kilisesi'nin¹⁵³ hatırasına ithaf edilen kilisenin inşası Şubat 2007 tarihinde tamamlanmıştır. Aynı yılın Nisan ayında Roma Katolik Kilisesi'nin Güney Kafkas sorumlusu apostol nunsisi arhiyepiskop Klaudio Gudjerotti (Azerbaycandaki görevi Eylül 2011 tarihinde tamamlanmıştır) yeni kiliseyi kutsamış ve ilk ibadeti yapmıştır. Kilisenin resmi açılışı Vatikan'ın devlet sekreteri kardinal Tarçizio Bertone'nin 2008'in Mart ayında Azerbaycan'a seyahati zamanında gerçekleşmiştir. Açılış töreninde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Haydar Aliyev Vakfı'nın başkanı Mehriban Aliyeva, Kafkas Müslümanları İdaresi'nin Başkanı Şeyhülislam Allahşükür Paşazade, Rus Ortodoks Kilisesi'nin Bakü/Azerbaycan yeparhiyasının piskoposu Aleksandr İşein, Dağ Yahudileri dini cemaatinin başkanı Semyon Ihiilov, Avrupa (Aşkenaz) Yahudilerinin Bakü dini cemaatinin başkanı Gennadi Zelmanoviç, devlet ve diplomasi heyeti ve yurtdışından gelen misafirler bulunmuşlardır.¹⁵⁴

B. Katolik Kilisesinin Faaliyetleri

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Katolik Kilisesi farklı alanlarda hayır işlerinin yapılması için törenlerde aktif konumda bulunurlar. Bundan başka, kilisenin alanında Teresa Ana'nın¹⁵⁵ huzurevi hizmet verir. Bu bina “Tereza Ana Bacıları Örgütü”¹⁵⁶ rahipleri tarafından organize edilir ve ihtiyaç sahiplerine ayrımcılık yapmadan yardım edilir. Kilise 2009 yılından itibaren Haydar Aliyev Fondu¹⁵⁷ ile işbirliğine başlamıştır. Her iki kurum arasında karşılıklı anlaşma ve işbirliği hakkında anlaşma imzalanması işbirliğine güç kazandırmış, farklı projelerin uygulanmasına hizmet etmiştir. Kiliseye 2000-2003 yıllarında Daniil Pravda, 2003-2009 yıllarında ise Roma Papası II. İohan Pavelin tayini ile Yan Çapla başkanlık etmiştir. 2009 yılından itibaren bu görevi Papa XVI. Benedikt'in kararıyla Vladimir Fekete icra

¹⁵³ www.catholic.az

¹⁵⁴ ORUCOV, *a.g.e.*, s.71

¹⁵⁵ Teresa Ana(Rahibe Teresa) 26 Ağustos 1910,Üsküp – 5 Eylül 1997, Kalküta), Arnavut bir Katolik'tir. Hayırsever Misyonerler Cemaati'nin kurucusudur. Hayırsever faaliyetlerinden ötürü 1979 yılında Nobel Barış Ödülü kendisine verilmiştir.

¹⁵⁶ Baküde ki Katolik Kilisesi'nde hizmet eden rahibeler grubu.

¹⁵⁷ Haydar Aliyev Vakfı (Azerbaycan Türkçesinde: Heydər Əliyev Fondu), Azerbaycan'da bir yardım vakfıdır ve Azerbaycan'daki en önemli sivil toplum kuruluşlarından biridir. Kurum Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı'nın eşi Mehriban Aliyeva'nın öncülüğünde 10 Mayıs 2004 yılında kuruldu. Vakfın genel merkezi başkent Bakü'dedir. Kuruluşundan beri vakfın başkanı Mehriban Aliyeva ve başkan yardımcısı ise kızı Leyla Aliyevadır. <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/az/content/index/47/Heyd%C9%99r-%C6%8Fliyev-Fondu>

etmektedir.¹⁵⁸

Kilise, Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki tarihi geçmişiyle tanınan diğeri din mensuplarıyla sıkı işbirliğı içerisinde olmakta, ülkedeki toleranslı ilişkilerin ve dinlerarası diyalogun gelişmesinde muhatabı olan devlet kurumlarına da yardımcı olmaktadır. 29 Nisan 2011 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti ve Mukaddes Taht-tac arasında Katolik Kilisesi'nin Azerbaycan'daki hukuki durumu hakkında anlaşma imzalanmış, ilişkilerde dostluk ruhunu güçlendirmek ve geliştirmek arzusu resmileştirilmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁸ ORUCOV, *a.g.e*, s. 73

¹⁵⁹ ORUCOV, *a.g.e*, s. 73

Mukaddes Meryemin Bakire Hamileliği Kilisenin dıştan ve içten görünümü.

160

II. RUS ORTODOKSLUĞUNUN AZERBAYCAN'A GİRİŞİ VE FAALİYETLERİ

Çarlık Rusyası özellikle I. Petro dönemlerinden itibaren Azerbaycan topraklarına seferler düzenlemiş, ancak Osmanlıların müdahalesi sonucu zaman zaman geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Rusya'nın Kafkasya'da kök salma arzusu onun yeniden bu toprakları işgal etmesini zorunlu hale getirmiştir. Kafkasya'nın Çarlık Rusyasının hâkimiyeti altına geçme süreci 1801 yılından başlamış ilk olarak güney Gürcistan ve Gürcistan'a bağlı olan Azerbaycan'ın Gazakh ve Şemşedil sultanlıkları Çarlık topraklarına katılmıştır. Bununla da Azerbaycan'ın işgali başlatılmış oluyordu.¹⁶¹ Bir başka ifadeyle Ruslar, Gürcistan'ı kendi topraklarına katmak suretiyle Kafkasya'da bir sömürge yönetiminin de temellerini atmış

¹⁶⁰<http://www.scwra.gov.az/structure/9/?%E2%80%9CBakir%C9%99%20M%C3%BCq%C9%99dd%C9%99s%20M%C9%99ry%C9%99m%E2%80%9D%20katolik%20kils%C9%99si>

¹⁶¹ BÜNYADOV, “*Azerbaycan Tarihi*”, s. 570

oluyorlardı.¹⁶² Çarlık Rusyası işgal ettiği bölgelere vakit kaybetmeden Rus asilzadeleri de yerleştirerek Kafkasya hâkimiyeti için önemli bir adım atmış oldu. Kısa bir süre sonra da demografik yapı Ruslar lehine değişmeye başladı.¹⁶³ Çarlık Rusyası'nın Kafkasya üzerine düzenlemiş olduğu işgal seferlerine katılmış ünlü Rus şairi Aleksandır Puşkin bölge insanlarını itaat altına almak için silah gücünden daha etkili, çağımızın kolaylaşmasına daha uygun bir başka yolun olduğunu, bunun da "İncil'in öğretilmesi" olduğunu söyler. O şöyle der: "*Kafkasya Hristiyan misyonerler beklemektedir. Fakat tembel insanlarız biz. Canlı sözcükler yerine ölü harfler kullanmak, okuma yazma bilmeyen kimselere dilsiz kitaplar yollamak daha kolayımıza geliyor*".¹⁶⁴ Böylelikle o, Hristiyanlığın bölgeye bir an önce gelmesine ve bölgenin Hristiyanlaştırılması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Rus İmparatorluğu Kuzey Azerbaycan'ı işgal ettikten sonra buradaki varlığını sürdürebilmek maksadıyla kasıtlı sürgün siyasetine başvurmuştur. Bu uygulamadaki amaç kuzey Azerbaycan'ı imparatorluğun ayrılmaz parçası haline getirmek idi. Bu maksatla bölgeye yönelik sürgün siyaseti uygulanmaya başlanmış, halkın Hristiyanlaştırılması amaçlanmıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında Çarlık Rusyası tarafından kuzey Azerbaycan'a Hristiyan Almanlar, Ruslar ve Ermeniler yerleştirilmiştir.¹⁶⁵ Bu devirlerden itibaren bölgede kiliseler inşa edilmeye başlanmıştır. İlk olarak 1885'de Azerbaycan'ın Qax (Gah) ilinde **Aziz Giorgi** kilisesi inşa edilmiştir. Kuzey Kafkasya'da en büyük Rus Ortodoks kilisesi 1887'de Gence'de inşa edilmiştir. 1898'de ise **Aleksandır Nevski** Ortodoks kilisesi teşekkül etmiştir.¹⁶⁶ Halk üzerinde yoğun baskı uygulayan Çarlık Rusyası birçok bölgede zorla Hristiyanlaştırma eylemlerine de kalkışmış ve bu bölgelerde onlarca Rus Ortodoks kiliseleri inşa etmişlerdir.

Kuşkusuz Rus kökenli Hristiyan cemaatlerin Kafkasya'ya, dolayısıyla Azerbaycan'a yerleştirilmesinin altında bölgenin Hristiyanlaştırılması siyaseti yatmaktaydı. Nitekim bu konuda Çarlık Rusyası'nın verdiği resmi karar 1830 yılına

¹⁶² TÜRKMEN, "XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya'nın Güney Kafkasya Politikası", s. 10

¹⁶³ TÜRKMEN *a.g.m.*, s. 11

¹⁶⁴ Aleksandır Puşkin, "*Erzurum Yolculuğu*". Çev: , Ataol Behremoğlu. İstanbul 2001. s 19

¹⁶⁵ Elşad MUSAYEV, "*Azerbaycan'da Hristiyanlık ve Çağdaş Hristiyan Akımlar*", Doktora tezi, İstanbul, 2005, s. 106

¹⁶⁶ http://baku.eparhia.ru/church/al_nevskii/

tekabül etmektedir. Çar İmparatorluğu'nun şura kararına esasen, Duxoborlar (Duhoborlar),¹⁶⁷ Xılistler (Hılistler),¹⁶⁸ Molokanlar,¹⁶⁹ Skoplar¹⁷⁰ ve diğer Raskolcu (Parçalanmış)¹⁷¹ akımlar Rusya için tehlikeli sapkın akımlar sayılmış ve onların güney Kafkasya'ya sürülmeleri konusunda karar verilmiştir. Kaynaklardan aktarılan bilgilere göre 1830 ve 1840'lı yıllarda aşağıdaki kazalarda Rus asıllı Raskolcular yerleştirilmişlerdir. Bu bölgeler ülkenin verimli ve iklimi güzel olan şu eyaletlerinden oluşmaktaydı; Karabağ Eyaleti, Şirvan Eyaleti, Talış Eyaleti ve Şeki Eyaleti.¹⁷²

A. Bağımsızlıktan Sonra Azerbaycan'da Rus Ortodoks Kilisesi ve Faaliyet

Alanı

SSCB'nin dağılması (25 Aralık 1991) ve Azerbaycan'ın bağımsızlık elde etmesi değişik inançlara mensup Sovyet döneminden kalma dini hiyerarşinin yeniden düzenlenmesi zarureti doğurmuştur. Ancak Azerbaycan'ın Rus Kilisesi'ne yönelik

¹⁶⁷ Duhoborculuk, XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış raskolcu akımdır. Duxoborların deyimine göre onlar “Tanrıya kalben (ruhen) hizmet ediyorlar.” (Duxom bogu slujat). Duxoborlar Ortodoks ruhanilerini, ikonlara ve Azizlerin cesetlerine tazimi, kilise ayin ve gizemlerini reddetmektedirler. Duxoborlar Azerbaycan'a XIX. yüzyılın ortalarına doğru gelmişlerdir. Azerbaycan'daki Duxobor cemaatleri 1920'lere kadar Kanada'ya ve diğer yerlere iltica etme ve başka nedenlerle sayıları azaldığından varlığını koruyamamışlardır. Günümüzde Azerbaycan'da Duxobor cemaatleri yoktur. MUSAYEV, *a.g.t.*, s. 119

¹⁶⁸ Hılistler (onlar kendi cemaatine “Tanrı taraftarlarının tarikatı” diyorlardı) öğretisi ilk defa Batı Slavlar arasında onların Hristiyanlığı kabulü ile aynı zamanda mevcut olmuştur. Hılistler, bir takım ekstazik ritüelleri içeren eski mistik kültürle ilişkiliydi. Xılistler eski ayincilerin aksine dünyanın sonunun yaklaştığını tebliğ etmiyorlardı. Onlar daha çok yeryüzünde kurulacak Tanrı Krallığı üzerinde duruyorlardı. Ortodoks Kiliseden ayrılmalara rağmen Hılistler kiliseye gidiyor, ikonlara saygı, haçın ilahi gücüne inanma gibi Ortodokslukla ilgili bir takım inançları benimsiyorlardı. Hılistlerin Azerbaycan'a sürülmesinin kesin tarihi belli olmadığından onların gelişini XIX. yüzyıl diye gösterebiliriz. Buraya Rusya'nın Tambov eyaletinden gelmiş Hılistler, Lenkeran kazasında yerleşerek Astraxanka köyünü kurmuşlardı. Yakın tarihimizde Azerbaycanda Hılistler bulunmamaktadır.

¹⁶⁹ Molokanlar, günümüzde Azerbaycanda yaşadıkları için, ileriki sayfalarda onlarla ilgili bir başlık verilmiştir.

¹⁷⁰ Skoplar, XVIII. yüzyılda Hılistlerden ayrılmış raskolcu bir akımdır. Bir bakıma bu akım Hılistlerin daha münzevi hayat tarzı yaşayanları arasında yayılmıştır. Eğer Hılistlere göre dini yaşamın anlamı “kendilerinde Mesih'in ruhunu yaşatmak” ise, Skoplara göre bu, işleyebileceği günahlardan zamanında arınmak için insanı şehvete teşvik eden organların kesilerek yararsız hale getirilmesidir. Skoplar Azerbaycan'a 1834'te gelmişlerdir. 140 kişilik bu grup önce Karabağ eyaletinin Gereki ilçesinde yerleşmişler, fakat toprakların verimsiz olması nedeniyle 1843'te Çileberd bölgesindeki Stariye-Talış köyüne yerli meliklerden birisinin özel topraklarına göç etmişlerdir. Buranın iklimine alışamayıp hastalanmalarına rağmen ortamın iyi olması nedeniyle Skoplar burayı terk etmemişlerdir. 1839'da Skoplardan oluşan başka bir grup Şamaxı kazasının Altiğac köyüne yerleşmişlerdir. Günümüzde Azerbaycan'da Skop cemaatleri bulunmamaktadır. MUSAYEV, *a.g.t.*, s. 113

¹⁷¹ Rus Ortodoks Hristiyanlığından ayrılmış (parçalanmış) akımlar.

¹⁷² MUSAYEV, *a.g.t.*, s. 108

hoşgörülü yaklaşımı sayesinde Rus Ortodoks Kilisesi'nin yeniden yapılanması siyasi tartışmalara neden olmamıştır.

Azerbaycan yönetimi yeniden yapılanmayı normal karşılamış ve Hristiyan cemaatlerin iç yapılanmalarına müsaade etmiştir. Böylece Rus Ortodoks Kilisesi, Azerbaycan devlet kurumlarınca resmen tanınma olanağı elde ederek geriye sadece Rus Ortodoks Kilisesi çatısı altında birleşmek kalmıştır. Bununla ilgili olarak da 28 Aralık 1998 yılında Moskova ve Tüm-Rusya Başpiskoposu II. Aleksi ve Kutsal Sinod'un kararıyla Bakü-Hazar Piskopos Bölgesi yeniden ihya edilerek Rusya'nın 128. Piskoposluğu ortaya çıkmıştır. Bakü-Hazar Piskopos Bölgesi'nin başına ise Azerbaycan'da 20 seneden beridir yaşayan Piskopos Archimandrit Aleksandr atanmıştır. Bakü-Hazar Piskopos Bölgesine Azerbaycan, Dağıstan ve Çeçenistan'daki bütün kiliseler dâhil edilmiştir.¹⁷³

1. Kutsal Barışseverler Kilisesi (Jen Mironosits)

Temeli 1905 yılında atılmış olan bu Rus Ortodoks kilisesi, dönemin petrol milyoneri olan Azeri iş adamı Tağıyev'in bağış yaptığı arazi üzerine inşa olunmuştur. Önceleri bu kilisenin yerinde ahşap bir bina bulunmaktaydı. Çar hükümetince bu eski bina yıkılmış ve yerine kilise yapılmıştır. Bu kilise, faaliyetini 1920'ye kadar sürdürebilmiştir. Nitekim 1917'de Çar Rusyası'nda vuku bulan Bolşevik ihtilali sonucu tüm mabetlerin kapatılması kararı alınmış; daha sonra Sovyetlerce zapt edilen Azerbaycan'da da bu yasa uygulanmaya konmuştur. Komünist rejimin kapattığı bu kilise, ilk başta ambar olarak kullanılmış daha sonraları spor salonu olarak faaliyet göstermiştir.¹⁷⁴ Azerbaycan'ın 1990'da başlattığı bağımsızlık mücadelesinde, bazı gerginlikler yaşanmış, Bakü sokaklarında Sovyet tankları yürütülmüştür. Rus ordusunun müdahalesinde Kutsal Barışseverler Kilisesi de hasar görmüştür. Azerbaycan'ın 1991 yılında bağımsızlık kazanması sonrası bu mabet Rus Ortodoks Kilisesi'nin kontrolüne geçmiştir.¹⁷⁵ Günümüzde bu kilise resmen faaliyet göstermektedir. 27 Mayıs 2002 yılında Azerbaycan'ı ziyaret eden Moskova ve tüm Rusya patriği II. Aliksey, Kutsal Barışseverler Kilisesi'ni ziyaret

¹⁷³ [www.gumer.info/bogoslov Buks/bogoslov/SocRelig/jrilog.php](http://www.gumer.info/bogoslov/Buks/bogoslov/SocRelig/jrilog.php)

¹⁷⁴ http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/or_file.cgi?6_3856

¹⁷⁵ <http://baku.eparhia.ru/church/cathedral/>

etmiş ve bu kiliseye kendini yönetme yetkisi tanımıştır. Kilisede şehrin hamisi sayılan havari Bartalmay'dan kalma bir ağaç parçasının olduğuna inanılmaktadır. Kilisede başrahip Lionid Miltix ve onun üç yardımcısı ayrıca da üç tane de kilise görevlisi bulunmaktadır.¹⁷⁶

*Kutsal Barışseverler Kilisesi'nin Dıştan ve İçten Görünümü.*¹⁷⁷

¹⁷⁶ http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/or_file.cgi?6_3856

¹⁷⁷ <http://www.scwra.gov.az/structure/6/?%E2%80%9CJen%20Mironosits%E2%80%9D%20pravosla>

2. Mukaddes Tanrı Anası (Meryem) Kilisesi

Bakü’de bulunan bu kilise 1896 yılında Rusya’da halktan toplanan baş paralarıyla yaptırılmıştır. Kilisenin haricinde reyhan yağı kullanıldığı bilinmektedir.¹⁷⁸ İlk başlarda kilise, Aleksandır Nevski Katedrali’ne bağlı olarak faaliyet göstermiş ve keşiş yetiştiren birimler açmıştır. Tüm diğer kiliseler gibi Mukaddes Tanrı Anası Kilisesi de Bolşevik İhtilali’nden sonra kapatılarak askeri bina haline getirilmiştir. 1944 yılına gelindiğinde kilisenin yeniden faaliyet göstermesine müsaade edilmiş ve Stavrapol (Rusya’nın güneyinde bulunan il) piskoposluğuna bağlanmıştır. Sovyetler birliğinin çöküşünden sonraki dönemlerde kilise yönetiminde yeniden yapılandırılmalara gidilmiştir. 1997 yılında kilise Gürcistan patriği II. İlya (Şioloşivili) tarafından ziyaret edilmiştir. Episkop Aliksandırın çabaları sonucu kilise 1999 ve 2001 yılları arasında esaslı tamir görmüştür. 2001 yılında Azerbaycan’ın başkenti Bakü’yü ziyaret eden Moskova ve tüm Rusya patriği II. Aleksey¹⁷⁹, Mukaddes Tanrı Anası Kilisesi’ni ziyaret etmiş ve sabaha kadar devam eden bir dini tören düzenlemiştir. Mukaddes Tanrı Anası Kilisesi günümüzde birçok etkinlikler düzenlemekte ve dini eğitim vermektedir. Nitekim Kilise dâhilinde Rus Ortodoksluğuna dair eserler bulunduran kütüphane, pazar günleri çocuklar için dini dersler veren okul, büyükler için Hristiyanlığı öğreten dersler ve yardım amaçlı yemekhane mevcuttur. Kilisenin başında Keşiş Aleksey Nikonorov bulunmaktadır. Ayrıca üç rahip ve iki kilise hizmetçisi mevcuttur.¹⁸⁰

v%20kafedral%20kils%C9%99si

¹⁷⁸ <http://baku.eparhia.ru/church/birth/>

¹⁷⁹ Rusya Patriği II. Aleksey için bak, <http://www.utro.ru/articles/2007/05/02/645737.shtml>. Ayrıca bkz; <http://patriarch.voskres.ru/biogr01.htm>.

¹⁸⁰ http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/or_file.cgi?6_3855

*Mukaddes Tanrı Anası (Meryem) Kilisesi'nin Dıştan ve İçten Görünümü.*¹⁸¹

3. Mikhail Arhangiliskiy Kilisesi

Mikhail Arhangiliskiy Kilisesi Bakü'deki mevcut tarihi kiliselerden bir diğeridir. Kilisenin yapımı 1885 yılına tekabül etmektedir. Çarlık Rusyası'nın ülkeyi işgali ve bölgeye binlerce asker sevk etmesi sonucu burada Rus Ortodoksluğuna ait

¹⁸¹<http://www.scwra.gov.az/structure/8/?%E2%80%9CM%C3%BCq%C9%99dd%C9%99s%20M%C9%99ry%C9%99m%20%E2%80%93%20m%C3%B6vlud%E2%80%9D%20pravoslav%20kils%C9%99si>

kiliselerin yapımı sorununu da gündeme getirmiştir. Mikhail Arhangiliskiy Kilisesi askeri kilise olarak bilinmektedir. Nitekim Rus deniz kuvvetlerinin isteği üzerine inşa edilen kilise o dönemlerde sadece askerlere hizmet vermiştir. Kilisenin ibadet bölümü bir bakıma gemi gövdesini anımsatır bir mimari üslupta yapılmıştır.¹⁸² Çar Aleksey Aleksandroviç Romanov'un¹⁸³ 6 Mayıs 1868 tarihinde ülkeyi ziyareti sırasında bu askeri kiliseye de uğramıştır. Bu ziyaret sonrası kilisenin ismi “Liman Kilisesi” olarak değiştirilmiştir. 1873 yılında deniz kuvvetlerinin bu bölgeden kaydırılmaları sonucu kilise kara kuvvetlerinin hizmetine verilmiştir. Zamanla kilise askeri birimler arasında el değiştirmiş, bazen deniz kuvvetlerinin bazen de kara kuvvetlerinin hizmetine sunulmuştur.

Çarlık Rusyası'nın Bolşevik İhtilali sonucu yıkılması ve Bolşeviklerin hâkimiyeti ele geçirmelerinden sonra, Mikhail Arhangiliskiy Kilisesi de mercek altına alınmıştır. Nihayet 1936'da kilise kapatılmış ve binası başka amaçlarla kullanılmıştır.¹⁸⁴ Sovyetler Birliği'nin Almanlara karşı kazandığı savaş sonrası Mikhail Arhangiliskiy kilisesi 1946'da yeniden dini faaliyetine başlamıştır. Mikhail Arhangiliskiy Kilisesi'ni baş keşiş Serafim Bidev yönetmektedir. Ayrıca kilisede üç rahip ve bir kilise hizmetçisi görev yapmaktadır.¹⁸⁵

¹⁸² http://baku.eparhia.ru/church/arh_mihail/

¹⁸³ II. Nikolay ya da Nikolay Aleksandroviç Romanov (Rusça: Никола́й II, Никола́й Алекса́ндрович Рома́нов, d. 18 Mayıs 1868 – ö. 17 Temmuz 1918, Yekaterinburg), Rusya İmparatorluğu'nun son çarı ve Romanov Hanedanı'nın hüküm süren son üyesidir.

¹⁸⁴ <http://r-oc.1gb.ru/viewpage.php?cat=azerbaijan&page=3>

¹⁸⁵ http://baku.eparhia.ru/church/arh_mihail/

*Mikhail Arhangilskiy Kilisesinin Dıştan ve İçten Görünümü.*¹⁸⁶

4. Yeni Rus Ortodoks Kilisesi

Neredeyse 2000 yıl öncesinden eski Albanya (Şimdiki Azerbaycan) toprakları

¹⁸⁶<http://www.scwra.gov.az/structure/7/?%E2%80%9CMixail-Arxangel%E2%80%9D%20pravoslav%20kils%C9%99si>

İncilin öğretisi ile havari Bartalmay'ın¹⁸⁷ vaazları sonucu buluşmuştur. Bartalmay başarısız Hindistan seferi dönüşü Kafkasya topraklarına yönelmiş ve buralarda Hristiyanlığı tebliğ etmeye çalışmıştır. Ancak bölgedeki putperestlerin hışmına uğrayan Bartalmay çarmıha gerilerek idam edilmiştir.¹⁸⁸ Onun ölü bedeni Hristiyanlarca çarmıhtan alınmış ve gizlice defnedilmiştir. Bartalmay'ın çarmıha gerilerek idam olunmasından sonra inananlarca gömüldüğü yer Hristiyanlar için kutsal mekân haline gelmiştir. Sonraki dönemlerde bu yerde Havari Bartalamay anısına küçük bir kilise inşa edilmiştir. VII. yüzyıldan itibaren bölgenin Müslümanlaşması sonucu bu kilise cemaatsiz kalmış ve zamanla tahrip olmuştur.

Rusların Kafkasya'yı işgali sonucu bölgeye akın eden Rus Ortodoks Hristiyanlığı, yeniden bu kiliseyi imar etmiş ve ibadete açmışlardır. Ancak 1937 yılına gelindiğinde kilise komünistlerce yeniden kapatılmış daha sonra tamamıyla tahrip edilerek üzerine asfalt dökülmüştür.¹⁸⁹ Nihayet 1999 yılında Bakü Hazar Bölgesi Ortodoks Patrikliği'nin kurulmasından sonra bu tahrip olunmuş kilisenin yeri tespit edilmiş ve halkın ziyareti için açılmıştır.¹⁹⁰ Daha sonra ise havari Bartalamay'ın hatırasını anımsamak ve ibadet yapabilmek için Mikhail Arkhangiliskiy Kilisesi'ne bir ek yapılmak suretiyle küçük bir kilise yapılmıştır.¹⁹¹

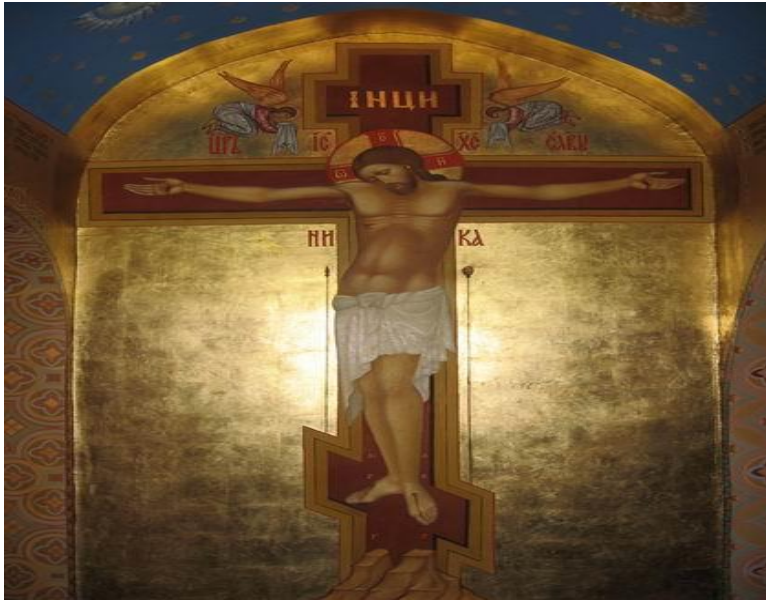
¹⁸⁷ Aziz Bartalmay: Aziz Bartalmay On İki Elçi'den biriydi ve Celileliydi; İncil onun hakkında başka pek az bilgi verir. Pentekost günü Kutsal Ruh'u aldıktan sonra dini hizmetinde önce Arabistan'a ve Pers ülkesine, sonra da Matta İncili'nin çevirisiyle Hindistan'a yolculuk ettiği aktarılır. Eusebius yüz yıl sonra ünlü İskenderiye bilgini Pantaenus'un Hindistan'a yaptığı bir gezi sırasında bu incili bulduğunu yazar. Birçok kaynağa göre Bartalmay Ermenistan'da çarmıha gerilerek şehit olmuştur. Yine birçoğuna göre Bartalmay ile Nataniel aynı kişidir; çünkü İncil'de Bartalmay, Nataniel'den bahsetmez ve Yuhanna İncili'nde Nataniel'den On İki Elçi'den biri olarak bahsedilirken aynı şekilde Bartalmay'dan bahsedilmez. <http://www.ortodokslartoplulugu.org/hicbir-kategori/11-haziran-kutsal-elciler-aziz-bartalmay-ve-aziz-barnabas/>

¹⁸⁸ http://www.pravmir.ru/printer_1492.html

¹⁸⁹ http://news.bakililar.az/news_novyy_pravoslavnyy_xram_3077.html

¹⁹⁰ *Bakü Hazar Bölgesi Ortodoks Patrikliği*, Kafkasya'da mevcut Tüm Rus Ortodoks kiliselerini bünyesinde barındıran kilise kurumudur.

¹⁹¹ <http://jesuschrist.ru/news/2007/05/01/12843>

*Yeni Rus Ortodoks Kilisesi'nin İçten Görünümü. Kilise İkonlarla Donatılmıştır.*¹⁹²

5. Mukaddes Nikolskiy Kilisesi

Azerbaycan'ın önemli şehirlerinden birisi olan Haçmaz şehrinde bulunan bu

¹⁹²<http://www.scwra.gov.az/structure/7/?%E2%80%9CMixail-Arxangel%E2%80%9D%20pravoslav%20kils%C9%99si>

Rus Ortodoks kilisesi 1946 yılında burada yaşamakta olan Hristiyan halkın çabalarıyla inşa edilmiştir. Kilisenin cemaati ülkede vuku bulan 1992 olaylarından sonra nispeten azalmıştır. Tüm bunlara rağmen Mukaddes Nikolskiy¹⁹³ adına Rus Ortodoks kilisesi günümüzde de faaliyet göstermektedir.¹⁹⁴

¹⁹³ Aziz Nikolskiy (M.S. 250-) Türkiye'nin Antalya bölgesinde doğmuştur. Onun anne ve babası Nonna ve Feofan Tanrı korkusuyla yaşayan ve zengin bir ailedir. O, 325 senesinde İznik Konsili'ne de katılmıştır. Rus Ortodoks kilisesinde Aziz Nikolski'nin özel bir yeri vardır. Ruslar onu, 9 Mayıs'ta (naaşını nakil edilişinin anısı) ve 19 Aralık'ta (ölümünün anısı) anmaktadırlar. Abdimuhammet MAMYTOV, "*Rus Ortodoks Kilisesi'nde Azizlerle İlgili İnanış ve Uygulamalar*", Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 202

¹⁹⁴ http://baku.eparhia.ru/church/st_nicolas/

*Mukaddes Nikolskiy Kilisesinin Dış Görünümü.*¹⁹⁵

6. Aliksandr Nevski¹⁹⁶ Kilisesi

Çar Rusyası'nın XIX. yüzyılın sonlarında Azerbaycan üzerinde yürüttüğü siyasetten nasibini alan bölgelerden biri de Gence Hanlığı olmuştur. Gence Hanı Cevat Han'ın direnişini kolaylıkla kıran Çar ordusu şehri yakıp yıkmış ve ilk iş olarak da Gence şehrinin ismini değiştirmek olmuş ve şehrin ismini Yelizavetpol yapmışlardır.¹⁹⁷ Daha sora bölgeye Hristiyan Rus halk'ı göç ettirilmiş ve yerleştirilmiştir. Bölgede Rus nüfusun oluşması ve aynı zamanda binlerce Çar askerinin varlığı, bölgede kilisenin yapımını da gündeme getirmiştir. Bu nedenle şehirde birçok kilise inşa edilmiş, zamanla bu kiliselerin birçoğu tahrip olmuştur.

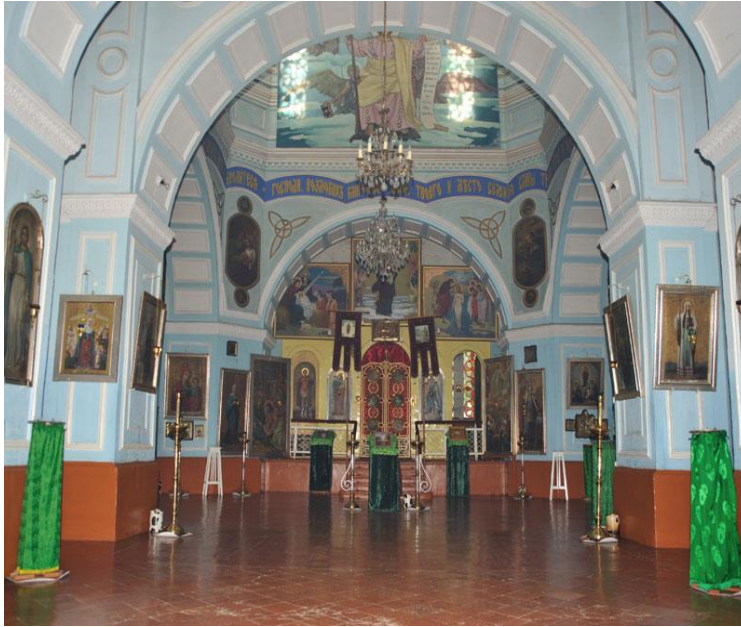
Aliksandr Nevski Kilisesi'nin inşası 1887'ye denk gelmektedir. Kilisenin bulunduğu yerde daha önceleri eski bir ambar bulunmaktaydı. Bölgedeki Rus Hristiyan cemaatin yardımlarıyla yapılan kilise mimari açıdan Bizans yapılarının

¹⁹⁵ <http://www.scwra.gov.az/structure/11/?%E2%80%9CM%C3%BCq%C9%99dd%C9%99s%20m%C3%B6c%C3%BCz%C9%99vi%20Nikolay%E2%80%9D%20pravoslav%20kils%C9%99si>

¹⁹⁶ Büyük Knez Yaroslav Vsevolodoviç'in oğlu ve asıl adı Aleksandr Yaroslaviç olan Aziz Aleksandr Nevski, 1220 senesinde doğmuştur. Küçük yaşında dönemin en büyük ve en önemli bölgesi olan Nogorod Knezliği'ni yönetmiştir. Ruslar, onu güneşe benzetmektedirler. O, bu vasfa yaptığı büyük hizmetlerinden dolayı layık görülmüştür. 1263 senesinde vefat etmiştir. MAMYTOV, *a.g.t.* s. 216

¹⁹⁷ BÜNYADOV, "*Azerbaycan Tarihi*", s. 571

izlerini taşımaktadır.¹⁹⁸

*Aliksandr Nevski Kilisesinin Dıştan ve İçten Görünümü.*¹⁹⁹

¹⁹⁸ http://baku.eparhia.ru/church/al_nevskii/

¹⁹⁹ <http://www.scwra.gov.az/structure/10/?%E2%80%9CAleksandr%20Nevski%E2%80%9D%20pravoslav%20kils%C9%99si>

B. Azerbaycan Rus Ortodoks Kilisesinin Dini Ve Sosyo-Kültürel Faaliyetleri

Azerbaycan'daki Rus Ortodoks Kilisesi'nin çalışmaları sadece dini faaliyetlerle sınırlı değildir. Rus Ortodoks Kilisesinin sosyal konsepti doğrultusunda Bakü Hazar Piskopos Bölgesi birçok yönde dini ve kültürel çalışmalar yürütmektedir. Bunları birkaç başlık altında zikredebiliriz.²⁰⁰

1. Basın ve Yayın Faaliyetleri

Bakü Hazar Metropolitliği çok iyi tasarlanmış bir internet sitesine sahiptir (www.baku.eparhia.ru). Bu sitede Azerbaycan'da Hristiyanlığı ilk yayan kişi olarak bilinen Aziz Bartolomeus'un tasviri öne çıkmaktadır. Sitede Bakü-Hazar Metropolitliğinin ve Moskova Patrikliğinin haberleri, Azerbaycan'da Hristiyanlığın tarihi, Piskopos Bölgesi kütüphanesi ve 2004 yılından itibaren başlayan aktif bir arşiv yer almaktadır. 2004 yılından itibaren Bakü-Hazar Metropolitliği ayda bir defa *Ortodoks Haberleri (Pravoslavny Vestnik)* gazetesini yayınlamaktadır. Gazete kiliselerde ücretsiz dağıtılmakta, fakat gazete dağıtılan mekânın hemen yanında “yayın yardımı” kutusu bulunmaktadır. Gazetenin Genel Yayın Yönetmeni rahip A. Astaşkin, Sekreteri Dionisiy Sveçnikov, yazı işleri sorumlusu ise rahip Mefodiy Efendiyev'dir. Gazetede bayram günleri ve ayinlerle ilgili yazılar yayınlanmaktadır. Gazetede kilise yaşamı kronolojisi verilmekte ve Piskopos Aleksandr'ın emirleri yayınlanmaktadır. Piskopos Bölgesinin 10. Yıldönümünde “*Bakü-Hazar Piskopos Bölgesi Atlası*” yayınlanmış, daha sonra bu eser DVD formatına aktarılmıştır.²⁰¹

2. Gençler ve Çocuklar için Yapılan Faaliyetler

Bakü ve Hazar Metropolitliği Azerbaycan'daki Rus Gençler Birliği ile yakın kültür ilişkileri kurmaktadır. Metropolitlik temsilcileri birliğin etkinliklerine aktif olarak katılmaktadırlar. Aynı zamanda Birlik üyeleri de kilise korosunda ve bayram konserlerinde yer almaktadırlar.

Bakü ve Hazar Metropolitliği aynı zamanda Bakü'deki Slav Üniversitesi

²⁰⁰ <http://www.baku.eparhia.ru>

²⁰¹ <http://www.baku.eparhia.ru>

öğrencileri ile kültürel ilişkileri de desteklemektedir. Her yıl 15 Mayıs'ta Üniversitede Slav Yazısı ve Medeniyeti Günü adıyla kutlanan bayram, Bakü ve Hazar Metropolitliği, Bakü Slav Üniversitesi ve Moskova ve Bakü Rusya Bilgi ve Kültür Merkezi tarafından organize edilmektedir. Ayrıca, Bakü ve Hazar Metropolitliği, Moskova Belediye Başkanı Yuri Lujkov'un tesis ettiği bursları Azerbaycan'da üniversite öğrenimi gören Ortodoks gençlere dağıtmaktadır.

Piskopos Aleksandr'ın talimatıyla her yıl “**Yer ve Gök**” isimli çocuk resim yarışması yapılmaktadır. Bu yarışma Aziz Kirill ve Mefodi'nin²⁰² hatıra gününde düzenlenmekte ve Slav Yazısı ve Medeniyeti gününe denk gelmektedir. Yönetmelik gereği yarışmaya Metropolitlik sınırları içerisinde pazar okulları, devlet okulları, liseler, sanat okulları ve okul öncesi eğitim merkezleri katılabilmektedir.

Bakü ve Hazar Metropolitliğine bağlı bir Pazar Okulu ve çocuk korusu vardır, bunlar her yıl Milad Çamı ve Milad Bayramı çocuk konseri düzenlemektedir.²⁰³

3. Slav Menşeli Cemaatlere Destek

Bakü ve Hazar Metropolitliği temsilcileri Rus ve Ukrayna cemaatlerinin, “**Slav Cemaatleri Topluluğu**” sivil toplum örgütünün faaliyetlerinde aktif yer almaktadırlar. Ukrayna cemaati başkanı A. A. Parhomenko, son toplantılarında Bakü ve Hazar Metropolitliği yönetimine kendi cemaati ile Bakü ve Hazar Metropolitliği yönetimi arasındaki yapıcı ilişkilerden, ayrıca cemaata ve Ukrayna'nın Azerbaycan'daki diasporasına yardımlarından dolayı şükranlarını sunmuştur.²⁰⁴

4. Sosyal Faaliyetler

Bakü ve Hazar Metropolitliği yönetimiyle 12 Numaralı Ağır Ceza Evi yönetimi arasında Ortodoks mahkûmlara manevi destek verme konusunda anlaşma imzalanmıştır. Bakü ve Hazar Metropolitliği'nin inisiyatifıyla Bakü'de Ortodoks ailelere hitap edecek Aile Günü, Sevgi ve Sadakat Günü gibi günler bayram olarak

²⁰² Şir Muhammed DUALI, “*Paganizmden Hristiyanlığa Rusların Din Değiştirme Nedenleri*”, G.O. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2013, Cilt: I, Sayı 1, s. 64

²⁰³ <http://www.baku.eparhia.ru>

²⁰⁴ <http://www.baku.eparhia.ru>

kutlanmaktadır.²⁰⁵

III. PROTESTANLIĞIN AZERBAYCAN'A GELİŞİ VE GELİŞİM SÜRECİ

Çar Rusyası döneminde Alman kolonileri ve Ortodoksluğa aykırı inanç mensupları 1828–1830 yıllarından itibaren merkezi Rusya'dan eyaletlere, Kafkasya'ya ve özellikle de Azerbaycan bölgelerine iskân politikası nedeniyle yerleştirilmişlerdir. Onlar bu bölgelerde kendi dini değerlerini yaşamak ve yaymak çabası içerisinde olmuşlardır. Azerbaycan'da petrol sanayisinin gelişmesi ile beraber Hristiyan asıllı birçok insan Bakü'ye gelmiş, bir kaç Hristiyan cemati kurarak ibadet evleri yaptırmışlardır. Alman asıllı Hristiyanlar ibadet için 1899'da Bakü'de kilise (Kastel) yaptırmışlar. Bu bina günümüzde Argan Müzik Salonu olarak faaliyet göstermektedir ve müdüriyetten izin alınarak kiralanan birkaç odası Protestan misyonerler tarafından kullanılmaktadır. Protestanlığa mensup bazı cemaatler ve Alman asıllı Hristiyan dindarlar 1992 yılında kendi cemaatlerini kurmuş ve 1994 yılında cemaatlerini Adalet Bakanlığı'nın kayıt listesine aldirmayı başarmışlardır. Aynı yıl yeni kurulmuş bu cemaate Almanya'dan din adamı adı ile devamlı misyonerler gelmiş, cemaatin faaliyetini genişletmek ve üyelerinin sayısını çoğaltmak için çok çaba göstermişlerdir. Cemaatin kuruluşunun ilk yıllarında Almanya'dan gelmiş Oborski isimli biri cemaate başkanlık etmiştir. Faaliyetlerinde ve din hizmetlerinde kanuna zıt davranışlar sergilediğinden, pasaport prösedürüne uymamasından ve cemaatin iç işlerine müdahale ettiğinden Oborski ülkeden ihraç edilmiştir. Bu tür olumsuz davranışlar Protestan tarikatlarının faaliyetlerinde çok görünen durumlardır. Bu davranışlarından dolayı “Mehebbet Kilisesi” isminde farklı bir dini cemmatin faaliyeti mahkeme yolu ile durdurulmuştur.²⁰⁶

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması neticesinde ortaya çıkan bir ideoloji olan plüralizm, toplumun istediği din ve vicdan özgürlüğü prensibi esasında ülke

²⁰⁵ <http://www.baku.eparhia.ru>

²⁰⁶ Cabir İSKENDERLİ, “*Azerbaycanda gayri ananevi dinler ve tarikatlar*”, Apostroff Yayınları, Bakü, 2011, s. 72

vatandaşları tarafından dini değerlerin benimsenilmesine uygun ortam hazırladı. Ancak bunlarla beraber hem objektif hem de bağımsızlığın oluşturulması sürecine yardım eden öznel etkenler Azerbaycan vatandaşlarının ideoloji kültürünün büyük bir kısmını dini anlayışlar ve uydurma tarikatlerin tecrübe mekânına çevirmiştir.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Hristiyanlığın Protestan mezhebine bağlı çeşitli misyoner teşkilatları Azerbaycan'da faaliyetlerini güçlendirmeye başlıyordu. 1991-1996 yılları arasında Azerbaycan'da yirmiden fazla misyoner teşkilatı faaliyet gösteriyordu. Bu sürede üç ile beş bin civarında Azerbaycan vatandaşı Hristiyan teşkilatının üyesi yapıldı. Genelde insanlara parasal yardımlar yaparak Hristiyanlaştırmaya çalışıyorlardı. Bu amaçla Hristiyan misyoner teşkilatları tarafından on beş ile yirmi milyon dolar arasında para harcanmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti'nde o parayla seminerler yapılmış, yüz bin nüsha dini-edebi kitaplar dağıtılmıştır.²⁰⁷

Bu alanda Azerbaycan'da mevcut olan Protestan tarikatlarını iki esas gruba ayırmak daha doğru olur. Birinci gruba tarihi süreçte Azerbaycan'da yayılmış, yerli muhite tam anlamıyla olmasa da uygunlaşmış, aşırılıktan esasen uzak olan Babtist, Adventist, “50. gün” tarikatlarıdır. İkinci gruba ise Ülkenin bağımsızlık yıllarında kurulmuş ve birçok durumlarda kanuna zıt olarak dini üstünlük mevkiinden telkinlerde bulunan “Hayatverici Lüt” (Greyter Greys), “Hayat Sözü”, “Medh Kilisesi”, “Yahova Şahitleri”, “Nehemiya” ise bugün Azerbaycan'da mevcut dini hoşgörölük ananesine kayıtsız kalan dini cemaatler ve tarikatlardır.²⁰⁸

A. Bağımsızlıktan Önce Faaliyet Gösteren Protestan Misyoner Tarikatlar

1. Baptistler

Baptizm kelimesi Yunanca “suya daldırmak”, “suya batırmak” yahut

²⁰⁷ Elçin ASGEROV, “*Hristiyan Tarikatçı Misyoner Teşkilatları Azerbaycanda: Siyasi, Manevi ve İdyolojik Tahribat*”, Azerbaycan Devlet Kitap Palatası, Bakü, 1997, s. 4

²⁰⁸ İSKENDERLİ, *a.g.e.*, s.72

“yıkamak” anlamına gelen (baptein) kelimesinden gelmektedir.²⁰⁹

Baptist kelimesi ise, “vaftizci” anlamındadır ve Latince “baptizare” kelimesinden türemiştir. “Baptizare” kelimesi, “vaftiz etmek” anlamına gelmektedir. Baptizmik ayin, diğer birçok dinde bulunan yıkama (gusül) törenlerine benzemekte, dolayısıyla bu “yıkama” Baptizm’in sembolik anlatımı olarak değerlendirilmektedir.²¹⁰

Bugün 30 milyon civarında mensubu bulunan Baptistler, XVII. Yüzyılda Hollanda’da doğmuş bir Protestan tarikatıdır. Bu tarikat, eski Anabaptistlerle İngiliz Kongrekasyonistlerin inançlarının bir karışımından ibarettir.²¹¹ Protestanlığın önemli bir kolu olan baptist hareket, başka bir kaynağa göre ise XVII. y.y.da İngiltere’de doğmuştur.²¹²

Baptizmin doğuşu ve ortaya çıkışı konusunda bu şekilde farklı görüşler olmakla birlikte bunları üçe indirgemek mümkündür. Baptizmin ortaya çıkışını Hz. İsa dönemine kadar geri götürenlerin yanında onların ortaya çıkışını organizeli bir doğuş şeklinde değil de manevi akrabalık yoluyla açıklayanlarda mevcuttur. Üçüncü grup ise Baptistlerin kökenini “yeniden vaftizciler” olarak bilinen Anabaptistlere dayandırmaktadır. Hâkim olan düşünceye göre ise Baptizm, ne Orta Çağın rafizi hareketlerinden, ne de Reform Döneminin Anabaptist ihtilalciliğinden gelmiştir. Bilakis o, Anglikan devlet kilisesine karşı Britanik muhalefet ve kendi seyrinde iki farklı kola ayrılmakla meydana gelmiştir.²¹³

Baptizm 19. yüzyılın ortalarında itibaren Azerbaycan’da yaygınlaşmaya başlamıştır. 1894 yılının Eylül ayında Çar II. Nikolay baptistlerin devlet için tehlikeli olduklarını belirterek onları civar bölgelere, Kafkasya’ya ve Azerbaycan’a sürgün edilmesi ile ilgili kararı kabul etmiştir. Aynı tarihte sürgün edilenler, çoğunlukla

²⁰⁹ İsmail VURAL, “*Evanjelizm Beyaz Sarayın Gizli Dini*”, Kara Kutu Yayınları, İstanbul, 2003, s. 11

²¹⁰ A. Rafet ÖZKAN, “*Amerikan Evanjelistleri Baptistler*”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Erzurum, 2005, s.37

²¹¹ TÜMER, KÜÇÜK, *a.g.e.*, s. 319

²¹² Ali ERBAŞ, “*Protestan Reformu ve Martin Lütther*” Dinler Tarihi Araştırmaları III (2000. Yılında Hristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği) Ankara, 9-10 Haziran 2001, s.207

²¹³ A. Rafet ÖZKAN, *a.g.e.*, s. 45

Terter, Şuşa ve başka şehirlerde oturmaya başlamışlar. 1899 yılında Bakü’de büyük Baptist Cemaatini ve Dua evini kurmayı başarmışlardır.

1911 yılında Bakü şehrinde “Şafak” sinema-tiyatrosunun yakınında yeni baptist kilisesi yaptırılmıştır. Azerbaycan’da Sovyet rejimi kurulduktan sonra da baptistler burada faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1956 yılında yeni dua evi inşa edilmiştir.

Şu anda Gence, Sumgayıt, Şirvan, Zagatala gibi şehirlerle beraber ülkenin 18 bölgesinde baptist cemaatleri faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bakü’de baptist kilisesinde ibadet Pazar günü yapılmaktadır. İbadet saat 10.00-12.00’de (Rus dilinde), 13.00-15.00’te (Azerbaycan Türkçesi’nde) yapılmaktadır. Azerbaycan Türkçesi’nde yapılan ibadete takriben üç yüz, rus dilinde yapılanlara ise iki yüz insan katılmaktadır. Haftanın Salı ve Perşembe akşamları devamlı olarak “dua saati” ve “gençler saati” programları yapılır.²¹⁴

2. Adventistler

Advent kelimesi; Latince “Adventus” dur. Bu kelime, “varış”, “dönüş” gibi anlamlara gelmektedir.

Terim olarak Advent; İsa Mesih’in adaleti tesis etmek ve “Tanrı Kırallığı”nı başlatmak için tekrar yeryüzüne dönüşünü ifade etmektedir.²¹⁵

Adventizm 19. Yüzyılın ikinci yarısında Amerika’da ortaya çıkan ve Protestan orijinli olan bir dini harekettir. Bu akımın ortaya çıkışı İsa Mesih’in bin yıllık tanrısal krallığı kurmak için gözle görünür fiziki dönüşünün çok yakın olduğu beklentisi ve inanışından kaynaklanmaktadır. Aslında Hristiyanlık tarihinin ilk yıllarından itibaren Hz. İsa’nın tekrar yeryüzüne geleceği beklentisi vardır. Bu beklenti 4. yüzyıla kadar çok canlı bir şekilde devam etmiş ve Mesih’in kuracağı Miiilenial Tanrısal saltanatının gerçekleşeceği inançlarını da muhafaza etmişlerdir Miladi 400’lerde bu beklentinin dışlanması Augustinius’un fikirleri etkili olmuş ve o bu

²¹⁴ İSKENDERLİ, *a.g.e.*, s. 90

²¹⁵ Ali Rafet ÖZKAN, “*Fundamentalist Hristiyanlık Yedinci Gün Adventizmi*”, Seba Yayınları, Ankara, 1998, s. 15

beklentinin fiziki değil, bilakis manevi olacağını savunmuştur. Ona göre “Tanrının Krallığı”, kilisenin yeryüzündeki krallığından mündemiçtir. Onun bu yorumu, Roma Katolik kilisesinde İsa Mesih’in tekrar yeryüzüne dönüşünün lüzumsuzluğu fikrini doğurmuş ve bu kanaat bütün Ortaçağa tesir etmiştir.²¹⁶

XVII. ve XIX. Yüzyıl başlarındaki aydınlanmacılar, Amerika’da Avrupa’nın Protestan ülkelerine oranla daha fazla gelişme kaydetmişlerdir. Bunun nedeni kuzey Amerika’da üç büyük aydınlanma hareketinin olmasıdır. Bunlardan ilki 1734’de başlamış ve Baptistleri doğurmuştur. İkincisi ise Methodistlerin ortaya çıkışıdır. Üçüncüsü de William Miller’in (1782-1849) başlattığı advent hareketidir. 1816-1818 yılına kadar ki İncili eskatolojik haberleri üzerindeki çalışmaları esnasında W. Miller, Kuzey Amerika’daki Advent hareketinin teolojik temellerini teşkil edecek olan, önemli istikbali anlayışa ulaşmıştır. Eski Ahit’in Daniel Kitabı’nda geçen “2300 gün” olarak geçen peygamberlik zamanıdır. W. Miller’e göre, bu peygamberlik zamanı kronolojik bakımdan 21 Mart 1843-21 Mart 1844 yılları arasına tesadüf etmektedir. W. Miller, İsa Mesih’in zikredilen bu tarihler arasında geleceğine dair kehanetine kendisi kesin olarak inan-dığı gibi, pek çok insanı da inandırmayı başarmıştır.

21.3.1843-21.3.1844 tarihleri arasında kesin olarak geleceği açıklanan İsa Mesih’in bu tarihlerin sonunda gelmemesi, Advent taraftarları arasında büyük bir hayal kırıklığı yaratmış ve bu hareketin dağılmasına sebep olmuştur. İşte tam bu dağılma esnasında Yedinci Gün Adventizmi’nin kurucusu olan Ellen Gould Harman (White) isimli bayan devreye girmiştir. Kendisi de bu hayal kırıklığını yaşayan adventistlerden biri olan Ellen White, tanrının kendisini peygamber olarak seçtiğini, İsa Mesih’in yeryüzüne gerçekten geleceğini W. Miller’in doğru söylediğini ancak bir hesaplama hatası yaptığını ileri sürerek taraftarların nabzını tutmaya çalışmıştır. W. Miller’in yerini alan E. White hastalıklı biri olmasına karşın insanüstü denebilecek bir performansla fikirlerini yaymak ve kaybettikleri taraftarlarını toparlamak için sayısız seyahatler yapmış ve her gittiği yerde İsa’nın en kısa zamanda yeryüzüne geleceğini ilan etmiştir. O, 1863 yılında 3500 kişiyle “Yedinci

²¹⁶ ÖZKAN, *a.g.e.* , s. 15-46

Gün Adventist Kilisesi”ni kurmayı başarmıştır. Az bir insan topluluğu tarafından kurulan bu akım, günümüzde dünyanın en büyük ve aktif misyoner grubu olmayı başarmıştır.²¹⁷

Yedinci Gün Adventistleri, Kitab-ı Mukaddes’in kurallarına sıkı sıkıya uyarlar. Ruhun öldüğüne, yalnız adil olanların, hakkı kabul edenlerin (yani kendilerinin) öldükten sonra dirileceğine inanırlar. İbadetlerini Cumartesi yaparlar.²¹⁸

Azerbaycan’da Adventistlerin yayılma tarihi 19. yüzyıldan itibaren başlamıştır. 1894 yılında Azerbaycan’a gelen ilk adventist Misyoner Yakov Klein’in dini faaliyeti neticesinde burada yaşayan yedi Alman’a düşüncelerini kabul ettirebilmiştir. Kısa bir zaman sonra bu yeni tarikat üyelerinin sayısını yüz civarına ulaştırabilmiştir. Alman, Rus ve Azerbaycan Türkü olmayan başka halklardan oluşan adventistler genellikle Bakü, Gence ve Füzuli şehirlerinde oturmaktadırlar.

Sovyet döneminde “Yedinci gün adventistleri”nin dua evleri kapatılmış, üyeleri baskıya ve zulme maruz kalmıştır. Gizli evlerde toplanan adventistlere 1960 yıllarında ibadet evinin açılmasına izin verilmiştir.

Azerbaycan tekrar bağımsızlığına kavuştuktan sonra “Yedinci gün adventistleri” kilisesinin takipçileri hoşgörülü ortamdan faydalanarak dini yaşantılarını istedikleri şekilde yaşamaya başlamışlardır.²¹⁹

3. Ellinciler (Pyatidesyatniçestvo)

XX. yüzyılda Baptizm’in bir kolu olarak ABD’de kurulmuştur. Tarikatın kurucusu Metodist Kilisesi’nin eski pastoru Charlz Parem’dir. 1901 yılı, Yılbaşında Parem ve öğrencileri protestan mezhebinde din ve imanın zayıflamasının nedenlerini müzakere ederken, Mesihin şagirtlerine Tanrı tarafından bilmedikleri dillerde konuşma yeteneğinin verilmesinden, havarilerin diğer halklara giderek, onlara İsa Mesih’in öğretilerini tebliğ etmekten bahsetmişlerdir. Parem ve öğrencilerine göre, havarilerin “bilmedikleri dilde konuşma” yeteneği Hristiyanlar tarafından önemsenmediği için,

²¹⁷ ÖZKAN, *a.g.e.*, s. 47-88

²¹⁸ KÜÇÜK, TÜMER, *a.g.e.*, s. 325

²¹⁹ İSKENDERLİ, *a.g.e.*, s. 85

Hristiyan dünyası ateist, inkarcı ve seküler düşüncelerin tesiri altına düşmüştür. Ellincilere göre, saf imana dönmenin sadece bir yolu bulunmaktadır. Yitirilmiş yeteneği dua vasıtası ile geri döndürmek. Parem dua merasiminde vecd halindeki kızın başına elini koymuş ve sonra kız bilmediği konuşmaya başlamıştır.²²⁰

Bu olaydan sonra oradaki dindarlar yitirilmiş yeteneğin geri dönmesinden dolayı vecde gelerek dua zamanı anlaşılmayan sesler çıkararak, bilmedikleri dillerde konuştuklarını düşünmüş ve bunu Tanrı'nın verdiği yetenek olarak kabullenmişlerdir. Bu olay Ellinci Gün Bayramı olduğundan Yeni Dini Cemaat'ın üyeleri "Ellinciler" olarak tanınmışlardır. Zamanla yaşadıkları toplumda rağbet kazanan ellinciler, sayılarını artırmak, dini görüşlerini yaygınlaştırmak amacı ile misyonerlik faaliyetlerine başlamışlardır. Kısa bir zamanda ellincilerin misyonu ABD'nin şehirlerinde yaygınlaşarak ülke dışına çıkmayı başarmıştır. Metodist Kilisesi'nin eski pastoru Thomas Balla Barat'ın çabaları ile ellincilerin sayı Avrupa, Skandinav ve Balkan ülkelerinde çoğalmıştır.²²¹

Bağımsızlıktan önce Azerbaycan'a ilk gelen tarikat Ellinciler olmuştur. Çar Rusyası'nın son dönemlerinde ülkemize gelen ellinciler yabancıların fazla yaşadıkları Bakü şehrinde yaşamaya başlamışlar ve misyon faaliyetlerini hep Müslüman olmayanlar üzerinde yapmışlar. Buna rağmen itikadi görüşleri yerli Hristiyanlar arasında da rağbet görmemiş ve taraftar toplayamamışlar.²²²

Sovyet hâkimiyeti döneminde ateizm resmi ideoloji seviyesine yükseldiğinde, başka dinler ve mezhepler gibi Ellinciler de takip ve baskıya maruz kalmış, gizli faaliyet göstermeye çalışmışlardır. Faaliyetlerini daha çok gizlice evlerde yapmışlar. Bağımsızlıktan sonra onların faaliyetleri için istenilen ortam oluşmuştur. Bağımsızlık yıllarında Azerbaycan'da klasik Ellincilerle beraber Karizmatlar (Yeni Ellinciler) güçlü misyon faaliyetine başlamış ve Azerbaycan Türkleri'nden taraftar kazanmaya çalışmışlar. Bu anlamda Müslüman halktan taraftar toplayamamışlardır.

Şu an Azerbaycan'da Ellinciler birkaç dini cemaat olarak temsil edilmekteler.

²²⁰ İSKENDERLİ, *a.g.e.* , s. 91

²²¹ İSKENDERLİ, *a.g.e.* , s. 92

²²² İSKENDERLİ, *a.g.e.* , s. 94

“Şarktaki Yıldız” dini cemaati klasik Ellinciliğin ideolojisini, “Medh Kilisesi”, “Nehemiya”, ve “Yeni Hayat” dini cemaatleri ise Karizmatik dini dünya görüşünü benimsemekteler. Bahsedilen dini cemaatler 2002 yılında Dini Kurumlarla İş Üzre Devlet Komitesi’nde resmiyete alınmalarına rağmen, “Dini İtikat azatlığı hakkında” Azerbaycan Cumhuriyeti’nin kanununa ilave ve değişiklikler yapıldıktan sonra “Yeni Hayat” dini cemaati müstesna, diğerleri Dini Kurumlarla İş Üzre Devlet Komitesi’nde resmiyet kazanamamışlar.²²³

Tarikatın toplantılarına yaklaşık yedi yüz kişi devamlı, iki yüz kişi ise belli zamanlarda katılıyorlardı. Katılanların %50’si Azerbaycan vatandaşlarıdır. Tarikatın Azerbaycan’daki merkezi Bakü Şehri Sabunçu İlçesindedir. Genelde tebligat yaptıkları yerler “Nerimanov Sineması”, “Şuşa Sineması”, “Cengiz Mustafayev Klübü” ve “Nina Bacı”nın ibadet evidir.²²⁴

B. Bağımsızlıktan Sonra Faaliyet Gösteren Protestan Misyoner Tarikatlar

1. Hayat Verici Lütuf Tüm Dünya Kilisesi (Greater Grace World Outreach)²²⁵

Azerbaycan toplumu Komünizm ideolojisinin prangalarından azad olurken, ortamı ilk benimseyen, merkezi Baltimor’da (ABD Merilen Eyaleti) bulunan “Hayat Verici Lütuf Tüm Dünya Kilisesidir”.²²⁶ Greater Grace Kilisesi şehrin muhtelif yerlerinde kiralanen evlerde dini sohbetler, kurslar ve seminerler düzelemişlerdir.²²⁷ Tarikatın on iki kişilik rahip kafilesi 1991 yılında Azerbaycan’a gelerek yerli dini toplantısını (“Bakü Bibliya Cemiyeti”; bir dönem “Kitap” cemiyetinin bünyesinde gizli faaliyet göstermiştir) kurumsallaştırıp resmiyetten geçirmişlerdir. Kısa bir zaman sonra tarikatın bünyesinde şimdiye kadar resmiyetten geçmemiş Bakü Bibliya Enstitüsü kurulup. Kurumun başkanı uluslararası tarikat rahibi Con Palmer Azerbaycan’da defalarca rahip vazifesinde, başka bir ifadeyle teftiş seferinde

²²³ İSKENDERLİ, *a.g.e.*, s. 95

²²⁴ ASGEROV, *a.g.e.*, s. 18

²²⁵ Greater Grace World Outreach 6025 Moravia Park Drive Baltimore, Maryland

²²⁶ ASGEROV, *a.g.e.*, s. 10

²²⁷ BAYZAN, *a.g.e.*, s. 361

bulunur. Böyle teftişler operatif seferberlik olarak adlandırılır. Faaliyetin ilk başlangıcında on iki kişilik rahip topluluğu mevcuttur ve bunlardan ikisi Azerbaycanlı'dır.

Müşfik Bayramov; Guba şehrinde yaşamaktadır. Tecrübe edinmek için ABD'ye gitmiştir. Bu adayların arasında Ermeni Gregoryan kilisesinin ve Ermeni diasporasının heyeti devamlı bulunmaktadır.

Fuat Tarverdiyev; Bakü Bibliya Enstitüsü'nde 1995-1996 eğitim yılının birincisidir. Tarikatın ABD'deki Baltimor merkezinde “*Müslüman devleti zor durumda*”²²⁸ çalışmak için tecrübe kursu görmüştür.²²⁹

Tarikatin başkanı **Rahip Sirvio Matti** (Finlandiya), “*Üçüncü dünya*” ülkelerinde iş tecrübesine sahiptir, yedi dil bilmektedir, 1970-1980 yıllarında defalarca Azerbaycan'da bulunmuş ve dini tebliğattan dolayı buradan uzaklaştırılmıştır. Talimat almak için devamlı ABD'ye gitmektedir. Cemaatin merkezi ofisi ve Enstitü, Nizami adına kurulmuş olan Edebiyat Tarihi Müzesi'nin üçüncü katındadır. Bakü Bibliya Enstitüsü'nün düşmanlık faaliyetinden haberdar olan müze idarecisi tarafından oradan çıkarılmıştır. Şimdiki adresi ise, “*Vatan*” sinema tiyatrosunun binasıdır.²³⁰

a. Tarikatın ve Bakü Bibliya Enstitüsü'nün Görevleri

Tarikat mensuplarının Bakü Bibliya Enstitüsü'nde faaliyete başladığı andan itibaren yaptıkları çalışma alanları.

*Ülkedeki Müslüman toplumun Hıristiyanlaştırılması.

*Müslüman dini-ahlaki değerlerini münakaşaya açarak İslam'ı saygısız hale getirecek tezler hazırlayarak bunların yaygınlaştırılması.

*Azerbaycan vatandaşlarından oluşan kitlelerin tam anlamıyla kendi kendini

²²⁸ Azerbaycan halkını kasederek, toplumun ekonomik, sağlık, eğitim vs. alanlarda ciddi anlamda ihtiyaç sahibi olduklarını ortaya koymuş ve misyoner teşkilatlarının bu alanları dikkate alarak faaliyete geçmelerini sağlamaya çalışmıştır.

²²⁹ ASGEROV, *a.g.e.*, s. 10

²³⁰ ASGEROV, *a.g.e.*, s. 11

idare edecek Azerbaycan Babtist cemaatinin oluşturulması.

*İran’a, Türkiye’ye ve Orta Asya’ya yol bulmak maksadıyla, Azerbaycan’da misyon güzergâhının oluşturulması.²³¹

b. İş Hazırlıkları ve Metotları

Tarikat mensuplarının Bakü Bibliya Enstitüsü’nde yaptıkları çalışmalardan sonra izledikleri yol ve yöntemler.

* İnsanlara ve onların manevi terbiyesine, genel olarak manevi hayatla yakınlaşmasına çaba sarf etmek. Söz ve yetenek aracılığıyla insanlara yakınlaşarak, problemlerinin çözümünde onlara yardım etmek arzusunu ön plana çıkarmak.

* Tarikatçı tebligata paralel olarak maddi yardım, sözlü olarak Hristiyanlığı kabul ettirmekte çaba harcamak, insanları ABD’de eğitim almak, yurt dışına seyahate gönderilmek perspektifleriyle meraklandırmak çabası.

* Hristiyanlığa bağlılığın kontrol edilmesi, anket yoluyla insanların dini inançlarının daha da derinden öğrenilmesi, misyonerlerle karşılıklı sohbetler, farklı kilise faaliyetlerine katılmak.

* Tarikata yeni girmiş kişiden “Cemaate çalışmak” noktasında faydalanmak. Bu program 24 maddeden oluşmaktadır. Örneğin: Kreşlerde, ilk ve ortaokullarda, liselerde, üniversitelerde, hastanelerde, çocuk barınma merkezlerinde, asker ocaklarında, askeriyeden tezkere almışlar arasında, kaçkın ve mecburi göçgünlerin (mülteci) çadır kamplarında tebliğatı yaygınlaştırmak, insanların toplandığı yerlerde broşürler, kitapçıklar dağıtmak, sözlü ve görsel video-kasetlerin kira ve satış kulübelerinde çalışmak, evlerde ferdi “İncil” tebliği yapmak.

* Vaftiz ayini, ayrı ayrı rahip tavsiyelerinin ve talimatlarının yerine getirilmesine çaba göstermek. Tarikatın en liyakatli, sadık ve kıdemli üyeleri Bakü Bibliya Enstitüsü’ne dinleyici kısmına yerleştirilirler. Onlar Enstitü’nün dört fakültesinde özel eğitim vermektedir: misyonerlik, ilahiyat, kilisede hizmet ve idare

²³¹ ASGEROV, *a.g.e.* , s. 11

etme, Hristiyan eğitimi. Nihayet, BBE öğrencileri içinden en itibarlı gençler Baltimor merkezine, buna ilaveten “Greater Grase” tarafından tüm dünyada ara sıra yapılan seminerlere staj için gönderilirler.²³²

Ülke genelinde Azerbaycan Türkçesiyle “Müjde” gazetesi yetmiş beş bin nüsha, Rusça “Blagodat” gazetesi ise yüz bin nüsha yayınlanmaktadır. Diğer tebliğat yöntemi olarak metro istasyonlarında ve parklarda dini içerikli kitaplar dağıtırlar. Genelde vaaz yaptıkları yerler; Opera binası, Nizami Edebiyat Tarihi Müzesi, R. Behbudov Türkü Tiyatrosu, Bakü İşçi Kültür Sarayı, Badamdar’daki Kış Kültür Sarayı, Araz Sineması, Gelebe Sineması ve iki-üç kişiden oluşmuş gruplarla buluşmak için tahmini yirmi daireleri bulunmaktadır. Yaptıkları tüm toplantılara tahminen bin iki yüz kişi devamlı, dört yüz kişi ise belirli zamanlarda katılmaktadır.

Genel itibariyle faaliyette bulundukları bölgeler: Bakü, Gence, Mingçeşvir, Guba, İsmayilli, Lenkeran şehirleri ve ayrıca İmişli ve Sabirabad bölgelerindeki mecburi göçgün (mülteci) kamplarıdır.²³³

2. Learning Center ya da Öğrenim Merkezi

Learning Center, “Greater Gratce” tarikatine eğilimli ve İngilizce eğitimi adı altında faaliyet gösteren bir misyoner teşkilatıdır. Önceleri Azerbaycan’da “Etibar” Ortak Amerika Sosyal Yardım Derneği gibi faaliyette bulunmuştur.²³⁴

Uluslararası Yardım Örgütü multi-sektörel yardım programlama ailelere yardım etmek için uygulamaya başladığı 1994 yılından beri Azerbaycan’da aktif olmuştur. USAID tarafından finans için 3 milyon dolar olan, Uluslararası Yardım Örgütü ülke içinde yerlerinden edilmiş insanların ve mültecilerin 14 İlçede 264,000 ihtiyaç sahibi için birincil sağlık hizmetleri verilmiştir. Uluslararası yardım Örgütü, aynı zamanda barınak, gelir getirici ve tarımsal kalkınma ihtiyaçlarını karşılamak için programlar uygulanmaktadır.²³⁵

1996 yılının Şubat ayında Natan Vagner’in önderliğinde Amerikalı Öğrenci

²³² ASGEROV, *a.g.e.* , s. 12

²³³ ASGEROV, *a.g.e.* , s. 12

²³⁴ ASGEROV, *a.g.e.* , s. 13

²³⁵ http://www.ri.org/where_we_work/country.php?ID=2

Misyoner Birliği, gezi amacıyla İsmayılı şehrinde bulunmuştur. Ancak, oraya vardıklarında birlik, tarikatçı vaazların teşkili ve şehrin Kùltür Sarayı'nda misyoner filmlerinin gösterimi yapılır. Ayrıca tıbbi yardım bahanesiyle İsmayılı şehrinde meskûnlaşmış göçmenlerle görüşmüşlerdir. Bunun yanında insanların kalabalık bulundukları yerlerde dini içerikli kitaplar dağıtmaya başlamışlar. Vize sorunları olduğu için ve izinsiz toplu vaazlar yaptıkları için polis tarafından gözaltına alınmışlar, bazıları ise yakalanmadan kaçmayı başarmıştır. Natan Vagner ise polise tehditte bulunmuştur. Esas tebliğ yerleri ise M. E. Rasulzade adına Bakü Devlet Üniversitesi ve Hazar Üniversitesi olmuştur.²³⁶

3. Hayat Sözü Tarikati

Hayat Sözü Tarikati, Merkezi İsveç'in Uppsala şehrinde bulunan "Hayat Sözü Uluslararası" ulusal tarikati kilisesinin misyonerleri tarafından oluşturulmuş dini bir cemaattir. Tarikatin başkanı Ulf Ekman'dır. Kilisenin kendisi 1983 yılında kurulmuştur.²³⁷ Azerbaycan'daki şubesi ise 1993 yılından itibaren faaliyettedir. Bu tarikatin, devlet tescilinin yapılması ve ruhsatının alınması dini kurum olarak değıl, sosyal yardım kuruluşu adı altında yapılmıştır. Sebail ilçesi bölge mahkemesi 24.06.1996 tarihli kararıyla "Hayat Sözü" tarikatinin Adalet Bakanlığı aleyhinde bulunduğu iddiasıyla ruhsatı iptal edilmiş, tarikatin yaptırmış olduğu devlet tescili ve almış olduğu ruhsatın maksada uygun olmadığı anlaşılmıştır.

Merkezi adresleri S. Vurğun sokağı No: 3'de bulunmaktadır. Genelde vaaz yaptıkları yerler: Seda Eğitim Tiyatrosu, Klüp Şehriyar, Nesimi bölgesi 8 numaralı okul ve Opera Stüdyosu'dur. Tebligat bölgeleri ise: Bakü, Sumgayıt ve Lenkaran şehirleridir. Genelde metro istasyonları ve insanların sıkca bulunduğu yerlerde, dini bilgileri içeren video ve ses kasetleri ve dini içerikli kitaplar dağıtırlardı.²³⁸

"Hayat Sözü" tarikati dini teşkilat olarak devlet tescilini yaptırmak için Adalet Bakanlığı'na müracaat yapsa da Yüksek Mahkeme'nin 16 Mart 1997 tarihli kararıyla Azerbaycan topraklarında dini tebliğat yapması yasaklanmıştır. Ancak,

²³⁶ ASGEROV, *a.g.e.*, s. 13

²³⁷ <http://wordoflife.se/>

²³⁸ ASGEROV, *a.g.e.*, s. 15

Sosyal Yardımlaşma Derneği olarak faaliyetine müsaade edilmiştir.²³⁹

“Hayat Sözü” misyonerlerin toplantılarına tahminen sekiz yüz kişi devamlı, üç yüz kişi ise belirli zamanlarda katılıyordu. Bu tarikatı kabullenenlerin %40’ı Azerbaycan Türkleri, %45’i Ruslar, %15’i Yahudilerdir. Tarikatin %70’i bayanlardan oluşmaktadır.²⁴⁰

4. Evengelist Yeni Hayat Yayıncıları

Evengelist terimi Hristiyan geleneğinde genel anlamda İncil mesajını derleyip yazıya geçiren kişiler için kullanılmaktadır. Bu bağlamda Yunanca evangelian terimi (bunun Arapça’ya geçen formu İncil’dir) müjdeli haber, muştı anlamına İsa Mesih eksenli Hristiyan mesajını ifade etmektedir. Kutsal kitap merkezli bu genel teolojik anlamın dışında Hristiyan geleneğinde evanjelik ve evanjelizm terimleri İncil mesajını yayma faaliyeti olarak misyonerlik anlamında da kullanılmaktadır. Bu bağlamda evanjelizm İncil mesajını insanlara götürme anlamına misyonerlikle evanjelist ise bu işi yapan misyonerle özdeş anlamda kullanılmaktadır.²⁴¹

Protestanlıkla ilgili bu genel anlamların dışında evanjelizm ya da evanjelikalizm terimi, özel anlamda Protestan hareket içinde zamanla gelişen bir dizi teolojik ve eklesiastik anlayışı ifade etmede de kullanılmaktadır. Kıta Avrupa’sında ortaya çıkan ve buradan zamanla Amerika’ya yayılan evanjelik hareketin temel motivasyonu kiliselerin yeniden canlanmasını/yenilenmesini sağlamak olmuştur. Bu anlamda evanjelik hareketin kökenleri 17. yüzyıl İngiliz ve Amerikan Puritanlarına ve erken dönem Baptistleriyle Nonkonformistlere kadar uzanır. 17. yüzyıl sonlarıyla 18. yüzyılda Almanya’daki evanjelik canlanma hareketinin ana akımı olarak dikkati çeken Pietizmin İngiltere’deki karşılığı Metodizm olmuştur. İngiltere’de John Wesley (1703-1791) ve George Whitefield (1715-1770) Metodist canlanma/yenilenme hareketinin öncülüğünü yapmışlardır. Yine 18. ve 19. yüzyılda İngiltere merkezli evanjelik hareket, denizaşırı misyonerlik faaliyetleri açısından da

²³⁹ “168 saat” gazetesi, 15 Mayıs 1998

²⁴⁰ ASGEROV, *a.g.e.*, s. 15

²⁴¹ Şinasi GÜNDÜZ, “*Protestan Geleneğinde Yeni Hristiyan Sağı olarak Evanjelizm*”, VIII. Kur’an Sempozyumu: Günümüz Dünyasında Müslümanlar, 14-15 Mayıs 2005, Yozgat, s. 51

önemli oluşumlar gerçekleştirmiştir.²⁴²

Avrupa'daki ve Amerika'daki çeşitli evanjelik akımlar 19. yüzyıldan itibaren çeşitli ittifaklar ve birlikler bünyesinde bir araya gelmeye, örgütlenmeye önem vermişlerdir. Avrupa'da evanjelik hareket özellikle İngiltere'de yoğun taraftar bulmuştur. Bu bağlamda Londra'da 1846'da The Evangelical Alliance kurulmuştur. Bu ittifakın temel hedefleri arasında dinsel özgürlüğü geliştirmek, misyonerlik faaliyetlerinde daha etkili olmak ve Hristiyanlar arasındaki birlikteliği vurgulamak gibi amaçlar önemli yer tutmaktaydı. Almanya, ABD ve diğer birçok ülkede de benzeri evanjelik ittifaklar oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda 1951'de World Evangelical Fellowship kurulmuştur.²⁴³

Evangelist Yeni Hayat Yayıncılar tarikatı "Greater Graceland" tarikatına yakın bir baptist tarikatıdır. Teşkilatın, ıslah-emek kurumlarının mahkûmları arasında ve askeri birliklerde tebligat yapmak için özel papaz grupları bulunmaktadır. Tarikati kabul edenlere, belirli zamanlarda Azerbaycan bölgelerinde davet mitingi biçiminde yürüyüşler düzenlenir, bazen bu yürüyüşler yerli Müslüman vatandaşlarıyla karşılıklı mücadelelere sebep olurdu. Yürüyüşe iştirak edenler bazen savaş bölgesindeki askeri birliklere ve bazen de sınır bölgelerine geçme girişiminde bulunmuşlardır. Çocuk İncilleri'nin yaklaşık yirmi çeşidini yayınlamışlardır.²⁴⁴

Tarikatin toplantılarına tahminen dokuz yüz kişi devamlı, dört yüz kişi ise belirli zamanlarda katılmaktadır. Bunların %50'den fazlası milliyeti bakımından Azerbaycan Türkü'dür. Faaliyet yaptıkları bölgeler ise Bakü, Şamahı ve Yevlah şehirleridir.²⁴⁵

5. Yehova Şahitleri

Türkçede Yehova Şahitleri veya Şahidi, Almancada Zeugen Jehovas, İngilizcede Jehovah's Witnesses.. gibi. Adların ortak kelimesi Yehovadır. Yahudilerin kutsal kitabı (Tanah-Eski Ahit) de muhtelif kelimeler yanında geçtiği, (Yahve,

²⁴² GÜNDÜZ, *a.g.m.*, s. 52

²⁴³ GÜNDÜZ, *a.g.e.*, s. 53

²⁴⁴ ASGEROV, *a.g.e.*, s. 17

²⁴⁵ Azerbaycan'daki adresleri Bakü - 370069, S. Rehimov sokağı No: 1, İppodrom virajı, daire 13'tür. ASGEROV, *a.g.e.*, s. 18

Yehova, Elohim, Ha-Şem, Adonay..) gibi ileri sürülmektedir. Yahudiler onlarca mukaddes adını suiistimal etmemek için onu oldukça geç «Adonay», «Rab» kelimesinin hareketleri ile okumuşlardır; böylece Yahve, Yehova olmuştur.²⁴⁶

Yehova Şahitleri, esas itibariyle 1872 veya 1874 yılında Charles Taze Russell (1852-1916) Amerikada kurmuştur. Daha sonra Yehova Şahitleri, bütün dünyada organize olmuşlardır. Bugün onlar, bütün milletlerin içinde bulunurlar. Yehova Şahitleri, Batılı araştırmacılar tarafından “mezhep-tarikat” ya da “milenarist bir hareket” olarak nitelendirilmiş ve “Russelistler” olarak adlandırılmışlardır. 1931’den itibaren ise, “Yehova Şahitleri” adını benimsemişlerdir.²⁴⁷

Charles Taze Russel 1879’da Pittsburgh’da “*Siyon’un Tarassut Kulesi ve Mesih’in Huzurunun Münadisi*” başlıklı bir dergi çıkarmaya başladı. 1881’de aynı yerde “*Siyon’un Tarassut Kulesi Cemiyeti*”ni kurdu. Bu cemiyet, 1884’de tanındı.²⁴⁸

Yehova Şahitleri, kendilerine “Tanrı’nın kavmi” derler. Bu deyim yahudilerde de vardır. Öte yandan kendilerini Mesih’in yeryüzünde seçilmiş kardeşleri olarak görürler. Onlar, “Yehova’nın vakfolmuş ve vaftiz edilmiş şahitleridir”. Eski Ahit ifadelerini kendilerine maletmelerinin başka bir misali de “Tanrının hizmetçileri” deyimini “Tanrının amme hizmetçileri” şeklinde kendileri için kullanmalarıdır.²⁴⁹

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan’a gelen misyoner tarikatlerin faaliyet bakımından en güçlüsü Yehova Şahitleridir. Dini ve manevi boşluktan maharetle faydalanan bu tarikat geldikleri dönemden itibaren aktif faaliyet göstermiş ve Müslüman toplumun içerisinde kendi inançlarını yaymaya çalışmışlardır. Toplumun düşük gelirli kısmına, kaçkın ve mecburi göçgünlere farklı alanlarda yardımlar göstermeye başlamışlar. İlk dönemlerde Rus dilinde dini içerikli kitaplar dağıtmaya başlasalar da, sonraki yıllarda Azerbaycan’da basılan dergi ve broşürlerini geniş

²⁴⁶ Hikmet TANYU, “*Yehova Şahitleri Dinler Tarihi Bakımından Tenkidi Bir İnceleme*”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1984, s. 11

²⁴⁷ Süleyman SAYAR, “*Türkçe Literatürde Yehova Şahitleri*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, Cilt: 4, Yıl: 4, 1992, s. 281

²⁴⁸ Günay TÜMER, “*Yeni Dökümanlar Işığında Yehova Şahitleri*”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1987, s. 23

²⁴⁹ TÜMER, *a.g.e.*, s. 56

çapta dağıtmaya çalışmışlar. Evlere kadar giderek dini edebiyat dağıtan güler yüzlü iki bayan bu faaliyetin vazgeçilmez unsuru olmuştur.

Devamlı olarak bölgelerde faaliyet göstermeye çalışırlar. Muhafazakâr şehirlerde rağbet kazanamamışlar da, büyük şehirlerde özellikle Bakü çevrelerinde belli sayıda insan toplayabilmişlerdir. Devamlı olarak “Padişahlık Salonları” isimlendirdikleri ibadet evlerinde meclisler düzenlenir. Yahova Şahitleri’nin toplantılarının çoğu haftada üç defa yapılır. Öğrenilen esas kitab Kitab-ı Mukaddestir. Toplantılar dua ile başlar dua ile de biter. Toplantıların çoğunda ilahiler okunur.²⁵⁰

Tüm toplantılarda muhafızlar bulunur. Onlar toplantıların düzenlenmesinde önemli görevler üstlenirler ve rehberlik yaparlar. Onlara hizmetçiler yardım eder. Bu hizmetçiler toplantıdaki diğer insanlardan üstün değiller. Onların özel rütbeleri ve elbiseleri bulunmaz. Yaptıkları hizmetlere göre de para verilmez. Muhafızlar ruhani toplantılara gönülden bağlı kalırlar. Zor durumlarda teselli ve tavsiye verme yetkileri vardır.

Yahova Şahitleri’nin her sene topluca kongreleri yapılır. Bu zaman hebbereber programa özel Kitab-ı Mukaddes’ten hazırlanmış pasajlar dinlenilir. Geleneksel olarak her kongre zamanı yeni şakirtler vaftiz olunur.²⁵¹

Tarikatın merkezi bürosu Brooklyn’dedir (ABD). Almanya’da, Rusça olarak yayınlanan “Uyanın” ve “Gözetleme Kulesi” dergileri, Azerbaycan’a PTT aracılığıyla gönderiliyor ve dağıtımı da ferdi olarak yapılıyor. Tarikatın devamlı üyesi iki yüz kişidir.²⁵²

6. Gideon (Mesih) Kardeşliği

Mesih Kardeşliği’nin temeli 1847 yılında Kutsal Kitabı şahsi incelemesi neticesinde Hıristiyanlığın tahrif edilmiş kanısına vararak saf Hıristiyanlığa dönüşü amaçlayan John Thomas (1805-1871) tarafından atıldı. Onun esas görüşleri Mesih’in

²⁵⁰ İSKENDERLİ, *a.g.e.*, s. 81

²⁵¹ İSKENDERLİ, *a.g.e.*, s. 82

²⁵² ASGEROV, *a.g.e.*, s. 18

2001'e kadar yeryüzüne dönüp, 1000 yıllık krallık kuracağına yönelikti. Fakat bundan önce “Tanrı tarafından seçilmiş, ama dağılmış olan Yahudilerin” bir araya gelmeleri gerekiyordu ve Kudüs dünyanın başkenti olacaktı.

Geleneksel Hıristiyanlığın inancından farklı olarak John Thomas o zaman yeryüzünde günah ve ölümün var olmaya devam edeceğini sadece savaflara son verileceğini söylüyordu. Görüş ayrılığı sadece burada değil. Tanrı teslisi, dolayısıyla İsa'nın ve Kutsal Ruhun Tanrılığı inkâr ediliyor. Kutsal kitapta hataların olduğu kabul edilir. Ruh ölümsüzlüğünü, insanüstü varlıkları kabul etmezler. Eskiden kalma put olarak gördükleri haç yerine direk kullanırlar.²⁵³

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'a gelen Mesih Kardeşliği hareketi Misyonerlik faaliyetlerini genelde askeri birliklerde yaparlar. Bununla beraber eğitim merkezleri, sağlık ocakları, oteller ve insanların sıkça toplandığı mekânları'da kullanırlar. Tebligatı dini edebiyatın topluca dağıtılması, yeni üyeleriyle ve diğer misyonerlerden farklı olarak yeni üyeleriyle gizli ve ferdi ilgilenme yöntemini seçerler. Maddi imkânları çokça kullanmaktadırlar. Tarikatın yüz elli kişilik bir gruptan oluşan fanatik üyeleri bulunmaktadır.²⁵⁴

7. Yeni Apostol Kilisesi

Bu kilisenin tarihi 1832 yılında İngiltere'de başlar. Hareketi ortaya çıkaran İngiltereli bir nevi 12 yeni havaridir. 1930 yılından itibaren de Yeni Apostolik Cemaat olarakta bilinmektedir. Büyük önem İsa'nın ikinci gelişine kadar yaşayan havariler aracılığıyla kiliselerini yöneteceği konusuna veriliyor. Ayinleri hem Katolik, hem Ortodoks hem Protestanlıktan farklıdır. Örneğin vaftiz tamamen suya dalma şeklinde değil, sulu parmakla vaftiz olacak adamın alnını haç işareti şeklinde mesh etmekle tamam olur. Diğer Hıristiyan mezheplerinden hiçbirisinde olmayan bir şey vardır. O da vefat eden insanların arkasından ekmek kırma ayini yapmalarıdır.²⁵⁵

1995 yılından itibaren Azerbaycan'da faaliyette bulunuyorlar. Lideri Baş

²⁵³ Asset ANUARBEKOV, “*Kazakistan'da Misyonerlik Faaliyetleri*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008, s. 62

²⁵⁴ Merkezi Amerika'da bulunmaktadır; Tennessi, 37214; Neşvill 2900, Lebanov Roud. ASGEROV, *a.g.e.*, s. 19

²⁵⁵ <http://www.nak.org/about-the-nac/history-of-our-church/>

Apostol (Piskopos) Rihard Fer'dir. Tarikatın ideolojisine göre Baş Apostolun şahsiyeti İsa Mesih'in şahsiyeti ile eşit tutuluyor. İçine kapalı baskıcı bir tarikattır. Yerli cemaat Apostolun idareciliği altındadır. Daha aşağı rütbeler misyonerler, keşişler, diakonlar vs. doğrudan ona bağlıdırlar. Tarikatın asıl maksadı ve faaliyeti toplumun köklü ailelerini ve üyelerini tarikata yönlendirmektir. Tarikat üyelerine çevredeki diğer insanlara negatif ve savaşçı bir yöntemle karşılık verilmesi tebliğ edilmektedir. Tarikat kurallarına uyulması, vaazlara haftada üç defa zorunlu olarak katılması ve dünya nimetlerine önem verilmemesi istenmektedir.²⁵⁶

8. Umut Sesi

Umut Sesi, Umut Hristiyan Bakanlıklara Sesi "Voice of Hope Christian Ministries" olarak Londrada kurulmuş bir misyoner teşkilatıdır. "Çünkü sizin için düşündüğüm tasarıları biliyorum" diyor Rab. "Kötü tasarılar değil, size umutlu bir gelecek sağlayan esenlik tasarıları bunlar".²⁵⁷ Bu teşkilat tüm engelleri aşarak tüm insanlara tanrının doğru sözü olan İncil ile umut olabilmektir. Tanrı'nın planı ve amacı için Tanrının istediği yerde olmalarını, hayatlarını kutsal adımlarla ona doğru atmaları olarak inanmaktadırlar.²⁵⁸

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'a gelen bu teşkilat Müslümanları Hristiyanlaştırmak için ihtisaslaşmış uluslararası misyoner teşkilatıdır. Amaçları Müslümanların bulunduğu ortamlarda Hristiyan tebliğatı için kadrolar yetiştirmektir. Tarikatın yayınladığı dini ve edebi kitaplar yüzeysel ama tebliğ bakımından yönlendirilmiş "İslam Tenkitini" ihtiva eder. Bu kitaplar Müslüman kökenli misyonerler için hazırlanmış, Müslüman çevrelerde Hristiyan değerlerinin üstünlüğünü vurgulamaktadır. Bununla ilgili olarak İslam'ın manevi-ahlaki değerlerine devamlı olarak saygısızlık ve iftiralarla dolu saldırılar yapılır. Tarikat iki yayın koluna sahiptir; "Hayat Işığı"²⁵⁹ Avusturya'da ve "Hayırsever Yol" İsviçre'dedir. Bu yayınevleri Azerbaycan'da tarikatçı-hristiyan cemaatlerine ve şahsi adreslere topluca dini içerikli kitaplar gönderir (bazen kaçak yollarla). Tarikatın

²⁵⁶ ASGEROV, *a.g.e.*, s. 20

²⁵⁷ Yeremya (XXIX-11)

²⁵⁸ <http://voiceofhopeuk.org/index.php>

²⁵⁹ <http://harkpublications.com/>

gönderdiği 36 çeşit kitabı okuyup test ve mülakat yoluyla sınavı kazananlar misyonerlik diploması alırlar. Teşkilat 1993 yılında Bakü’de konferans düzenlemiştir. Konferansa dünyanın çeşitli yerlerinden gelen ve tarikat bağlamında sözde İslam’ı öğrenen misyonerler sert eleştirilerde bulunarak Azerbaycan’ın geçmişine saygısızlık yapmışlardır.²⁶⁰

9. World Vision

World Vision örgütünün kurucuları Rev. Pierce ve Tena Hoelkedoer 1947 yılında biraraya gelmişler. Öğretmen olan bu ikili Çin gezisi sırasında ezilmiş, terk edilmiş Wahite Jade adlı bir çocukla tanışmışlar. Çocuğun yardıma muhtaç ve bakımsız olduğunu gören Rev. Pierce çocuğa beş dolar vermiş ve aynı miktarda parayı her ay bakıma muhtaç kız için göndermeye karar vermişlerdir. Bu karşılaşma Rev. Pierce için bir dönüm noktası olmuştur. Dünya çocuklarına yardım etmeyi amaçlayan bu örgüt 1950 yılında “Dünya Görüşü” adı ile kurulmuştur. İlk faaliyet olarak çocuklara sponsorluk programı ile başlamış ve üç yıl sonra Kore Savaşı sonunda öksüz yüzbinlerce ihtiyaç sahibi çocuklara yardım ederek devam etmiştir. Önümüzdeki bir kaç on yıl içerisinde Asya, Latin Amerika, Afrika, Orta Doğu ve Doğu Avrupa’da çalışmalarını genişletmiştir.

1970 yılında daha geniş toplumsal kalkınma modeli benimsenmiş ve acil yardım bölümü kurulmuştur. Su ihtiyacının temin edilmesi, sağlık, eğitim, liderlik eğitimi ve gelir getirici gibi toplumun ihtiyaçlarına odaklanarak yoksulluğun nedenleri üzerinde durulmuştur. Çocuk işçiliği, silahlı çatışmalarda çocuk, kadın ve çocukların cinsel sömürüsü gibi sorunları ele alınırken, hükümetler, işletmeler ve diğer kuruluşlar ile çalışma alanında daha aktif işbirliği içinde bulunulmuştur.

Bugün Worlf Vision, Vision Fund Uluslararası (Vision Fund International)²⁶¹ mikrofinans kuruluşu ile birlikte, “dünyanın önde gelen insani yardım kuruluşlarından biridir”, yaklaşık 100 ülkede adalet, toplumsal kalkınma programları,

²⁶⁰ ASGEROV, *a.g.e.* , s. 21

²⁶¹ <http://www.visionfund.org/>

acil yardım ve tanıtım programları ile faaliyetlerine devam etmektedirler.²⁶²

Azerbaycan'da sosyal yardımlaşma derneği adı altında devlet tescilini yaptırmış ve resmi bildiriye esasen göçmenlere sosyal yardım yapmakla meşguldür. Teşkilat, ABD'de yaşayan Azerbaycanlılar'ı, özellikle İran kökenli şahısları Hıristiyanlaştırmak için feal olarak çalışıyor. "World Vision" tebligatı sonucunda Teksas eyaletinde yaşayan beş bin Azerbaycanlı'nın iki yüzü Hıristiyanlığı kabul etmiştir.²⁶³

²⁶² <http://www.wvi.org/our-history>

²⁶³ ASGEROV, *a.g.e.* , s. 21

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN’DA FAALİYET GÖSTEREN DİĞER MİSYONER GRUPLAR

I. YAHUDİLİK

Azerbaycan bölgesinde yaşayan kadim halklardan biri de Yahudiler’dir.²⁶⁴ Yahudiler’in Azerbaycan’da yerleşme tarihleri Önasya’da M.Ö. VII. Yüzyılın sonlarında Sakalar’ın hâkimiyeti çöküp VI. yüzyılda Yuda Devleti de (M.Ö.587) Babil hükümdarı Nabukadnezar tarafından yıkılınca, Yahudilerden bir kısmı Kuzey Azerbaycan ve sonra Hazar memleketinde hâkim olan Sakalar’ın ülkesine iltica etmiştir. Bunlar Kür Nehri havzasına ve Dağıstan’a yerleşmiştir. Hazar Denizi’nin batısında yaşayan Hazar ve Sabir gibi Türk boyları arasında Yahudiliğin yayılmasında bunların rol alabileceği ileri sürülmüştür.²⁶⁵

Bölgede Yahudiliği kabul edenler arasında Hazarlar’a akraba olan Türk boyları bulunmuştur. Azerbaycan’a 558’de göç eden Mugan, Şabran ve Bacervan çevresinde yerleşen Sabirler’in kuzeydeki Hazarlar gibi Yahudiliği benimsedikleri belirtilmiştir. Ayrıca onlar, Şabran, Erdebil ve Bilesuvar çevresini Yahudi mukaddes yerlerine çevirmiştir. Moğol İstilası sırasında Şabran’da Yahudilerin çokluğundan bahsedilmiştir.²⁶⁶

Kaynakların ifadesine göre, Yahudiler Azerbaycan’a gelmeden evvel bu arazilerde muhtelif dinler ve inançlar mevcuttu, ancak onların hiçbirisi Azerbaycan dışından gelmemiş burada teşekkül etmiştir. Bu bakımdan Yahudilik, Azerbaycan’a dışarıdan gelmiş ve bu bölgede yayılmış ilk ilahi din addedilmektedir.

Azerbaycan’da üç Yahudi topluluğu bulunmaktadır. Bunlar; Dağ Yahudileri, Aşkenaz Avrupa Yahudileri ve Gürcistan Yahudileri’dir.

²⁶⁴ www.yahudi.az

²⁶⁵ Zeki Velidi TOGAN, “*Umumi Türk Tarihine Giriş*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1970, s. 20-21

²⁶⁶ Zeki Velidi TOGAN, “*Azerbaycan Etnografisine Dair*”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul, 1993, II, Sayı: 14, s. 51

Bazı malumatlara göre ülkede yaşayan Yahudiler, tahminen 16.000 kişidir. Bunlardan 11.000'i dağ Yahudileridir. Onlardan tahminen 6.000'i Bakü'de, 4.000'i Guba'da, 1.000'i ise Azerbaycan'ın diğer şehirlerinde yaşamaktadır. Avrupa Yahudileri'nin sayısı tahminen 4.300 kişidir. Onların da çoğu Bakü ve Sumgayıt'ta yaşamaktadır. Gürcü Yahudileri ise 700 kişidir.²⁶⁷

A. Dağ Yahudileri

Dağ Yahudileri²⁶⁸ (Cuvuro ya da Cuhuro), genelde Azerbaycan ve Dağıstan'da yaşayan Doğu Kafkasyalı Yahudiler'e denir. Bazen Kafkasya Yahudileri de denen bu gruba çoğunluğu Kafkasya'nın doğusunda yaşadığı için Doğu Kafkasya Yahudileri de denilmektedir.

Azerbaycan Yahudileri genelde Bakü, Sumgayıt, Oğuz Şehirleri ve Guba-Kırmızı Kasabası'nda yaşamaktadır. Guba-Kırmızı Kasabası, Azerbaycanın Kuzey Doğusunda Kafkas dağları eteklerinde yeşil bir kasabadır.

Azerbaycan'nın güneyinde ve İran arazisinde meskûn eden Yahudiler Sasani zulmünden kurtulmak için kuzeye göç etmeğe başladılar. Orada da rahat edemeyen Yahudiler dağlara çekilmeğe mecbur kaldılar. Şu an Azerbaycan'da mevcut Dağ Yahudilerinin dilleri Tatça'dır. Tatça Fars dil ailesine mensup bir dildir. Bu da Yahudilerin bin yıllarca şimdiki İran topraklarında kaldığının göstergesidir.

Bugün Bakü'den sonra Yahudilerin en sık görüldüğü yer Guba ilidir. Bakü'de petrol bulunmadan önce Yahudilerin merkezi Guba'da bulunan Kırmızı Kasabaydı. 18. y.y.'da Nadir Şah tarafından yıkılan bu kasaba 18. y.y.'ın sonlarında Guba Hanlığı kurulduktan sonra çok gelişti. Guba Hanı Feteli Han zamanında bu kasabaya İran'dan, Türkiye'den, Dağıstan'dan Yahudiler akın etmeye başladılar. Böylece kasabadaki Yahudi nüfusunun sayısı çoğalmaktaydı. 1856 yılında kasabanın nüfusu 300 kişi, 1873'te 5120, 1886'da 6280, 1916 yılında ise 8400 kişiye ulaşmıştı.²⁶⁹

²⁶⁷ Namık ZEYNEDDİN, “*Azerbaycan'da Yahudilik*”, *Dövlət və Din*, Azerbaycan Respublikası Dini Kurumlarla İş Üzre Devlet Komitesi Yayınları, Nisan (2009 2(10), s. 32

²⁶⁸ <http://gorskie.ru/juhuro/history>

²⁶⁹ İbrahim HASANOV, “*1990 - 2006 Yılları Arasında Azerbaycan'da Yayımlanan Dinle ilgili Kitapların Dinler Tarihi Açısından Tahlili*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve

1. Dağ Yahudilerinin Bazı İnanç ve Uygulamaları

Dini itikatlarına göre Dağ Yahudileri, Rabbanidir. Onlar, Ahd-i Atik’le birlikte Talmud’u da dinin esas kaynakları olarak kabul ederler. Dağ Yahudileri uzun yıllar yüksek ruhani tahsil almadıkları için Talmud kurallarını tahrif olunmuş şekilde izah etmiş, Kafkas halklarının putperestlikle ilgili tasavvurlarını kabul etmişlerdir. Örneğin Yılan-Ejderha ile ilgili inanışlar, çeşitli bayramlar öncesi ateş yakıp üzerinden atlama gibi uygulamalar Yahudilerin değil, yerli halkların inanış ve uygulamalarıdır. Ağustos ayının dokuzunda matem orucu günü pek çok ülkeden Dağ Yahudileri buraya gelir, vacip ibadetleri yerine getirir ve akrabalarının kabirlerini ziyaret ederler.²⁷⁰

2. Dağ Yahudileri’nde İbadet Şekilleri ve İbadet Yeri

Bakü, Guba ve Oğuz şehirlerinde altı sinagog faaliyet göstermektedir. Dağ Yahudileri bu sinagoglarda Pesah, Şavuot, Sukkot, Roş ha-Şa-na, Yom Kippur gibi bayram ve önemli günlerde toplanarak ibadet yapıyorlar. Guba Şehri Kırmızı Kasaba da Yahudi çocuklar için “Şmirat a-Şem” adında kolej açılmıştır. Bu okulda Yahudi milli örf ve adetlerini içeren eğitim programında İsrailden gelen hocalar çalışmaktadırlar. Ekim 2010’da Kırmızı kasabada Dağ Yahudileri dini cemaatine bağlı 200 yılı aşkın yaşı olan sinagog ciddi bir restorasyondan sonar gösterişli bir merasimle hizmete verilmiştir. 27 Ekim 2010’da cemaat için Bakü’de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in teşebbüsü ve desteyi ile yapımı devlet bütcesinden karşılanmak üzere yeni sanagogun temeli atılmış, 5 Nisan 2011’de Dağ Yahudileri’nin hizmetine açılmıştır.²⁷¹

Dağ Yahudileri’nde de genel Yahudilikte olduğu gibi, on üç yaşından büyük (minyan), en az 10 kişinin katılmasıyla cemaatle ibadet yapılır. İbadet, sabah ibadeti (şaharit), öğle ibadeti (minha) ve akşam ibadeti (arvit) olmak üzere günde üç vakittir. Dağ Yahudileri’ne göre sabah ibadeti İbrahim Halil Peygamber tarafından, öğle ibadeti İshak peygamber ve akşam ibadeti ise Yakup Peygamber tarafından emredilmiştir. Dağ Yahudileri’nin yaşadığı Kırmızı Kasaba’da aktif ve yoğunlukla

Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008, s. 13,

²⁷⁰ ZEYNEDDİN, *a.g.m.*, s. 32

²⁷¹ ORUCOV, *a.g.m.*, s. 45

kullanılan bir sinagog mevcuttur. Yahudiler günlük ve özel ibadetlerini bu sinagogda yaparlar.²⁷²

B. Aşkenaz (Avrupa) ve Gürcistan Yahudileri

Aşkenaz (Avrupa) Yahudilerinin²⁷³ göçleri XIX. yüzyıldan itibaren Kuzey Azerbaycana Rusiya üzerinden başlamıştır. 1826-1828 yıllarında II. Rusiya- İran savaşlarının Türkmençay anlaşması ile sonuçlanması, Rusyanın Güney Kafkasyada güçlenmesine neden olmuş ve Aşkenaz Yahudilerinin Kuzey Azerbaycanda yerleşmeleri hız kazanmıştır.²⁷⁴

XIX. yüzyılın sonalarına doğru Baküde petrol sanayisinin gelişmesi, yeni iş yerlerinin açılması, üretim fabrikalarının çoğalması Avrupa Yahudilerinin buraya gelmesine neden olmuştur. Baküye gelen Avrupalı Yahudiler arasında mimarlar, öğretmenler, doktorlar ve avukatlarda bulunmaktaydı. Genel itibariyle, Avrupa Yahudileri sonraki dönemlerde Kuzey Azerbaycanda tüm Yahudi cemaatlerinin sosyal bütünlüğünün oluşmasında, ilmi, kültürel, sağlık ve sanatın gelişmesinde hizmetler göstermişlerdir.

1897de Baküde takriben 2500 civarında Yahudi yaşıyordu ve onların çoğunu Avrupa Yahudileri oluşturuyordu. 1913 yılında bu sayı takriben on bine ulaşıyordu. Diğer Yahudi cemaatlerinden olduğu gibi, 1910 yılında Baküde sinagog inşa edilmiş, Avrupa Yahudilerinin ibadet etmeleri ve eğitim alabilmeleri için önemli bir merkeze dönüşmüştür. Ayrıca Baküde “İyeşiya” isimli özel Yahudi okulları faaliyet gösterirdi. Bu okulda onların “Tevrat”, “Talmut”, ve “Mişna” gibi mukaddes kitapları öğretilirdi.²⁷⁵

Günümüzde Azerbaycan Cumhuriyeti’nde takriben 26 bin Yahudi yaşamaktadır. Onlardan bazıları Azerbaycan’ın siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarında aktif yer almaktadırlar. Şu an Baküde tanınmış Yahudilerden, Nobel ödüllü fizikçi Lev Landau’nun, Azerbaycan’da ödül almış ünlü Doktor Solomon

²⁷² ZEYNEDDİN, *a.g.m.* , s. 33

²⁷³ <http://sinagogabaku.org/index.html>

²⁷⁴ ORUCOV, *a.g.e.* , s. 53

²⁷⁵ ORUCOV, *a.g.e.* , s. 53

Gusma'nın ve Karabağ savaşı kahramanlarından Albert Agarunov'un yaşadıkları evlerde devlet tarafından hatıra levhaları konulmuştur.²⁷⁶

Dini ibadetlerin yüksek seviyede yapılabilmesi için Avrupa (Aşkenaz) Yahudileri'ne gereken itina gösterilmiştir. 9 Mart 2003 yılında Bakü'de açılmış sinagog ihtişamına göre Avrupa'daki en büyük sinagoglardan biridir. 4 Ekim 2010 yılında Bakü'nün Ahmetli kasabasında Avrupa Yahudileri'nin de eğitim alabilmesi için Yahudi okulunun yeni binası açılmıştır. Açılıшта Azerbaijan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, İsrailin Seferat Yahudileri'nin baş Ravvini Şlomo Amar da bulunmuşlardır.²⁷⁷

Gürcistan Yahudileri ve Dağ Yahudileriye Yahudiler'in diğer iki gurubunu oluşturur. Bunlar kökenleri bakımından aynı geleneği sürdürürler. II. Nebukatnezar'ın zulmü neticesinde Samarya'dan sürülmüşler, Asur ülkesini ve Medlerin şehirlerini terk etmişler, kuzeye, Transkafkasya'nın batısına (Ermenistan ve Gürcistan) ve doğusuna (Azerbaycan ve Dağıstan) doğru göç etmişlerdir. İkinci Tapınak devrinde Med ve Pers ülkelerinden gelen başka halkların da onlara katıldığı sanılmaktadır.

Gürcistan Yahudileriyle Dağ Yahudileri aynı gelişimi gösterememiş, gerek yaşam tarzları, gerek çevredeki toplumlarla ilişkileri bakımından birbirlerinden farklılıklar göstermişlerdir. Çoğunlukla Diaspora halindeki Gürcistan Yahudileri komşularının dilini konuşurlar. Daha ender olarak da, İbrani alfabesini bırakıp Gürcü yazısını benimsemişlerdir. Soyadları da Hristiyanlar'inkinden bir farklılık göstermez ve öncelikle kentli ve tüccardırlar. Rus devrimi ve özellikle de Gürcistan'ın kısa süren (1918-1921) bağımsızlığı, cemaatte bir "panik rüzgârı" estirmiş, bini aşkın Yahudi, Filistin'e bir kısmı ise İstanbul'a kaçmıştır.²⁷⁸

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Gürcistan Yahudileri'nin hayatında yeni gelişmeler olmuştur. Bu dönemde farklı ülkelere göçmek isteyen Yahudiler'in sayısı azalmaya başlamıştır. Şu anda Yahudiler kendi milli bayramlarını

²⁷⁶ ORUCOV, *a.g.e.*, s. 54

²⁷⁷ ORUCOV, *a.g.e.*, s. 55

²⁷⁸ Laurent MALLET, "*Bir Kafkas Tuhaflığı: Dağ Yahudileri ve Tatlar*", Çev; İrvem KESKİNOĞLU, Toplumsal Tarih, c. 6, Say: 36, Aralık 1996, s. 21-22

törenele yapabiliyor, çocuklarını devlet okullarında okutabiliyorlar. 1995 yılından itibaren her yıl Yahudiler'in yeni yılı olarak bilinen "Roş ha-Şana" bayramından dolayı Cumhurbaşkanı tarafından Azerbaycan'da bulunan tüm Yahudi cemaatlerine tebrik yollanır.

Yahudi cemaatleri Azerbaycan Cumhuriyeti'nin en aktif dini cemaatlerinden sayılırlar ve devlet kaydına da alınmışlardır. Ülkede Azerbaycan-İsrail Dostluğu Merkezi, "Sohnut" Yahudi Agentliği, "Coynt" ve "Vaad-L-Hatzola" isminde Yahudi örf ve adetlerinin korunması ile ilgilenen komiteler, dini mektepler-yeşivalar, Yahudi Cemaatlerinin kültür merkezleri, "Yeva" Kadın Cemiyeti ve ilgili sivil toplum örgütleri faaliyet göstermektedir. Bakü Devlet Üniversitesi Şarkşinaslık Fakültesi'nde İbrani dili eğitimi verilmektedir.

1990'lı yıllarda "Azerbaycan-İsrail Medeni İlişkiler Cemiyeti" kurulmuş ve cemiyet "Az-İz" adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır. 1992 yılından itibaren Azerbaycan Cumhuriyeti ve İsrail Devleti arasında diplomatik ilişkiler kurulmuş ve o zamandan itibaren bu ilişkiler yüksek düzeyde devam etmektedir.²⁷⁹

II. İBRAHİMİLİK²⁸⁰ (Kadiyanilik)

İbrahimiler tarikatının temeli XIX. asırda Hindistan'da yaşamış Mirza Gulam Ahmet Kadyani²⁸¹ ismindeki şahıs tarafından atılmıştır. Onlar kendilerini İbrahim (as) Peygamberin takipçileri saymış, Muhammed (as) Peygamberin hadislerini kabul etmemiş, Kuran-ı Kerim'i İslam'da kabul olunduğundan farklı tefsir etmişler. Sonraları bu tarikat Hindistan ve Pakistan'da Kadiyanilik olarak tanınmıştır.²⁸²

İbrahimilik tarikatının Azerbaycan'daki ilk temelini matematik öğretmeni olan Aliasger Musayev atmıştır. Aliasger Musayev Sovyetler döneminde Şii olarak ibadet etmiş, sonraları Vehhabiliğe meyletmiş, 1995 yılından itibaren dini düşüncesinde değişiklik yaparak İbrahimiler adıyla Gayri-İslami tarikat kurmuştur.

²⁷⁹ ORUCOV, *a.g.e.*, s. 50-54

²⁸⁰ ibrahimi.biz (İbrahimilerin Azerbaycan'da İnternet Siteleri)

²⁸¹ Ethem Ruhi FİĞLALİ, "Kadiyanilik", Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994, s. 35

²⁸² İSKENDERLİ, *a.g.e.*, s. 109

İbrahimiler Kuran-ı Kerim'i referans alarak ibadetlerini Azerbaycan Türkçesi'nde yapar, dinlerini İbrahim (as) Peygamberin dini olarak adlandırır, milliyetçe Azerbaycan Türkü değil, İbrahim milletinden olduklarını söylerler.²⁸³

A. Musayev 1996 yılında Surahanı ilçesi Emircan kasabasında “Şeyh Nizammeddin Emir Hacc” camisi dini cemaatini oluşturmuş ve resmiyet kazanmıştır. Ancak iki yıl sonra “Dini itikat azatlığı hakkında” kanunun hükümlerini ihlal ettiği için cemaatin resmiliği iptal edilmiştir. Daha sonra A. Musayev kendini Peygamber ilan etmiş, çevresine topladığı aynı görüşteki insanları ümmeti olarak adlandırmıştır.

Tarikat üyeleri kible olarak Kabe'yi değil, Emircan kasabasında bulunan “Şeyh Nizameddin” camisini seçmişlerdir. Orayı “Bekke” (İslam dinine göre yer yüzünde ilk inşa edilen bina) olarak isimlendiren İbrahimiler, hac ibadetini inkar edip, “hac” kavramının Arapça'da bayram anlamına geldiğini bahane ederek dini bayramların istenilen yerde yapılabileceğini ifade ederler. Tarikatın dini kitabı A. Musayevin kendince Azerbaycan Türkçesi'ne çevirdiği Kuran-ı Kerim'dir. Cemaat üyeleri kendi kazançlarının beşte biri kadar zekat verir ve bu zekat icmanın bütçesini oluşturur. İbrahimi'lerin şeytanla ilgili düşünceleri de farklıdır. Onlar şeytanı melek olarak adlandırır, ona lanet etmeyi günah sayar ve tarikat üyeleri şeytanı kendilerine dost bilirler.²⁸⁴

Bu tarikat çok eşliliği makbul eder, 9-10 yaşlı kızlarla evlenilmesini desteklerler. Onlar yılın istenilen gününde toplu halde “kadir geceleri” geçirirler. Bu zaman cemaat üyeleri olan kadınlar ve küçük yaştaki kızlar grup halinde kendilerini cemaat başkanına veya diğer cemaat üyelerine “hediye” ederek, özel ilişkiye girme ayini yaparlar.

A. Musayev'in faaliyeti yerli dindarların hiddetine neden olmuş, 1998 yılında cemaat üyeleri dövülerek Emircan kasabasından kovulmuşlar. Bundan sonra A. Musayev Merdekan kasabasındaki yazlığında faaliyetine devam etmiştir. Dini ayinlerin icrası bahanesiyle vatandaşların hukuklarını ihlal ettiğine ve bülüş yaşına erişmeyen kızlarla cinsi ilişkiye girmesinden dolayı A. Musayev bir dönem

²⁸³ İSKENDERLİ, *a.g.e.*, s. 109

²⁸⁴ İSKENDERLİ, *a.g.e.*, s. 109

hapsedilmiş, beraat ettikten sonra faaliyetini yapılandırmıştır. Şu an cemaatin esas merkezi Bakü’de faaliyet gösterir, lakin diğer bölgelerde, özellikle Berde, Haçmaz, Salyan ve Guba’da da belirli tebliğat yapılır.²⁸⁵

III. KRIŞNA HAREKETİ/ISKCON: The International Society For Krishna Consciousness (Uluslararası Krişna Bilinçliği Topluluğu)

Kısa adı ISKCON olan Hare Krişna Hareketi’nin pek çok üyesi, kendisini yeni bir dini hareketin parçası olarak görmez. Onlara göre ISKCON, kökünü Hindista’nın dini geleneğinden alan uluslararası Hint kökenli bir harekettir. Hareketin manevi lider, kutsal bir varlığın canlı örneği olarak düşünülen devrimci, sufi ve Goaranga diye bilinen 16. yüzyılın Hint dini figürü Chaitanya Mahaprabhu olarak görülmektedir. ISKCON, Bengal dininin yaygın ve göze çarpan unsuru olarak Chaitanya’dan gelişmekte olan bir dini gruptur. Hareket, 1966’da A. C. Bhaktivedanta Swami Prabhupada (1896-1977) tarafından kurulmuştur. Prabhupada, 1965’te Amerika’ya girip kısa zamanda kendine taraftar edinmiş, hatta ünlü Beatles grubunun üyelerinden Gerorge Harrison’u da üyeleri arasına almıştır.²⁸⁶

Batı’daki Hint kökenli insanların pek çoğu bu hareketi kendi geleneklerindeki otantik bir yapı olarak görmektedir. Bir Hinduizm mezhebi veya denominasyonu olarak tanımlanabilecek Krişna hareketinde, Hinduizm’in diğer biçimlerden farklı olarak, bireyler ile İşnu’nun (Ishnu) sekizinci reenkarnasyonu olduğuna inanılan Tanrı Krişna arasındaki ilişki öğretilir. Bu hareket, katı bir şekilde tek Tanrı (monoteist) anlayışa sahiptir; taraftarlarının Krişna şuurunu bütünüyle başarması için, kendi yaşamlarını Krişna’ya yoğunlaşmak olarak, asketik bir şekilde sürdürmeleri beklenir. Hare Krişna hareketinde yeni üye adayları geniş çaplı sınamalara tabi değildir. Başlangıçta yalnızca et yememek, uyuşturucu ve sigara kullanmamak, kahve, çay, çikolata dahil tüm alkollü ürünlerden kaçınmak, kumar oynamamak ve evlilik dışı cinsel ilişkiye girmemek gibi yaptırımlar söz konusudur. Üye olduktan sonar bu

²⁸⁵ İSKENDERLİ, *a.g.e.*, s. 110

²⁸⁶ Özlem ULUÇ, “*Yeni Dini Hareketler*”, Yarın Yayınları, İstanbul, 2013, s. 171

kişilere Prabhupada'nın mutlak otoritesi tanıtılır. Böylece onlar Hint dininin dilini ve felsefesini öğretmeye başlarlar.²⁸⁷

Advaita Vedanta'nın *Nirguna Brahman* olarak bilinen soyut ve panteist Tanrı anlayışı Vedik kültürün gerçek Tanrı anlayışı değildir. Vedaların gerçek Tanrısı insanlara iyilik etmeyi seven ve her zaman onlara dost olan Krişna'dır.

Kast, insanlar arasında bir üstünlük nedeni olamaz. Hakiki üstünlük ancak Krişna'yı tanımak ve Krişna bilincine sahip olmakla elde edilir. Bununla birlikte, kasta ve bireysel hayatın değişik safhalarına (*asramas*) ait sorumlulukların da mutlaka yerine getirilmesi gerekir.

Aile hayatı, dinin yaşanmasına bir engel kabul edilmemiş; hatta bir fazilet olarak algılanmış ve teşvik edilmiştir. Nitekim Sri Caitanya'nın kendisi evlenmiştir. E.W. Hopkins'e göre, Krişnacılık akımının bilhassa aşağı ve orta sınıflar arasında yaygınlık kazanmasının en önemli nedeni budur.²⁸⁸

Hareketin gelişmesini etkileyen en önemli olay Prabhupada'nın 1977 yılındaki ölümü olmuştur. Aslında 80 yaşında olması ve rahatsızlığı bu gelişmeyi sürpriz olmaktan çıkarmıştır; ancak yinede bu, 10 sene sürecek karmaşık ilişkilerin ortaya çıkmasına engel olmamıştır. 1880'li yılların sonunda tekrar kontrol altına alınan bu dini organizasyon, bu süre içinde özellikle genç guruların liderliğinden zarar görmüş olan üyelerinin pek çoğu kaybetmiştir ve bu süreç halen devam etmektedir. 1990'lı yılların başında pek çok üyenin çocukluk yıllarında, yani 1970-1980'lerde, hocaları tarafından fiziksel ve cinsel tacize uğradıklarını açıklaması da hareket için çok büyük bir skandal olmuştur. Ancak herşeye rağmen ISKCON, kurulduğu yıllara nazaran 2000'li yıllarda – Kuzey Amerika hala önemli bir merkez olmayı sürdürse de- uluslararası- ölçekte güçlü misyoner niteliğe sahiptir.²⁸⁹

²⁸⁷ ULUÇ, *a.g.e.*, s. 172

²⁸⁸ Ali İhsan YİTİK, “*Hare Krişna Hareketi*”, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: XIII-XIV, İzmir, 2001, s. 95

²⁸⁹ ULUÇ, *a.g.e.*, s. 173

A. Krişnacılar'ın Azerbaycan'a Gelişi ve Faaliyetleri

Krişnaçılar'ın Azerbaycan'a gelişi bağımsızlığın ilk yıllarına tekabül eder. Doksanlı yılların başlarında “Uluslararası Krişna şuuru Cemiyeti”nin (Hare Krişna) takipçileri Azerbaycan'a gelerek, cemaat evlerini açmış, dini inançlarını yaygınlaştırmak için kitaplarını Azerbaycan Türkçesi'ne çevirmişlerdir. Krişnacılar kendilerine taraftar toplayabilmeleri için farklı yollara ve yöntemlere başvururlar. Kendilerine muhatap olarak aldıkları toplumun farklı tabakalarından olan insanlardır. Krişnacılar genel olarak bu tebliğ metotlarından faydalanırlar.

Sokak, metro girişleri ve duraklar, şehir merkezleri, insanların sıkça toplandığı yerlerde dini kitap, CD ve diğeri tebligat malzemelerini ucuz fiyata satmak yoluyla vatandaşlar arasında inançlarını yaygınlaştırmaya çalışıyorlar. Bu zamanlarda onlar çevrelerindeki insanlarla dini polemiğe girip, farklı dinleri kabul ettiklerini söylüyor ve onlara ilgi gösterenleri kandırmaya çalışıyorlar.

Krişnacılar çok sayıda bayramlarına arkadaş-tanidik ve komşularını davet ederek onlarla, yaptıkları yemekleri paylaşır ve bu yollarla sayılarını çoğaltmaya çalışırlar. Her hafta krişnacıların dua evlerinde farklı eğılenceler yapılır, dans ve oyunlar organize edilir, çevrede oturan ve mabedlerine yeni gelmiş insanlarda merak uyandırmaya çalışırlar.

Krişna takipçileri en son teknoloji imkanlarını kullanmaya çalışırlar, kendi dini lider ve önemli krişnacıların konuşmalarını CD'ye kaydederek, insanlar arasında bedeva dağıtırlar.

Krişna takipçileri misafir giderken, yahut bir konuyla ilgilenirken hediye olarak yaptıkları tatlılardan götürür, bu yolla kendilerine rağbet edilmesini sağılamaya çalışırlar.

Dini cemaate üye olan insanlar için farklı tıbbi ve yardımsever örgütler adına yurtdışındaki dini merkezlere ücretsiz olarak ziyaretlerin organize edildiğı müşahede edilmektedir.

Azerbaycan'da farklı din ve mezheplerin faaliyet gösterebilmesi için hem

halkın hoşgörölü olması hem de hukuk bakımından önemli bir zeminin olmasına rağmen Krişnacılar istedikleri ortamı sağlayamamışlardır. Onların sayılarında sabitlik veya azalma gözlemlenmektedir. Azerbaycan’da krişnacılar genel olarak Bakü’de faaliyet göstermeye önem verirler. 2009 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İş Üzre Devlet Komitesi’nde resmiyet kazanan “ Bakü Krişna Şuuru” dini cemaatinin faaliyetinde aksama ve sayılarında azalma gözlemlenmektedir.²⁹⁰

B. Krişnacıların Basın Yayın Faaliyetleri

Krişnacılar’ın Azerbaycan’da, herhangi bir basımevi veya radyo-televizyon programı bulunmamaktadır. Ancak broşür, el ilanı, dergi, kitap vb. yayın faaliyetleriyle yoğun bir propaganda faaliyetinde bulunmaktadır.²⁹¹

1. Broşür ve El İlanları

Krişnacılar, Azerbaycan’da faaliyete başladıkları günden itibaren, evleri dolaşarak broşür ve el ilanları dağıtmaktadırlar. Bunların üzerinde ise, mutlaka Azerbaycan’daki adresleri yazılı bulunmaktadır. Bu şekilde insanların ilgisini kendi üzerlerine çekmeye çalışmaktadırlar.

a. *Soverşennie Voprosı, Soverşennie Otvetı (Kâmil Sorulara Kâmil Yanıtlar)*

Bu broşürde Krişnacılık öğretisi, soru ve cevaplar şeklinde ele alınmaktadır.

b. *Doğuluş ve Ölüm Haricinde (Doğum ve Ölümün Ötesinde)*

Bu broşürde ise, ruh ve bedenle ilgili açıklamalar verilmekte, doğum ve ölümün olmadığı bir âlemden bahsedilmektedir. Bu âleme erişen kişinin kurtularak Krişna ile bütünleşeceği anlatılmaktadır.²⁹²

²⁹⁰ İSKENDERLİ, *a.g.e.* , s. 101

²⁹¹ Sevinç ASLANOVA, “*Krişnacılık ve Azerbaycandaki faaliyetleri üzerine bir araştırma*”, Ankara Üniversitesi Sosyalbilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2000, s. 52

²⁹² ASLANOVA, *a.g.t.* , s. 53

2. Dergiler

Dergiler, genellikle Moskova'dan getirilmekte ve başta metro durakları olmak üzere halka açık yerlerde dağıtılmaktadır. Ancak Rusça olan bu dergiler sadece bu dili bilen kimselerin ilgisini çekmektedir.

Krişnacıların Azerbaycan'da dağıtmakta oldukları başlıca dergiler şunlardır:

a. *Gauranga*

b. *Paramvidjayate Şri Krişna Sankirtanam*

Bu dergilerde Krişna ve Krişnacılığın temel öğretileri hakkında bilgi verilmekte ve insanlar bu inancı benimsemeye davet edilmektedir.²⁹³

3. Kitaplar

Krişnacı misyonerlerin, daha çok yaptığı iş, kitap satışlarıdır. İlk geldikleri zamanlarda bedava dağıttıkları bu kitapların hepsi “Bhaktivedanta Book Trust” basımevi tarafından basılmaktadır. Azerbaycan'da dağıtılan kitaplardan beş tanesi Azerbaycan Türkçesi'nde, diğerleri ise Rusça'dır. Azerbaycan Türkçesi'ne çevirilen bu kitaplar şunlardır:

a. *Bhagavad-gîtâ: Olduğu Kimi*

Mahâbhârata Destanı'nın bir parçası olan Bhagavad-gîtâ, kendi tanımı ile beş bin yıl önce cereyan etmiş bir olayı anlatmaktadır. Krişnacıların kutsal kitap olarak kabul ettikleri Bhagavad-gita'nın aslı Sanskritçe'dir. Krişnacıların Azerbaycan'da dağıtmakta oldukları Azerbaycan Türkçesi'ndeki Bhagavad-gîtâ Prabhupâda'nın tercümesine dayanır. 896 sayfalık bu çeviri önsöz, giriş ve 18 bölümden oluşmaktadır.

b. *Allah-Âli Şahıs: Krişna*

Önsöz, giriş, 54 bölüm ve ek kısmını içeren bu kitap 413 sayfadan oluşmaktadır. A. Q. Bhaktivedanta Swami Prabhupâda tarafından kaleme alınmış bu kitapta Krişna'nın Allah olduğu iddia edilmekte; onun, beş bin yıl önce yeryüzüne indiği ve yirmibeş sene boyunca yeryüzünde yaşayarak kendisini diğer insanlar gibi göstermiş olduğu

²⁹³ ASLANOVA, *a.g.t.* , s. 54

anlatılmaktadır. Yazar, Krişna'nın yeryüzündeki amellerinin hiçbir şeyle karşılaştırlamayacağını; dolayısıyla, bu amellerin benzersiz olduğunu öne sürerek: "...“Allah” deyince bizim neyi kastettiğimizi bilen kişi, Krişna'nın Allah-Âli şahıs olduğunu kabul edecektir” demektedir. Yazar bu tezini savunmak için kitapta Krişna'nın doğumu, hayatı ve mucizeleri ile ilgili bilgiler vermektedir.

c. *Krişna şuuru: Misilsiz Bahşış*

Yedi kısım ve ek bölümden oluşmakta olan bu kitap 79 sayfadır. Kitapta Hare Krişna hareketinin amacının, maddi hastalığa tutulmuş kişileri Krişna bilinci ile tedavi etmek olduğu anlatılmaktadır. Yazar Prabhupâda, insanın sadece Krişna ile bütünleşerek kâmil bilgi sahibi olabileceğini ve Krişna'nın duyularla kavranamayacağını, insanın onu, sadece kendisini ona adaması yoluyla idrâk edebileceğini vurgulamaktadır.

d. *Hazret şaitanya Mahâprabhu'nun Ta'limi*

Eser önsöz, giriş, 32 fasıl, sonuç ve ek kısımdan oluşmaktadır. 303 sayfalık bu kitap, şaitanya Mahâprabhu'nun hayatı ve öğretilerini içermektedir. Bunun ardından Mantra-Yoga uygulamaları ve yoga sürecinde beslenme konusu anlatılmakta ve bilahare Sanskritçe'nin okunuşuna dair genel bilgiler verilmektedir. Ayrıca, yazarın hayatına ilişkin kısa bilgi verilmektedir.

e. *Râca-Vidyâ: Bilikler şahu*

A. Ç. Bhaktivedanta Swami Prabhupâda tarafından kaleme alınmış, *Râca-Vidyâ: Bilikler şahu* kitabı, 8 kısım ve ek bölümden müteşekkil olup 95 sayfadır. Kitapta ilk olarak Râca-Vidyâ, insanlara sadece Krişna tarafından verilebilecek en mükemmel bilgi olarak açıklanmakta, bu bilgiye ulaşabilen kişinin kurtuluşa ereceği vurgulanmaktadır. Sonraki kısımda, bu bilginin doğum ve ölüm olmayan bir dünyaya ulaşmak için tek yol olduğundan ve bu yola girmenin sadece Krişna şuurunu kabul etmekten geçtiğinden bahsedilmektedir. Zira Krişnacılara göre, “Devamlı Krişna bilincinde olan insanı bizzat Krişna kurtaracaktır”

Krişnacılığın temel öğretileri hakkında ayrıntılı bilgi veren bu kitaplar da diğer

broşür ve dergiler gibi misyonerlik amaçlı yazılmış eserlerdir.²⁹⁴

IV. BAHAILİK

Bahaîliğin kurucusu olan Mirza Hüseyin Ali el-Mâzenderânî en-Nûrî, 2 Muharrem 1233/ 12 Kasım 1817 tarihinde Tahran'da İran Şahı'nın sarayında maliye işlerinden sorumlu önemli bir mevkiye sahip bulunan Mirza Abbas Büzürg'ün oğlu olarak dünyaya geldi. Saraya mensup olmanın sağladığı imkânla çocukluğunda iyi bir tahsil gördüyse de Bahaîlerce "ümî" olduğunu ispat etmek için düzenli olarak herhangi bir mektep veya medreseye gitmediği söylenir. Babasının ölümünden sonra, yirmi yaşlarında iken saraydan ayrılarak çeşitli yerleri dolaşmaya ve dini meselelerle uğraşmaya başlayan Mirza Hüseyin Ali, 1844 yılında hiç görmediği halde Bâb Mirza Ali Muhammed'in görüşlerini benimser. 1852 veya 1853'te kardeşi ile beraber Bağdat'a sürgün edildiklerinde, Bâb Mirza Ali Muhammed'in vekilinin kimliği konusunda aralarında çıkan anlaşmazlık üzerine gizlice Bağdat'tan kaçarak iki yıl boyunca Süleymaniye dağlarında münzevi bir hayat yaşar.

O zamana kadar baba bir kardeşi Subh-i Ezel'e tâbi olan Mirza Hüseyin Ali en-Nuri, bu dönemde "Bahâullah" adıyla her tarafa mektuplar yazar, Babiler'i de kendi etrafında toplanmaya ve kendi dinine uymaya davet eder. Nitekim Bağdat'a döndüğü zaman Babiler'in büyük çoğunluğu kendisinin etrafında toplanır; hatta İran'dan da birçok ziyaretçi gelir. Kardeşler arasındaki bu anlaşmazlık ve hareketlilik, Bağdat'taki âlimlerin şikâyetine yol açar ve sonuçta, İran Hükümeti'nin ricası üzerine bu defa İstanbul'a sürgün edilirler (3 Mayıs 1863).

Mirza Hüseyin Ali en-Nûrî, bu sürgünden önce, Bahailer'in daha sonra "Bağ-ı Rıdvân" adını verecekleri Bağdat yakınlarındaki Necib Paşa bahçesinde, yakın taraftarlarına kendisinin Bâb'ın geleceğini söylediği "*Men yuzhiruhullah*" (Allah'ın ortaya çıkaracağı kimse) olduğunu ilan ederek Bâbiler'i kendine uymaya çağırır (21 Nisan 1863).

²⁹⁴ ASLANOVA, *a.g.t.*, s. 60

Onun Bahâullah adını alışının gerekçesi de şudur: Şia'ya göre İmam Ali er-Rızâ, İmam Muhammed el-Bâkır'dan, Ramazan ayında seher vakti okunan bir dua rivayet etmiştir. Bu duada, Allah'ın bahası, yani ululuğu, güzelliği, parlaklığı, azameti, nûru, rahmeti, lûtfu ve benzeri güzellikleri anılmaktadır. İşte Mirza Hüseyin Ali en- Nûrî, kendine “Bahâullah” adını vererek, “yıllardır dua ederek benim adıma yalvarıyordunuz” demek istemiştir.

Mirza Hüseyin Ali, Edirne'de açıkça ortaya attığı “*Men yuzhiruhullah*” (Allah'ın ortaya çıkaracağı kimse) olma iddiası, sadece tüm Babiler'i değil İran Şahı, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz, Rus Çarı II. Aleksander, Fransız İmparatoru III. Napolyon, Papa IX. Pius, İngiliz Kraliçesi Victoria ve daha birçoklarına mektup yazarak kendisine uymaya çağırarak şeklinde sürdürünce Sultan Abdülaziz, Subh-i Ezel Mirza Yahyâ ve ona bağlanan az sayıdaki Babi'yi Kıbrıs'a, Magosa'ya; Bahaullah Mirza Hüseyin Ali en-Nuri ve taraftarlarını da Akka'ya, kimseyle görüşmemeleri ve başka yerlere gitmemeleri şartıyla sürgün etmiştir (1285/ 1868).

Bahaullah ve yaklaşık yetmiş taraftarı Akka'ya 30 Ağustos 1868 tarihinde ulaşırlar ve orada iki yıl süre ile askeri barakalarda iskân edilirler. Bu müddet zarfında birçok güçlüğe katlanmak zorunda kalırlar ve onların bir kısmı ölür. Sonra Bahaullah ve ailesine Akka şehrinde oldukça konforlu bir ev verilir ve orada dokuz yıl yaşarlar. Bundan sonra şehrin dışındaki bir bahçenin içinde yer alan bir sarayda ikamet ederler ve giderleri, kendilerine İran Bahaîlerinden gelen zengin ve bol armağanlarca karşılanır. Bahaullah, 2 Zilkade 1309 / 29 Mayıs 1892 tarihinde son olarak yerleştiği Akka ovasındaki el-Behce adlı konakta vefatına kadar, zamanının çok büyük kısmını taraftarlarına mektuplar yazmaya harcayarak büyük ölçüde inzivada geçirir.

Bahaullah Mirza Hüseyin Ali irili ufaklı birçok kitap ve risale yazmıştır. Bunların ilki, Bağdat'ta iken yazdığı Farsça bir eser olan *Kitabul-İkan'dır*. Başta Arapça ve Türkçe olmak üzere pek çok dile çevrilen bu eser, esas itibariyle bâtnî teviller, İsrailiyat ile süslenmiş birtakım hikâyelerle dolu, fakat kendi iddiasına göre ona iman etmeyi ve bağlanmayı gerektirecek her şeyi ihtiva eden ve “derinliklerine ulaşılamayan bir deniz gibidir.” Yine “ilahi irade” semasından geldiğini iddia ettiği

ve 1871-1874 yılları arasında kaleme aldığı *el-Kitâbul-Akdes*, Bahailer'e göre yeni dinlerinin temel eseridir. Ayrıca kendisine Arapça ve Farsça olarak vahyedildiğini iddia ettiği on dokuz sureden ibaret *Kelimât-ı Mekkûne, İbnu'z-Zi'b (Kurdun Oğlu Risalesi - Epistle to the Son of the Wolf), Tarâzât, Kelimât-ı Firdevsiyye, İştirakât ve Tecelliyât* gibi eser ve risaleleri vardır. Bahaullah çok velûd bir yazar olup ve bütün yazıları/risaleleri, genellikle “Levh=Levhler” şeklinde adlandırılmıştır. Bunlar aynen Allah'ın Kelamı/Sözü gibi “mutlak” olarak telakki edilmiştir. Bununla beraber onların tam bir koleksiyonu yapılmamış veya yapılamamıştır.²⁹⁵

A. Bahaîliğin Azerbaycan'a Gelişi ve Faaliyetleri

Bahaî taraftarları inançlarını serbestçe yayabilecekleri yerler aramışlar, neticede en yakın mekân olan Kuzey Azerbaycan'a sığınmışlardır. XIX. asrın sonlarına doğru Bahaîler Bakü, Salyan, Nahcivan, Gence, Berde ve Balahanı şehirlerinde yerleşmişlerdir. Çar Rusyası ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde Bahaîliğe mensup olanlar problemlerle karşılaşmışlardır. Onlar ülkenin farklı bölgelerinde dua evleri açmış, yaşadıkları yerlerde dünya görüşlerini tebliğ etmişlerdir. Bunun neticesinde Bahaîler yerli ahali arasında da kendilerine taraftar toplamayı başarmış ve onların sayısını binin üzerine çıkarabilmişlerdir. Bu durum Kuzey Azerbaycan'ın 28 Nisan 1920 yılında Bolşevikler tarafından işgal olunmasına, ülkede Sovyet hâkimiyetinin kurulmasına kadar devam etmiştir.²⁹⁶

Represya yıllarında (1937-1938) Bahaîlerin dua evleri kapatılmış, onların açıktan faaliyet göstermeleri yasaklanmış, Bahaî taraftarı 38 kişi ve Bahaî Ruhani Şurasının üyeleri kurşunlanmış, bazılarıysa İran ve Kazakistan Cumhuriyetlerine sürgün edilmiştir.²⁹⁷

Sovyet hükümetinin 1988 yılında “perestroyka” (yeniden yapılanma) ve glasnost (açıklık) politikaları sonucunda diğer bölgelerde olduğu gibi Azerbaycanda da dini manevi canlanma süreci hızlanmıştır. Bu yılda Bakü Bahai toplumu yeniden ortaya çıkmıştır. 1990 yılından sonra Bakü, Gence, Sumgayıt, Nahcivan ve diğer

²⁹⁵ Mirza Hüseyin Ali el-Mâzenderânî en-Nûrî, “*Bahailik ve el-Kitabul-Akdes*” Çev: Ethem Ruhi FIĞLALI-Ramazan ŞİMŞEK, Mezhep Araştırmaları, III/2 (Güz 2010), ss. 7-144, s. 24

²⁹⁶ ORUCOV, *a.g.e.*, s. 92

²⁹⁷ ORUCOV, *a.g.e.*, s. 92

kentlerdeki Ruhani Mahfillerine,²⁹⁸ 1992 yılında ise Azerbaycan Milli Ruhani Mahfiline seçimler yapılmıştır. 1993 yılında Bakü cemaati, Adalet Bakanlığı tarafından dini bir cemaat olarak resmen tanındı. Bu dönemden sonra cemaatin faaliyeti için uygun ortam oluşmuş, konferans ve merasimler açık bir şekilde gerçekleştirilmeye başlanmıştır.²⁹⁹

1993 yılında Yüce Adalet Evi'nin temsilcisi Ruhiye Hanım Rabbani'nin Azerbaycan'a gelmesi, onun bazı devlet adamları ile görüşmesi ve Bakü Devlet Üniversitesi öğrencileri karşısında yaptığı konuşma Bahai cemaatinin hayatında en önemli olaylardan biri olmuştur. 1997 yılında ise Özel Bahai Enstitüsü kurulmuş, özel dini eğitimlerle Bahai dininin tebliğine devam edilmiştir.³⁰⁰

Bakü Bahai cemaati, 2001 yılında Dini Kurumlarla İş Üzre Devlet Komitesi tarafından resmen tanınmıştır. Bunun akabinde 2002 yılında da Sumgayıt Bahai cemaati resmen tanınmıştır. Hâlihazırda Bahailer Azerbaycan'ın 9 ilinde kurumsal olarak varlıklarını devam ettirmekte, diğer bölgelerde ise kurumsal yapıları olmasa da inançlarını münferit şekilde yaşamaktadırlar.³⁰¹

Bahaîlerin itikatlarına göre, Tanrıya inanan her kişi kendini kâmileştirmeli, dünya görüşünü artırmalıdır. Bu da çok kitap okumak, dünyadaki olayları takip etmek, dünyevi ilimlere sahip olmakla mümkündür.³⁰² Bahailer Bahaullah'ın *Akdes*, *İkna* ve diğer eserlerini İlâhi vahyin eserleri olarak kabul etmektedirler. İslam dini kurallarının Bahaullah'la sona erdiğini savunan Bahai dinini kendine has inanç ve kuralları vardır. Buna göre Bahailer kendi inançlarını İslam içinde bir mezhep olarak değil, bağımsız bir dini öğreti şeklinde sunmaktadırlar.³⁰³

²⁹⁸ Mahfil: Bahai Meclisi.

²⁹⁹ www.bahai.az/lib/articles/histofaz/history_az.html. (Bahailerin Azerbaycanda resmi internet sitesi)

³⁰⁰ www.bahai.az/lib/articles/histofaz/history_az.html.

³⁰¹ www.bahai.az/lib/articles/histofaz/history_az.html.

³⁰² ORUCOV, *a.g.e.*, s. 92

³⁰³ Con Ebenezer Esslemont, Bahaullah ve Yeni Era (2003), www.bahai.az/lib/promin/esslem_az_00.html.

V. MOONCULUK / Unification Church (The Family Federation for World Peace and Unification/Moonies)

Resmi olarak Holy Spirit Association for the Unification of World Christianity (Dünya Hristiyanlığını Birleştirme Kutsal Ruh Derneği), popüler kullanımda ise Mooniler olarak bilinen bu hareket, 1920’de Kuzey Kore’de doğan Sun Myung Moon tarafından, Tanrı’nın Yeni Çağ’daki elçisi olduğu iddiasıyla 1954’te Seul’da kurulmuştur. Hareketin gittikçe büyüdüğünü gören Moon, 1972-73’te Amerika’ya (New York) taşınmıştır. Amerika’ya gelişinden itibaren Moon, para toplama, vergi kaçırma endoktirine teknikleri sebebiyle eleştirilere maruz kalmıştır. Vergi kaçırma suçundan dolayı 1982’de 18 ay hapis yatmıştır.³⁰⁴

Unification Church (Birlik Kilisesi) yapılanması, 1936’da kurucusu Moon’un Hz. İsa’dan vahiy aldığını ve Tanrı’nın yeryüzündeki kiralığını gerçekleştirmek için kendisinin seçildiğini öne sürmesiyle başlamıştır. 1945’te Kuzey Kore’de papazlık iddiasıyla başlayan Moon, Hz. İsa’nın yanında Hz. Musa, Buda ve hatta Tanrı’dan vahiy aldığı iddialarına devam etmiş, 1952 yılında Unification hareketinin inançlarının iskeletini içeren Divine Principle (Kutsal İlke) veya Completed Testament (Eksiksiz Ahit) adını verdiği öğretilerini ortaya koymuş, bu öğretiler 1957’de Kore’de yazıya geçirilerek yayınlanmıştır. Amerika’ya gelişi ile din değiştirenlerin hareket hakkında daha çok şey öğrenebilecekleri “Birlik Medresesi” mekanları yaratılmış ve bu dönemde hareket “Mooniler” adını almıştır.³⁰⁵

Unification teolojisi bazı yönleri itibariyle Budizm, Konfüçyanizm, Daoizm ve Şamanizm gibi Kore’nin yerli dinlerinden ve ayrıca Kore Hristiyanlığından etkilenmiş ve bazı yönleri itibariyle de Eski Ahit ile Yeni Ahit’in etkisinde kalmıştır. Eski ve Yeni Ahit’ten esinlenen The Divine Principle (Kutsal İlke) öğretileri, çağdaş yeni dini hareketler arasında çok kapsamlı ve düzenli inanç sistemlerinden birisidir. İnsanın yaratılışı, yaratılış amacından uzaklaşması ve tekrar haline döndürülerek kurtuluşa ermesi süreçlerinin söz konusu olduğu bu öğretilerde Tanrı, ruh ve enerji olmak üzere ikili karakteristiklerin karışımı olan görünmez bir ruhtur ve tüm

³⁰⁴ Özlem ULUÇ, “*Yeni Dini Hareketler*”, Yarın Yayınları, İstanbul, 2013, s. 153

³⁰⁵ ULUÇ, *a.g.e.*, s. 154

varlıklar bunlar tarafından meydana getirilir.³⁰⁶

Mooncular hem Hristiyanlar hemde diğer dinlerin inananları için kurtarıcı olarak gördükleri Mesih'in geleceği tarihi 1920'ler olarak hesaplamışlardır. Nitekim 1920'de doğan Moon da 1992 yılında Mesih olduğunu ilan etmiştir.³⁰⁷

Tanrı merkezli aile kurma anlamında Âdem ile Havva'nın gerçekleştiremedikleri ideal aile ve ideal eş olmayı, Moon üçüncü eşi Hak Ja Han ile yerine getirmektedir.³⁰⁸ Mükemmel bir toplum ve nihayetinde mükemmel bir dünya oluşturmayı hedeflediğini söyleyen Moonculukta aile gibi evlilikte büyük önem arzeder. Üyeler evlilik için gerekli şartları oluşturunca Moon tarafından belirlenen bir eşle toplu halde yapılan evlilik töreni ile evlendirilirler. Evlilik törenleri "Kutsama" olarak bilinir. Törenler halka açıktır ve Moonculuğun ifa ettiği çok az saydaki dini törenlerin en önemlisidir.³⁰⁹

Moonculukta kurtuluş amacı olarak ifade edilen ibadetlere çok az yer verilmiş olmasıdır. Kutsal Şarap Ayini, günlük ve haftalık ibadetler, Moonculuğun ritüellerini oluşturur. Mooncuların günümüzde Hristiyanlardan ayrıldığı önemli bir nokta da ibadet yeri konusudur. Moon tarafından ortaya atılan dinin kilise ile bir bağlantısı yoktur. Oluşturulan teolojiye göre bireysel ya da toplu yapılsın, ibadet edilen binanın adı ve mimarisi hiç önemli değildir. Mooncuların büyük kentlerde genellikle lüks misyon merkezleri bulunur. Toplu ibadetler için genellikle büyük yerleşim alanlarında bulunan merkez evler seçilir. İbadet yapılan yer için en önemli şey, duvarda Gerçek Ebeveyn olarak Moon ve eşinin fotoğrafının olmasıdır.³¹⁰

Moonculuk, çeşitli vakıf, kurum ve kuruluşlarla biri dizi faaliyetleri sürdürmektedir. Şüphesiz bunların en önemlisini kendilerini dünya çapında tanıtmaya yönelik olarak yürütülen değişik ülkelerde düzenledikleri konferans, sempozyum ve toplantılar oluşturmaktadır.³¹¹ Kuruluşu itibarı ile birlikte uygulanan başarılı

³⁰⁶ ULUÇ, *a.g.e.*, s. 155

³⁰⁷ ULUÇ, *a.g.e.*, s. 155

³⁰⁸ ULUÇ, *a.g.e.*, s. 155

³⁰⁹ Mustafa BIYIK, "*Küresel Bir Din Olarak Moonculuk Tek Din, Tek Dil ve Tek Millet Oluşturma Projesi*", Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 126

³¹⁰ BIYIK, *a.g.e.*, s. 111

³¹¹ BIYIK, *a.g.e.*, s. 134

yöntemlerle kısa zamanda adını tüm dünyaya duyuran Mooncuların ABD’de politik açıdan üst düzeydeki kişilerle yakın ilişki ve dostluklarının olması, ekonomik anlamda da iyi bir konumda olmaları ve uygun misyonerlik yöntemleri seçmiş olmaları, onların hızlı bir şekilde tanınıp yayılması zemin hazırlamıştır.³¹²

A. Mooncular Azerbaycan’da

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin dağılmasından sonra Mooncular MDB (Müstakil Devletler Birliği) mekânına dağıldığı gibi Azerbaycan’da da müşahade olunmuştur. Bağımsızlıktan sonra 90’lı yıllarda Azerbaycan’a gelmeye başlayan Mooncular, esasen, yaşlılar, huzurevleri ve çocuk evlerine yönelerek hayır yapma kisvesi altında Moon’un düşüncelerini yaymaya çalışmışlardır. Gençleri taraflarına çekebilmek için onları ilgilendirecek seminerler organize eden Mooncular, belli testler aracılığıyla kendilerine yakın gördüklerini kendi taraflarına çekmeyi başarmışlar. Şu an gizli faaliyet göstermeğe ve evlerde toplanmaya önem verirler.³¹³

Mooncuların, özellikle toplum için tehlikeli faaliyetlerinden biri de ülkede siyasi iktidarı ve devleti idare eden iktisadi kaynakları ele geçirme teşebbüsleridir. Bunların dışında kendi mensuplarını ilk okul, orta okul, lise, üniversiteler ve devlet idarelerinde işle istihdam etmeye çalışmalarıdır. Birlik Kilisesinin yeni müntesipleri toplama bilmeleri için özel tebliğat metotları geliştiriyorlar.

VI. ALBANLAR (UDİNLER)

Albanya Devleti’nin kurucu toplumu olarak bilinen Albanların tarih kaynaklarında adlarına M.Ö.I. yüzyıldan itibaren rastlanılmaktadır.³¹⁴ Tarihçiler bu boyun etnik kökeni hakkında çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Kimine göre, Albanlar İndo-Kafkas kökenli bir boy iken, kimine göre, Çeçen-İnguş menşeli, kimine göre de, Sak boylarından biridir. Yapılan son araştırmalar ilk iki görüşün geçersizliğini kanıtlarken, sonuncusu daha geçerli kabul edilmiştir. Bazıları da

³¹² BIYIK, *a.g.e.*, s. 135

³¹³ İSKENDERLİ, *a.g.e.*, s. 108

³¹⁴ Ziya BÜNYADOV, Naile VELİHANLI, Oktay EFENDİYEV, “*Azerbyacan Tarihi (I-II)*” Elm Neşriyatı, Bakü, 1987, s. 146

bunları Türk kökenli kabul eder ki bu konuda kesin bir şey söylemek henüz mümkün değildir. Ermeni, Gürcü, Alban ve Antik Çağ kaynakları Albanlardan hem etnik bir topluluk, hem de siyasal bir oluşum olarak söz etmekte. İsimlerinin daha geç dönemlerde tarihe geçmesine karşılık, bütün kaynaklar M.Ö. IV. yüzyılda şimdiki Azerbaycan topraklarında Albanya isimli bir devletin varlığından söz etmektedirler.³¹⁵

Albanların Türkçe “Alp/an” adını taşıdığından yola çıkan bazı araştırmacılar, bunların Türklerden bir boy olabileceği üzerinde karar kılmışlardır. Strabon’un verdiği bilgide Albanya, 26³¹⁶ dilde konuşan farklı etnik toplulukların³¹⁷ bir araya gelerek veya Alban kavimlerinin siyasi baskısı sonucunda bir çatı altında toplanarak kurulmuş bir devlettir. Bu durumu göz önüne alırsak, Albanya boyları arasında çeşitli etnik gruplara mensup çok sayıda topluluk bulunuyordu. Köken olarak Albanya Devleti tahtına üç farklı hanedan geçmiştir. I. yüzyılda Albanya’da hakimiyete gelen Arşaki veya Arranşahlar hanedanlığından önceki hükümdarların kimliği bilinmemektedir. Arşaki hanedanlığının tahtını ise Sasani asıllı Mehraniler işgal etmiştir.

A. Albanların Kullandıkları Dil

Albanya’da mevcut olan diller konusunda ilk bilgiyi aktaran Strabon’dur. O, şöyle nakletmektedir; “Önceden değişik dillerde konuşan kabileleri oluşturan Albanya’yı daha sonra tek bir hükümdar idare ediyordu”. M. Kalankaturklu alfabesi olan halklar arasında Albanların da adını zikretmiştir.³¹⁸

³¹⁵ Mirali SEYİDOV, “*Azerbaycan Halkının Soy Kökünü Düşünürken*”, s. 57-58, Ziya BÜNYADOV, “*Azerbaycan Tarihi, (En Kadim Devirden XX Asradek)*”, (I), Azərneşir Yay, Bakü, 1994, s. 145-151

³¹⁶ Azerbaycan tarihçisi Ziya Bünyadov, Strabonun verdiği bu bilgiye şöyle açıklama getirmektedir. 26 dil anlayışını Albanya’nın aran ve onu ihata eden dağ ve dağeteyi bölgelerine şamil etmek imkânsızdır. Ya Strabonun kullandığı kaynaktaki bilgiler doğru aktarılmamıştır ya da 26 dil anlayışı ile Albanya’nın kuzeyinde (Güney Dağıstan) yaşayan ahalinin konuştukları diller kastedilmiştir. Kafkasta çok dillilik (birçok halde çok şivelik) durumu erken orta asır kaynaklarında da aktarılmaktadır. Albanya’nın merkez bölgesinde Kura nehrinin sağ ve sol sahilllerinde yaşayan ahali arasında bu türlü dil çeşitliliği dikkate çarpmamaktadır. Bkz; Ziya BÜNYADOV, “*Azerbaycan Tarihi, (En Eski Devirden XX Asradek)*”, (I), s.150

³¹⁷ Heyet, “*Azerbaycan Tarihi (6. sınıf ders kitabı)*” II. baskı, Tehsil Yay, Bakü, 2002, s.101

³¹⁸ Moses KALANKATLI, “*Ablan Tarihi*”, trc. Ziya Bünyadov, Bakü, 1993, s. 16

B. Tarihi Dönemlerde Albanların Dini İnançları

1. Putperestlik

Sakalardan sonra Azerbaycan (kuzey) ve çevresinde hükümranlığını ilan eden Alban şahıslığı Hristiyanlıktan önce, güneşe, aya, yıldızlara ve mahiyetini bilmedikleri, korktukları şeylere tapıyorlardı.³¹⁹ İlk defa Albanlar'ın kadim inançları hakkında bilgi veren Strabon'dur. O buradaki tanrıların isimlerini Yunanca zikretmiştir.³²⁰ Aynı tarihlerde bu tür inançlar İran coğrafyasında yaşanmaktaydı. Dini ayinler açık havada, dağ ve tepelerin zirvesinde yapılmıştır. Bu ayinlerde hayvanlar ve insanlar kurban edilirdi.

2. Yahudilik

M. Ö. 586'da Yahudi Devleti Babil hükümdarı Nebukadnezar tarafından yıkılınca, Yahudilerin bir kısmı Azerbaycan ve Hazar bölgesine hakim olan Sakaların ülkesine iltica ettiler. Kura Nehri havzasına ve Dağıstan'a yerleşen Yahudiler daha sonra Hazar ve Sabir Türkleri'ne dinlerini kabul ettirmişleridir.

Yahudilerin Azerbaycan coğrafyasına ne zaman geldikleri kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Hazar hakanının ordusunda, devlet erkanında Hristiyan ve Yahudi liderlerin varlığından bahsedilmektedir. Bir başka kaynakta ise 624-626 yılları arasında Bizans orduları Alban topraklarına akınlar düzenlediklerinde Yahudi, Hristiyan ve putperest toplum şehri terk etmemiştir denilmektedir.³²¹

3. Zerdüştlük

Zerdüştlük güney Azerbaycan'da M.Ö. I. binyılın ilk yüzyılında yayılmış, Manna Devleti'nin Midyalılar (Madalılar) tarafından işgalinden sonra daha da güçlenmiştir.³²²

Kuzey Azerbaycan'da günümüze kadar gelmiş Zerdüştlüğe ait kadim tarihi

³¹⁹ Neriman BABAYEV, Rafik NERİMANOV, "*Berde Tarihinin Aynasında*", Elm ve Hayat Neşriyatı, Bakü, 1998, s. 62

³²⁰ Ziya BÜNYADOV, Y. B. YUSİFOV, "*Azerbaycan Tarihi (En Kadim deviden XX. Asradek)*" (I), Azərneşir, Bakü, 1994, s.169

³²¹ Ziya BÜNYADOV, "*Azerbaycan Tarihi, (En Kadim devirden XX. Asradek)*", (I), s.192

³²² İkrar ALİYEV, "*Oçerki istorii Atropateni*", Bakü, 1989, s. 116

eserler de mevcuttur. Azerbaycan'ın Guba iline bağlı Söhüp Köyü'nde III-IV. yüzyıllara ait sessizlik kulesi (Dakhma) Lenkeran ilindeki Govuran (Gavurların-Geberlerin yurdu anlamına gelir) Köyü'ndeki M.Ö. III. Yüzyıla ait ateşperest tapınağı³²³ Zerdüştlüğün kuzey Azerbaycan'da da yaygın oluşunun kesin kanıtıdır.

İslam'ın yayılmasından sonra ateşperest tapınaklarının çoğu ya tahrip edilmiş ya da kullanılmadığından bakımsız kalmış ve harabeye dönüşerek kaybolmuşlardır.³²⁴

4. Tabiat Cisimlerine (Güneş, Ay) Tapınma

Azerbaycan'da ilk dini düşünceler animizm, fetişizm ve gök cisimlerine tapma tarzında olmuş,³²⁵ diğer dinlerin etkisiyle bu inançlar değişerek günümüze kadar gelmiş ve günümüz Azerbaycan halkının hayatına yansımıştır.³²⁶

Sakalardan sonra Azerbaycan (kuzey) ve çevresinde hükümranlığını ilan eden Alban şahlığı Hristiyanlıktan önce, güneşe, aya, yıldızlara ve mahiyetini bilmedikleri, korktukları şeylere tapıyorlardı.³²⁷

Ziya Bünyadov “*Azerbaycan Tarihi*” isimli eserinde verdiği bilgilere göre Azerbaycan'ın kadim sakinleri gök cisimlerine de ibadet ederlerdi. Albanya'da özel mabet toprakları vardı. Burada Helios; güneş, Zeus; gök, Selena; ay ilahı gibi kabul görmekteydi.³²⁸

C. Albanların Hristiyanlığı Benimsemesi ve Kafkasya'da Hristiyanlığın İtikadi Yönden Parçalanması (Monofizit ve Diofizitlik)

Albanya'da Hristiyanlığın yayılması konusunda yerli Alban kaynakları bunun Havari Thaddeus'un öğrencisi aziz Yeliseus'un faaliyetleri ile ilgili olduğunu

³²³ Sara AŞURBEYLİ, “*Gosudarstvo Şirvanşaxov*”, Azerbaycan Devler Neşriyatı, Bakü, 1983, s. 28,

³²⁴ Bakü'de Cuma Mescidi Ateşperest tapınağının üzerinde inşa edilmiştir. 1873'te Bakü'de bulunmuş bir seyyahın bu mescit hakkında vermiş olduğu bilgiye göre o dönemlerde mescidin ortasında üstü açık ve kavisli dört sütun bulunmaktaydı ve muhtemelen bunlar eski Ateşperest tapınağına ait olmuştur. Bkz: Sara Aşurbeyli, *Gosudarstvo Şirvanşaxov*, s. 28

³²⁵ Reşit GÖYÜŞOV, “*Arxelogiya ve Din*”, Azərneşr Yayınları, Bakü, 1965, s. 17

³²⁶ H. A. GULİYEV, A. S. BAHTİYAROV, “*Azerbaycanda Kadim Dini Ayinler ve Onların Meişetdeki Gahıgları*”, y.y, Bakü, 1968, s. 46

³²⁷ N. BABAYEV, R. NERİMANOV, “*Berde Tarihinin Aynasında*”, s. 62

³²⁸ Ziya BÜNYADOV, “*Azerbaycan Tarihi*”, s. 169

belirtmektedirler. Thaddeus'un ölümünden sonra onun öğrencisi Aziz Yeliseus, Kudüse dönmüş ve oradaki Hristiyanlara Havari Thaddeus'un faaliyetlerinden ve şehitliğinden bahsetmiştir. Daha sonra Yeliseus tebliğ için doğuya, Albanya'ya gönderilmiştir. Kudüs'ten İran'a gelen Yeliseus, Ermenilerin kıskançlık ve zulmünden çekindiğinden doğrudan Albanya'ya giderek Maskut³²⁹ iline varmış ve tebliğini Çola'da devam ettirerek kendisine öğrenci toplamıştır.

Albanya'da tebliğe başlayan Yeliseus üç öğrencisi ile beraber Uti ilindeki³³⁰ Srxarına³³¹ gelmiş burada talebelerinden biri öldürülmüş, diğer ikisi de Yeliseus'u terk etmişlerdir. Yeliseus ise Kiş'e³³² gelmiş, burada kilise inşa etmiştir. Bu kilise Albanya'da inşa edilen ilk kilise olmuştur. M. Kalankaturklı'nın belirttiğine göre Kiş'teki bu kilise Kafkasya'da kiliselerin anası sayılmış ve tüm doğu kiliselerinin başlangıcı olmuş, Hristiyanlık doğululara (Albanlara) bu kaynaktan yayılmıştır. Daha sonra Zergun Vadisi'nden³³³ geçerek putperestlerin yanına gitmiş fakat orada öldürülmüş, cesedi Gomenk³³⁴ denilen bir yerde hendeğe atılmıştır.³³⁵

İlk kez Hristiyanlığı kabul eden Azerbaycan'ın kuzey (Albanya) tarafı olmuştu. Aziz Bartolomeus şakirtleri ile beraber Araz Nehri'ni geçerek Sisakan şehri ve kasabalarında tebliğde bulunmuşlardı. Halk vaftiz olup, dinlerini değiştirdi. Bartolomeus burada şakirtleri ile birlikte bir kilise inşa etti. XIII. yüzyılda yaşamış Ermeni tarihçisi Stepannos Orbelyan, Kuzey Azerbaycan'ın Hristiyanlığı hakkında şunları ifade etmiştir: “Her şeyden önce şunu kaydetmek gerekir ki, Sisakanlılar, Tanrıyı Ermenistan halkından önce tanımış ve Aziz Bartolomeus vasıtasıyla

³²⁹ Maksut ili günümüzdeki Müşkür olup, Samur nehrinin güneyinde Yalama ve Belbele nehirleri arasında bulunmaktadır. Bkz: Moisey Kalankatlı, “*Ablan Tarihi*”, çev. Ziya Bünyadov, Bakü, 1993, s.208

³³⁰ Uti, (Ermenicede Utik, Yunancada Otena) Kura nehrinin sağ kıyısında bulunan Albanya ili idi. Doğuda Paytakaranla, güneyde Arsakla sınırı olmuş, kuzeyde Kura nehri, batıda ise İberiya sınırına kadar uzanmıştır. Bkz: Feride Memmedova, Azerbaycanın siyasi Tarihi ve Tarihi Coğrafyası, Azerbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1993, s. 90

³³¹ Surxarın, günümüz Ağdaş ili yakınlarındaki küçük Surxarın kalesi olabilir, Bkz: Moisey Kalankaturklı, *a.g.e.*, s. 209

³³² Moses KALANKATLI, *a.g.e.*, s. 18

³³³ Zergunla Samur nehrinin vadisi kastedilmiştir. Bkz: Moisey KALANKATLI, *a.g.e.*, s.209

³³⁴ Gomenk günümüzde de var olan Şeki şehrindeki Kiş köyünün kuzeyindeki Gelmet ismiyle bilinmiş bir köyüdür. Bkz: KALANKATLI, *a.g.e.*, s.209; Reşit Göyüşova göre günümüz Terter ilinde halen Gomenk diye adlandırılan yerdir. Bkz: Reşit Göyüşov, “*Xristianstvo v Kavkazskoy Albanii*”, Elm Yayınları, Bakü, 1984, s. 26

³³⁵ KALANKATLI, *a.g.e.*, s.18

mukaddes İncil'in talimatlarına itaat etmişler.³³⁶

Bizans İmparatoru Konstantin'in M.S. 313'te Milan Fermanı ile Hristiyan cemaatine dini özgürlük verdikten sonra³³⁷ Hristiyanlık inancı Albanya, Gürcistan ve Ermenistan'da resmi din ilan edilmiştir.³³⁸

Alban katolikosu Abas (551-596) zamanında Albanya'da diofizit görüşler yayılmıştır. Bu dönemde Albanya'ya bağlı olan Paytakaran'da Nesturi kiliseleri vardı. Nesturi Alban piskoposları İoann ve İakov'un isimleri 540 ve 544 sinodunun belgelerinde mevcuttur.³³⁹

Kafkasya Hristiyanları arasındaki fikir ayrılıkları 451 Kadıköy Konsili'nden sonra daha da derinleşmiş Bizans tarafından baskı uygulanan Monofizitleri Sasaniler desteklemişlerdi.

Ermeni katolikosu İovannes'in (557-574) Alban katolikosu Abas'a yazmış olduğu mektuptan anlaşıldığı gibi bu dönemde Albanya'da diofizitlerin faaliyeti yoğunlaşmıştır. M. Kalankaturklı'nun naklettiği bilgiye göre katolikos Abas Albanya'daki heretik misyonerlerin önde gelenlerinden Tomas, Binet ve İbas adlı kişileri ve diğerlerini Albanya'dan kovmuştur. Ermeniler tarafından kabul edilmeyen bu görüşler Albanya'da taraftar bulmuştur. Hatta Ermeniler bu tarikatın yayılmasını önlemek için Albanya'ya misyoner din adamları da göndermişlerdir.³⁴⁰

D. Günümüzde Yaşayan Albanlar (Udinler) ve Dini Gelenekleri

M.Ö. IV yüzyıldan M.S. VIII yüzyılın başlarına kadar Azerbaycan'da mevcut olmuş, Kafkas Albanyası'nı oluşturan kabilelerden biri olan Udinler eskiden beri devam edegelen bazı adet ve ananelerini korumuşlardır.

Udinler asrımızın ilk yıllarından itibaren Hristiyan dinini kabul etmiş kendilerinin müstakil kilise merkezini kurmuşlardır. Sonraları bu kilise merkezi

³³⁶ Feride MEMMEDOVA, “*Azerbaycanın siyasi Tarihi ve Tarihi Coğrafyası*”, Bakü, 1993, s. 212

³³⁷ Mehmet AYDIN, “*Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*”, Türkiye Dayanet Vakfı, Ankara, 1995, s. 22-23

³³⁸ KALANKATLI, *a.g.e.*, s.46

³³⁹ S. Y. KASIMOVA, “*Yujny Azerbaydjan v III-VII vv*”, Elm Yayınları, Bakü, 1992, s. 90

³⁴⁰ KALANKATLI, “*Alban Tarihi*”, s. 78-80, 85-88

kanunsuz olarak kapatıldığından dolayı zor durumda kalmışlardır. XX. yüzyılın 20’li yıllarında artık her türlü dini hizmetten mahrum kalmışlardır.

Son 60 yıl içerisinde ölüm merasimleri genelde tarihi ananeye uygun olarak yapılırsa da Hristiyan dininin birçok kuralları artık uygulanmamaktadır.

Biri vefat ettiği zaman cenazenin kafası gün batımına doğru yatırılır. Kadınlar cenaze etrafında toplaşrlar. Ancak yüksek sesle ağlaşmak günah kabul edilir. Akşam meşaleler yakıldıktan sonra ise cenaze üzerinde ağlaşmak katiyyen olmazdı. Daha önceleri Udinler ölülerini taş tabutlarda sonraki dönemlerde ise kil küplerde defin ediyorlardı. Günümüzde ise tahta tabutla defin ediyorlar³⁴¹

Udinler, Hristiyan olmalarına rağmen daha önceden domuz beslemeseler bile domuz eti kullanmışlardır. Ancak yas merasimlerinde kesinlikle domuz etini kullanmazlar. İslam dinine mensup topluluklarla bir arada yaşayan Udinler hayır sofralarında kesinlikle domuz eti yemezler. Bazen diğer din mensuplarının da gönül rahatlığıyla yemeleri için böyle merasimlerde hayvanları onlara kestiriyorlardı.³⁴²

Mukaddes saydıkları Pejeng (mukaddes erzak) şarabının hazırlanmasında üzümün toplanmasından başlayarak şarabın sofraya getirilmesine kadar kadınların çalışmasına kesinlikle izin verilmemektedir. Ancak diğer içecekler için bu engel konmamıştır. Rakı içmemekle birlikte rakı üretiminde çalışabilirler. Yaşlıların anlattığına göre şarap pejengdir yani mukaddesdir. Onun için temiz ve pak olmalıdır. Udinlerin bir başka inancına göre erkeklerin ayakları kadınların ise elleri temizdir. Bunun için kadınların üzüm çiğnemelerine kesinlikle izin verilmemektedir.³⁴³

Udinler belli dini ayinlerini Gregoryen mezhebi üzere icra etmelerine ve kilise dili olarak Ermenice’yi kullanmalarına rağmen XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar ölüleri Ermeniler gibi elbise ve tabutla değil, Müslümanlar gibi tabutsuz ve kefenle defnetmişler, ölüyü defnetmeğe yalnızca erkekler gitmişlerdir. Oysa Ermeniler’de kadınlar da erkeklerle beraber kabristanlığa gitmektedirler. Onlar

³⁴¹ Georgi KEÇAARİ, “*Udinlerde Ananevi Yas Merasimleri*”, Agâh Yayınları, Gence, 2004, s. 6-7-8

³⁴² KEÇAARİ, *a.g.e.*, s. 57

³⁴³ KEÇAARİ, *a.g.e.*, s. 53-54

merhum için definden üç gün, yedi gün ve bir sene sonra yemek veriyorlar.³⁴⁴ Üçüncü gün kadınlar pişirdikleri tavuk, kete, kestane ve diğer yemeklerle kabristanlığa gidiyor, götürdükleri yemekleri orada yiyorlar. Döndükten sonra “Partal Xaypsun”(Udince “elbise açma” anlamına geliyor) âdetini yerine getiriyorlar. Yalnızca kadınların iştirak ettiği bu mecliste merhumun önceden ayrılmış bir takım elbisesi (diğer elbiseleri merhumla beraber defnediliyor) ortaya atılarak kadınları ağlatabilecek özel ağıt yakan kadının eşliğinde ağıtlar yakılıyor.

Merhumla ilgili adetlerden biri de merhumun yerine onu andıracak birisinin seçilmesidir. Bu nedenle yedinci gün ihsan verildikten sonra merhumun yerine seçilecek kişi misafir ediliyor. Akrabaların ve yakınların iştiraki ile düzenlenen bu ziyafette merhumun yerine seçilmiş kişiye merhumun bir takım elbisesi veriliyor. Merhum baba ise bundan böyle seçilmiş kişi baba gibi, anne ise anne gibi, bacı veya kardeş ise bacı ve kardeş gibi görülüyor. Bundan sonra o kişi ailenin tüm işlerine yakından iştirak ediyor.³⁴⁵

Udinler yalnızca Hristiyanlıkla ilgili kutsal yerleri (pirleri) değil, Müslümanlara ait pirleri de ziyaret ediyor ve bu pirlerde kurban kesiyorlar. Nic Udinleri Soltan Nuha köyündeki Şesper Baba pirine gidiyor, oraya kurban götürüyor ve adak adıyorlardır.

Pazar günü Udinler’de “Güneş günü”, yani güneşe ibadet günüdür. Udinler buna “begegi” diyorlar. Onlar sabahleyin ailece erkenden güneşin doğmasını seyrederek, bunun kendilerine bereket getirmesini niyaz ederlerdi.

Udinlerde ay da kutsal sayılıyor ve ay inancına “Xaşa-velug” deniyor. Hastaların iyileşmesi için Ay’a yakarıyor ve ona kurban kesiyorlardı.³⁴⁶

Bunlardan başka Udinlerde “Kömrad” ve “Joğulun axsibay” adlı iki bayram da vardır. Birinci bayram kilisede kutlanmakta, kurban olarak siyah koç kesilerek fakirlere dağıtılmaktadır. Bir nevi Nevruz’u hatırlatan ikinci bayram ise Mart’ın

³⁴⁴ Q. CAVADOV, R. HÜSEYNOV, “*Udiler*”, Bakü, 1996, s. 162-163

³⁴⁵ CAVADOV, HÜSEYNOV, *a.g.e.*, s. 164-165

³⁴⁶ CAVADOV, HÜSEYNOV, *a.g.e.*, s. 168-169

ortalarında kutlanmaktadır. Bu bayramda Udin ailelerinde “herse” denen özel yemek pişirilmekte, çocuklar ocaktan atlayarak “Gaça-gaça aruğö, gaça-gaça aruğö”(Udince “Ağrım-acım ateşte kalsın” anlamına geliyor) demektedirler.

Udinler arasında mevcut olan diğör bir bayram da “Mayin axsibay”(Udince “kara bayram” anlamına geliyor) bayramıdır. Bu bayram pazar günleri dışında kutlanıyor ve yedi hafta boyu perhiz yapılıyordu. Udinler bu sürede etli ve yumurtalı bir takım yemeklerden kendilerini tutuyor ve gün boyu sadece bir defa yemek yiyorlardı. Bu bayram üç merhaleden oluşuyor. Birinci merhalede cemaat “Axsibay”a kırk gün kala perhiz tutuyorlardı. Bu dönem Udilerde “Ğurux” diye adlandırılıyor. “Axsibay” veya ”Axsima” adlı ikinci merhalede ise cemaatten para toplanıyor, yumurta boyanıyor, mum yakılıyordu. Toplanmış para ile koyun alınıyor ve Gerges kilisesinde kesiliyordu. “Tabağunğı” adlı üçüncü merhalede ise cemaat Gerges kilisesine giderek burada kadın erkek beraberce ziyafet düzenliyorlardı.

Üzümün olgunlaştığı zaman kutlanan “Tula ferepsun”(Udince “üzümün kutsanması” anlamına geliyor) adlı diğör bir bayramda ise keşiş davet edilerek üzüm kutsanıyor, bu merasime kadınlar iştirak etmiyorlardı.

Udinler “Vertiver” dedikleri bayramı fındığın olgunlaşmaya başladığı zaman kutluyorlar.

24 Eylül’de kutlanan “Tereme” adlı diğör bayramda ise Udinler ölülerini anma töreni düzenlemektedirler.

12 Ocak’ta kutlanan “Xaşğı” bayramı keşiş tarafından ilan ediliyor. Önce erkekler, daha sonra ise kadınlar sabahleyin nehre gidiyor, nehir suyundan eve getiriyor ve kutsal sayılan bu suyu gelecek bayrama kadar saklıyorlardı.³⁴⁷

1854’te Oğuz’da ve Nic’de kilise okulları açılmış, Nic’deki okulda öğretim Ermenice verilmiştir.³⁴⁸ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya’da Ortodoksluğı ihya cemiyeti Gregoryen Udinler arasında faaliyet göstermesine rağmen bu

³⁴⁷ CAVADOV, HÜSEYNOV, *a.g.e.* , s. 170-174.

³⁴⁸ CAVADOV, HÜSEYNOV, *a.g.e.* , s. 177-178.

faaliyetlerinde başarılı olamamışlardır.³⁴⁹

Kilise dili olarak Ortodoks Udinler Gürcüce'yi, Gregoryen Udinler ise Ermenice'yi kullanıyorlar. Araştırmacıların kanaatine göre muhtemelen eski zamanlarda Kitab-ı Mukaddes'in Udince çevrisi mevcut olmuş fakat daha sonraları kilise dilini değiştirmeleri nedeniyle kaybolmuştur. İncil 1893'te Udin asıllı S.Bejenov tarafından Udinceye çevrilerek 1902'de Tiflis'te basılmıştır.³⁵⁰

VII. MOLOKANLAR

Molokanların Ruslardan ayrılma tarihi 1805 yılında başlıyor ve 1809 yılına kadar devam ederek tamamlanıyor. Saratof ve Dambuğ bölgelerinde yaşayan bu etnik grubun Rus halkıyla aralarında beliren anlaşmazlığın nedenleri de yine dinsel anlaşmazlıklardan doğmaktadır. O tarihlerde Rus halkının inancına göre, haftada iki gün süt içme geleneği vardı. Oysaki Molokanlar böyle bir perhiz (oruç) inancına itiraz ederek haftanın her gününde süt içebileceği kanaatinde idiler. Tarihi ayrılık bu nedenden olmuştur. Rusça Moloko (süt kelimesi), Molokan ise (süt içen, perhizi bozan) anlamına gelir. Grup, kendilerini Manevi Hıristiyanlar (Spiritual Christians) veya Hakikat İnsanları (Gospel men) olarakta kabul etmektedirler. Hatta çoğu kez, Kutsal Sıçrayıcılar (Holy Jumpers) diye de adlandırılırlar.³⁵¹

A. Molokanların İnancı

Molokanların bütün inanç ve dinsel uygulamaları kutsal kitaba dayanır. İnançları İncil, Tevrat ve Zebur yani Ahdi Atik ile Ahdi Cedidin bir sentezinden ibarettir. Bu bakımdan inanç sistemleri pür bir Hıristiyan mezhebini temsil etmemektedir. Cemaat liderleri, hukuki, dini, ekonomik ve günlük yaşayışlarında bu üç kitabın birine başvurmak suretiyle işlerini yürütürler. İncile inandıkları halde şarap, haç ve putu, ikonu kabul etmiyorlar. Keza, Hıristiyan inancına göre domuz eti

³⁴⁹ CAVADOV, HÜSEYNOV, *a.g.e.*, s. 202.

³⁵⁰ CAVADOV, HÜSEYNOV, *a.g.e.*, s. 83.

³⁵¹ Orhan TÜRKDOĞAN, “*Malakanlar'ın Toplumsal Yapısı*” Atatürk Üniversitesi Yayınevi, Erzurum, 1971, s. 3

yemeleri gerekirken, sırf Tevrat yasakladığı için domuzuda haram sayıyorlar.³⁵²

Öğretilerinin esasları bir çeşit tasavvufi mahiyet taşır: «Harf ölür, ruh canlanır». Doktrinlerini kanunname haline getirmek için iki teşebbüste bulundular. İlki 1865 yılında Cenova ve İsviçrede mezhep mensupları Molokanye diye ifade edilen «Manevi Hıristiyanların İnançlarının İtirafı» adlı Rusça bir el kitabı hazırladılar. Bu kitaba göre: «Allah iyidir, kötü bağımsız bir varlığı olmayan fakat sadece Tanrının inkârıdır. Tanrı bir üçleme (teslis) değil bir birliktir.» Haç kullanılmaz, çünkü Molokanların inancına göre: «Hz. İsa, manevi haç arkasında kendilerini gizlemiştir...»³⁵³

B. Molokanların Azerbaycan'a Gelişi ve Şuanki Durumu

1839 yılında Çarlık Rusya'sı tarafından Azerbaycan topraklarına sürülmüşlerdir ve günümüze kadar da bu topraklarda yaşamaktadırlar. Molokanlar'ın temel ilkeleri Kitab-ı Mukaddesin Resullerin İşleri bölümündeki “Bütün iman edenler bir arada olup her şeyleri müşterekti; mallarını ve mülklerini satıp onları hepsine herkesin ihtiyacına göre dağıtıyorlardı. Her gün birlikte mabede devam edip evde ekmek kırarak sevinçle ve yürek sadeliğiyle yemek yiyorlardı” (2/44–46) pasajına dayanmaktadır. Onlar bundan hareketle cemaat arasındaki mülkün umuma açık olmasını istemekte ve bu doğrultuda davranmaya çalışmaktadırlar.³⁵⁴ Molokanlar Rus Ortodoks Kilisesine ait tüm gizemleri, haç ve ikonayı inkâr etmekte, domuz eti yememekte ve şarap içmemektedir. XVIII. yüzyılda kaleme alınan Güneş Kitabı (Sun and The Life) dedikleri bir kutsal kitapları vardır³⁵⁵ ve bu kitaba riayet ederler.

Günümüzde Molokanların genel birliği Rusya'nın Stavropol vilayetindeki Koçubey ilçesinde faaliyet göstermektedir. Burada 28 Temmuz-4 Ağustos 1998'de Molokan presviterlerinin³⁵⁶ beşinci, çocuk ve gençlerinin ise ilk kurultayı düzenlenmiştir. Bu kurultayda Azerbaycan'daki Molokanları Bakü cemaatinin

³⁵² TÜRKOĞAN, *a.g.e.*, s. 7

³⁵³ TÜRKOĞAN, *a.g.e.*, s. 7

³⁵⁴ MUSAYEV, *a.g.t.*, s. 126

³⁵⁵ Muharrem YILDIZ, “*Dünden Bugüne Kafkasya*”, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2006, s. 136

³⁵⁶ Dini Lider

presviteri N. V. Kotov ve Sumgayıt cemaatinin presviteri N. V. Boldırev temsil etmişleridir. N. V. Boldırev konuşmasında gençlerin Rusya'ya gitmeleri nedeniyle Azerbaycan'daki Molokan cemaatleri içerisinde çocukların olmadığını söylemiştir. Bu kurultayda kabul edilmiş kararlardan en önemlisi her cemaatin İncil'in yayılması için birliğin kasasına belli miktarda misyonerlik hakkı ödemesi ile ilgili alınmış karardır. Kurultayda iştirak edenlere üç bin İncil dağıtılmıştır.³⁵⁷

Molokanların dergi ve broşür neşreden birkaç basın kurumu vardır. Bunlardan biri "Molokanskiy jurnal Duxovnyy xristianin"dir(Molokanların Manevi Hıristiyan Dergisi). Bu dergi 1905'te A.S. Proxanov tarafından tesis edilmiş fakat daha sonraları neşri durdurulmuştur. Eylül 1990'dan itibaren bu derginin neşrine yeniden başlanmıştır.³⁵⁸

Diğer bir dergi "Dobriy Domastritel Blagodatı"dir. (Bereketin Hayırlı Ev Aypımcılığı)³⁵⁹

Rusyadaki Manevi Hıristiyan-Molokan cemaatlerinin birliği "Vest" adlı broşür yayınlanmaktadır.³⁶⁰

Molokanların çocuklar için yayınladıkları derginin adı "Rostok"tur. Bu dergi çocuklara Molokan öğretisini tebliğden çok Hıristiyanlıkla ilgili genel öğretileri, Eski ve Yeni Ahit kıssalarını ve dini terbiyevi bedî hikâyeleri, aynı zamanda dergiye yazılmış mektupları içermektedir.³⁶¹

Molokanlar bazı aşırı akımlar gibi bilimi reddetmiyor, aksine bilime önem veriyorlar. Fakat onlara göre bilim ve akıl tek başına insanı mutlu edemez, bunun için Tanrı ile irtibat kurmak gerekir. Cemaatler arasında eşi hayattayken evlenen erkek ve kadınlara kötü gözle bakıyorlar. Cemaate presviter denilen lider önderlik ediyor. Presviter erkek ve kadın olabilir. Onun iki yardımcısı vardır. Ayınlerin icrası

³⁵⁷ MUSAYEV, *a.g.t.*, s. 128

³⁵⁸ Bu dergi Moskovada basılıyor. Matbaanın adresi: 113546, Moskva, a/ya 826, Soyuz DXM, tel: 0073844985

³⁵⁹ Adresi: 103493, g. Moskva, a/ya 103, www.molokan.narod.ru

³⁶⁰ Adresi: 357000, Rossiya, Stavropolskiy kr. s. Koçubeyevskoye, ul. Melniçnaya, 10. Tel. (fax) (00786550)22640

³⁶¹ Adresi: 357000, Rossiya, Stavropolskiy kr. s. Koçubeyevskoye, ul. Şkolnaya, 96. E-mail: dhm_publ@mail.ru

zamanı kutsal metinlerden okuyanlara “skazatel” veya “çitatel” deniyor. Skazatelin okuduğu metinleri koro eşliğinde okuyabilen herkes tekrar ediyor. Okunan duaların sırasını gösteren özel kitap olmadığından bunları presviterin ve bazı üyelerin not defterinde yazılı bulunuyor. Bunlar daha çok Mezmurlardan ve çeşitli bölümlerden seçilmiş dualardan oluşuyor.

Cemaate isteyen herkes üye olabilir. Günah çıkarma cemaat ve presviter karşısında gerçekleştiriliyor. Günah işlemiş üyelere ceza uygulanıyor. Onlar bir müddet ayinlerde doğrudan iştirak etmeyerek yalnızca kenardan bakıyor ve yaptıkları işten pişman olunca cemaat önünde günah çıkarıyorlar. Fakat pişmanlık duymuyorsa cemaatten çıkarılıyorlar.³⁶²

Günümüzde Azerbaycan’da yirmi iki Molokan cemaati vardır. Onlar Bakü’de bir, Şamahı’da yedi, Celilabad’da dört, Gedebeı’de iki, Guba’da iki, İsmayılı’da bir, Apşeron’da bir, Gazak’ta bir, Masallı’da bir, Sumgayıt’ta bir ve Lenkeran’da bir cemaat olmakla Azerbaycan’ın üç şehir ve sekiz ilinde yerleşmişlerdir. Araştırmacı G. Y. Korıtin’e göre 1987’de bu cemaatlerde 3665 Molokan yaşıyordu. Onların çoğu menşece Rus veya Ukraynalı olup, yalnız Bakü cemaati üyelerinden birisinin Azerbaycan Türkü olduğu tespit edilmiştir.³⁶³ Günümüzde bu sayı bir hayli azalmıştır. Mesela presviter yardımcısı N. A. Şetinkin’in verdiği bilgilere göre günümüzde Bakü Molokan cemaatinin üyelerinin sayısı yaklaşık yüz otuzdur. Oysa 1987’de bu rakam dokuz yüzden fazla olarak gösterilmiştir. Yine presviter N. V. Boldırev’in söylediğine göre Sumgayıt Molokan cemaatinin üyelerinin sayısı üç sene önce yüz otuz kişi iken şimdi bu sayı seksen üçe inmiştir ki, bunlardan da yalnız elli-altmış kişi ibadet için “Dua evi”ne gelmektedirler.³⁶⁴

Molokan öğretisi ilk defa N. M. Amfimov tarafından derlenerek 1912’de Tiflis’te basılmıştır. N. G. Jabin bu kitabı ABD’ye iltica etmiş Molokanlara vererek tekrar neşrini rica etmiştir. Kitap 1975’de *İzlojeniye dogmatov i molitvennik istinnix duxovnix xristian* (Dogmaların İfadesi ve Gerçek Manevi Hıristiyan Dau Kitabı)

³⁶² MUSAYEV, *a.g.t.* , s. 129

³⁶³ MUSAYEV, *a.g.t.* , s. 133

³⁶⁴ MUSAYEV, *a.g.t.* , s. 134

adıyla San Francisco’da basılmıştır.³⁶⁵

³⁶⁵ MUSAYEV, *a.g.t.* , s. 132

EKLER

Sumgayıt Molokan Cemaati İbadet Ederken Çekilmiş Fotoğrafları

Sumgayıt Molokan Cemaati'nin Ayin Fotoğrafları

2014 TARİHİ İTİBARIYLA DİÜDK TARAFINDAN RESMİYET KAZANMIŞ GAYR-İ İSLAMİ DİNİ CEMAATLER

1. Rus Ortodoks Kilisesi'nin Bakü ve Azerbaycan Piskoposluğu dini kurumu
2. Bakü şehri Dağ Yahudileri dini cemaati
3. Bakü Krişna Şuuru dini cemaati
4. "Yeni Hayat" Hristiyan İncil dini cemaati
5. Azerbaycan Yahudileri dini cemaati
6. Sumgayıt Şehri, "Molokan ruhani-hristiyan" dini cemaati
7. "Sumgayıt Yahudileri" dini cemaati
8. Bakü Şehri, "Molokan ruhani-hristiyan" dini cemaati
9. Guba İli Kırmızı kasaba Dağ Yahudileri dini cemaati
10. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Alban-Udi Hristiyan dini cemaati
11. Avrupa Yahudileri'nin Bakü dini cemaati
12. Gürcü Yahudileri'nin Bakü dini cemaati
13. Gobustan İli Hilmilli köyü "Molokan ruhani-hristiyan" dini cemaati
14. Bakü Şehri Bahaî dini cemaati
15. Gah İli Gahingiloy köyü "Mukaddes Giorgi" kilisesi Gürcü Ortodoks Hristiyan dini cemaati
16. Gah İli Alibeyli köylü "Mukaddes Nino" kilisesi Gürcü Ortodoks Hristiyan dini cemaati

17. Hilaskar Yevangelik Lüteranlar'ın Bakü dini cemaati
18. Sumgayıt Şehri Bahaî dini cemaati
19. Oğuz İli Alban-Udi Hristiyan dini cemaati
20. “Azerbaycan Cumhuriyeti’nde Katolik kilsesinin Apostol Prefekturası” dini cemaati
21. “Hayat sözü” Hristiyan dini cemaati³⁶⁶

³⁶⁶ <http://www.scwra.gov.az/pages/96/>? (Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İş Üzre Devlet Komitesi Resmi İnternet Sitesi)

SONUÇ

Coğrafi konum olarak Azerbaycan Asya ve Avrupa'nın kesiminde olması ve ipek yolunun üzerinde bulunmasından dolayı yabancıların dikkatini hep çekmiştir.

Yer altı ve yerüstü zenginlikleriyle birçok dış devletlerin ve kuruluşların bu ülkeye gelmesine zemin hazırlamıştır. Bahsedilen zenginliklerle beraber Azerbaycan toplumunun tarihen hoşgörülü bir yapıya sahip olmasından dolayı, en eski zamanlardan günümüze kadar dini ve siyasi bağlamda Yahudilik, Zerdüştlük ve Hristiyanlık gibi dinlerin müntesipleri bu coğrafyada kendi “misyonları”nı yaymaya çalışmışlardır.

1991 yılında Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra dünyadaki tüm ülkelerle her alanda işbirliği içerisinde olma arayışlarında ve kendi bağımsızlığını diğer devletlere tanıtmaya çabasında olmuştur.

Diğer bir taraftan Ermenistan'ın Sovyet ordusuyla beraber Azerbaycan'ın kadim bölgesi olan Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi ve Azerbaycan Devleti'nin ve halkının psikolojik olarak bu savaşa yönelmesi misyonerler için farklı bir avantaj olmuştur.

Genel referanslarını İnciller'den alan Hristiyan merkezli tüm misyoner tarikat ve teşkilatlar, tarihin her döneminde varlığını gösteregelmiştir. Azerbaycan'ın misyonerlerle karşılaşması M.S. I. ve II. yüzyılda başlamış, IV. yüzyılda Yeliseus'un faaliyetleri ile devam etmiştir. Bu faaliyetlerin giderek çoğalması ve kitleler halinde taraftar toplaması o devirde hâkim olan Alban Devleti'nin Hristiyanlaştırılmasına ve resmi dini haline gelmesine neden olmuştur.

7. asırda Azerbaycan halkının çoğunluğu İslam dinini benimsedikten sonra Hristiyan mensupları azalmaya yüz tutmuştur. Misyonerlik faaliyetleri de inkıtaya uğramıştır.

19. asrın başlarında Çar Rusyası'nın Azerbaycan'ı istila etmesi bölgeye Ortodoks Hristiyanlığın resmen gelmesine, kiliseler inşa ettirilmesine ve Çar Rusyası'na bağlı olarak Bakü Hazar Piskoposluğu'nun kurulmasına neden olmuştur.

Bu yıllarda Rus Ortodoks Kilisesi'nden afaroz edilmiş bazı gruplar siyasi maksatlarla Azerbaycan'ın farklı bölgelerine yerleştirilmiştir. Bunlardan bazıları Sovyetler'in son dönemlerinde kendi ülkelerine geri dönse de bazıları hala mevcudiyetini korumakta ve dini faaliyetlerini sürdürmektedirler.

Aynı yıllarda Katolik ve Protestan mezheplerine bağlı bazı tarikat ve teşkilatların Azerbaycan'a gelmesi gözlemlenmiştir. Azerbaycan'da sanayinin gelişmesi ve petrol rezervlerinin yükselmesi yabancıların, özellikle de Alman kolonilerinin ülkeye gelişine ve gelir gelmez de misyonerlikle uğraşmalarına zemin hazırlamıştır.

Sovyetler döneminde tüm dinlerin faaliyetleri ve ayinleri yasaklandığına göre misyonerlik faaliyetlerinden bahsetmek mümkün değildir.

Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'a gelen Hristiyan mezheplerine bağlı misyoner tarikat ve teşkilatlar, 1997 yılında eski Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in tehlikeli misyoner cereyanların faaliyetinin yasaklanmasıyla ilgili çıkardığı karara kadar, misyonerler her türlü yöntemlerden faydalanarak açıktan insanları Hristiyanlaştırmaya çalışıyorlardı. Bu tarihe kadar Protestanlığa mensup Baptistler, Adventistler, Ellinciler, Hayat Verici Lütf, Learning Center (Öğrenim Merkezi), Hayat Sözü, Yeni Hayat Yayıncıları, Yehova Şahitleri, Pyatidesyatnikler, Gideon Kardeşliği, Yeni Apostol Kilisesi, Word Vision gibi tarikat ve teşkilatlar kendi "misyonları"nı yaymak için resmi ve gayri-resmi imkânları da değerlendirmişlerdir. Bu faaliyetler 1997 yılından itibaren resmiyet kazanmaya çalışmışsalar da, onların bazıları isteklerine nail olmuş, bazıları ise gizliden, evlerde, internet kafelerde, eğitim merkezlerinde vs. faaliyet gösteregelmişlerdir. Bu tarikatlerden resmiyet kazananlar, Yeni Hayat, Hilaskar Yevangelik Lüterianlar, Hayat Sözü cemaatleridir.

Ortodoks ve Katolik mezhepleri faaliyetlerini daha çok kilise bazında huzurevi, basın yayın, sosyal yardımlar, diyalog konferansları vs. düzenleyerek sürdürmekte, muhatabı oldukları devlet kurumlarıyla farklı alanlarda projelere ortak olmaya çalışmaktadırlar.

Tarih boyunca Azerbaycan'da mevcut olan Yahudiler, Albanlar (Udin),

Bahaîler, Molokanlar ve bağımsızlıktan sonra ÷lkede faaliyet göstermeye çalışan, Krişna Hareketi, İbrahimilik, Mooncular gibi dinler ve gruplar şu ana kadar mevcudiyetlerini ve faaliyetlerini korumaya çalışmışlardır.

şimdilerde bile halkın misyonerlik hakkında bilgisiz olması ve onların tuzağına düşme ihtimali gözlemlediğimiz kadarıyla güncelliğini korumaktadır. Bu faaliyetlerin önleminin alınması için eğitim bağlamında ciddi bir çalışmanın olmadığını da belirtmek isterim.

KAYNAKÇA

“**168 saat**” gazetesi, 15 Mayıs 1998

“**Hristiyan Sosyalizmi**” A. S. A, c. X, Bakü, 1987

A. Mehmet KOCAOĞLU, “**Misyonerlik Faaliyetlerinden Pontus Rum Devletine Uzanan Süreç**”, (Giresun Tarihi Sempozyumu) 1996, Bildiriler, İstanbul, 1997,

A. Rafet ÖZKAN, “**Amerikan Evanjelikleri Baptistler**”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, Erzurum, 2005,

Abdurrahman KÜÇÜK “**Misyonerlik Nedir? (Misyonerlik ve Tebliğ arasındaki Fark)**”, Dinler Tarihi Araştırmaları Vakfı, (01-02 Ekim 2005 Ankara. Sempozyumu) Türkiye Dinler Tarihi Derneği. Yay, Ankara, 2005

Abdurrahman KÜÇÜK, “**Kilisede Misyoner Düşüncesi**”, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt XXXVII

Abdurrahman KÜÇÜK, “**Misyon Anlayışı ve Misyonerlik**”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi (17-11 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004,

Abdurrahman KÜÇÜK, “**Misyonerlik ve Türkiye’deki Misyonerlik Faaliyetleri**”, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1996

Ahmed Hamdi Paşa, “**İslam Dünyası ve İngiliz Misyoneri**”,Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2006

Aleksandır Puşkin, “**Erzurum Yolculuğu**”. Çev: , Ataol Behremoglu. İstanbul, 2001

Ali ERBAŞ, “**Protestan Reformu ve Martin Lütther**” Dinler Tarihi Araştırmaları III (2000. Yılında Hristiyanlık, Dünü, Bugünü ve Geleceği) Ankara, 9-10 Haziran 2001

Ali İhsan YİTİK, “*Hare Krişna Hareketi*”, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: XIII-XIV, İzmir, 2001

Ali İsra GÜNGÖR, “*İnkültürasyon*”, Dini Araştırmalar, cilt: I, sayı: 1, 1998

Ali Rafet ÖZKAN, “*Fundamentalist Hristiyanlık Yedinci Gün Adventizmi*”, Seba Yayınları, Ankara, 1998

Ali Rıza BAYZAN, “*Küresel Vaftiz Misyoner Örgütlerin Türkiye ve Türk Cumhuriyetlerini Hristiyanlaştırma Operasyonu*”, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004

Bayram KÜÇÜKOĞLU, “*Türk Dünyasında Misyoner Faaliyetleri Düny Bugünü ve Yarını*”, IQ Kültürsanat Yayıncılık, İstanbul, 2003

Cabir İSKENDERLİ, “*Azerbaycanda gayri ananevi dinler ve tarikatler*”, Apostroff Yayınları, Bakü, 2011

Celal ÇAYIR, “*Din Değiştirmede Etkili Olan Psiko-Sosyal Faktörler ve Bursa’da Misyonerlik Faaliyetleri*”, Dinler Tarihi Araştırmaları Vakfı, (01-02 Ekim 2005 Ankara Sempozyumu) Türkiye Dinler Tarihi Derneği, Yay, Ankara, 2005

Ed. GİYASEDDİN, “*İslam Dünyası ve Milliyetçilik*”, (Çev: T. Cevdet) Pınar Yayınları, İstanbul, 1993

Edward SAİD, “*Oryantalizm Sömürgeciliğin Keşif Kolu*”, (Çev: N.Uzel), Pınar Yayınları, İstanbul, 1982

Elçin ASGEROV, “*Hristiyan Tarikatçı Misyoner Teşkilatları Azerbaycanda: Siyasi, Manevi ve İdyolojik Tahribat*”, Azerbaycan Devlet Kitap Palatası, Bakü, 1997

Elşad MUSAYEV, “*Azerbaycan’da Hristiyanlık ve Çağdaş Hristiyan Akımlar*”, Doktora tezi, İstanbul, 2005

Erol GÜNGÖR, “*Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*”, Ötüken Yayınları,

İstanbul, 1999

Ethem Ruhi FIĞLALI, “**Kadiyanilik**”, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1994

Feride Memmedova, “**Azərbaycanın siyasi Tarixi və Tarixi Coğrafiyası**”, Azərbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1993

Ferit DEVELİOĞLU, “**Osmanlıca -Türkçe Lügat**”, Ankara, 1979

Galatyalılar I, 8

Galatyalılar, (V-II)

George E. WHITE, “**Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıralar**”, (trc. Cem Tank Yüksel) Enderun Kitabevi, İstanbul, 1995

Georgi KEÇAARI, “**Udinlerde Ananevi Yas Merasimleri**”, Ağah Yayınları, Gence, 2004

Günay TÜMER, “**Yeni Dökümanlar Işığında Yehova Şahitleri**”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1987

Günay TÜMER, Abdurrahman KÜÇÜK, “**Dinler Tarihi**”, Ocak Yayınları, Ankara, 1997

H. A. GULİYEV, A. S. BAHTİYAROV, “**Azərbaycanda Kadim Dini Ayinler və Onların Meişetdeki Galiqlari**”, y.y, Bakü, 1968

Halil İNALCIK, “**Osmanlılar Fütühat, İmparatorluk, Avruva İle İlişkiler**”, Tümaş Yayınları, İstanbul, 2010

Heyet, “**Azərbaycan Tarixi (6. sınıf ders kitabı)**” II. baskı, Tehsil Yay, Bakü, 2002

Hidayet ORUCOV, “**Azərbaycanda din: en kadim devirden bu güne kadar**”, İdrak İctimai Birliğı Yayınları, Bakü, 2012

Hikmet TANYU, “*Yehova Şahitleri Dinler Tarihi Bakımından Tenkidi Bir İnceleme*”, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 1984

Hurbet DESCHAMP, “*Sömürgeciliğin Sonu*”, (Çev: F. Orsan), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1965

I. Korintliler, (IX, 19-22)

I. Korintliler, (VI, 12-13)

İbrahim HASANOV, “*1990 - 2006 Yılları Arasında Azerbaycan’da Yayımlanan Dinle ilgili Kitapların Dinler Tarihi Açısından Tahlili*”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2008

İkrar ALİYEV, “*Oçerki istorii Atropateni*”, Bakü, 1989

İlker ÇINAR, “*Şifre Çözüldü*”, Ozan Yayıncılık, II. Baskı, İstanbul, 2005

İsmail MEHMETOV, “*Türk Kafkası’nda Siyasi ve Etnik Yapı Eski Çağlardan Günümüze Azerbaycan Tarihi*”, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009

İsmail TAŞPINAR, “*Hacı Abdullah Petrici’nin Hristiyanlık Eleştirisi*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014

İsmail TAŞPINAR, “*Katolik Kilisesi’nin Modern Dünyaya Uyum: II. Vatikan Konsili ve Katoliklerin Yaklaşımı*”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 2, sayı: 41, 2011

İsmail VURAL, “*Evanjelizm Beyaz Sarayın Gizli Dini*”, Kara Kutu Yayınları, İstanbul, 2003

İşaya (XXXXXII, 15)

Jean Françios MAYER, “*II. Vatikan Konsil’inden Sonra Hristiyan Dünyasındaki Yeni Temayüller ve Gelişmeler*”, Divan İlmi Araştırmalar. Sy. ; 9, 2000/2

Kafirun Suresi 6. Ayet

Kürşad DEMİRCİ, “*Misyonerlik Metodundaki Değişimler*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-18 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004

Laurent MALLET, “*Bir Kafkas Tuhaflığı: Dağ Yahudileri ve Tatlar*”, Çev; İrvem KESKİNOĞLU, Toplumsal Tarih, c. 6, Say: 36, Aralık 1996

M. Ahmet VAROL, “*Bilinmeyen İslam Dünyasından Kesitler*”, C. 1, Seha Neşriyat, İstanbul, 1990

M. Seyfettin EROL, “*Orta Asya ve Kafkaslar’da Mistik-Hümanistik Güç Oyunu: Misyonerlik Faaliyetleri, Stratejik Analiz*”, Aylık Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Şubat 2001, sayı: 10

Maide Suresi 67. ayet

MAMYTOV, “*Rus Ortodoks Kilisesi’nde Azizlerle İlgili İnanış ve Uygulamalar*”, Doktora Tezi, Ankara, 2010

Markos (VI, 6-7), (VI, 12-13)

Markos 1,14-15

Matta (XV,24)

Matta, (XXII, 21)

Mehmet AYDIN, “*Ansiklopedik Dinler Sözlüğü*”, Din Bilimleri Yayınları, Konya, 2005

Mehmet AYDIN, “*Antakya ve Tarsus Eksenli ilk Dönem Hristiyanlığına Bir Bakış*”, Adayla, Antakya, No: VII, 2004

Mehmet AYDIN, “*Din Fenomeni*”, Tekin Kitabevi, Konya, 1993

Mehmet AYDIN, “*Hristiyan Kaynaklarına Göre Hristiyanlık*”, Türkiye Dayanet Vakfı, Ankara, 1995

Mehmet AYDIN, “*Hristiyan Misyonerliğin Başlangıcı, Gelişimi ve Hedefleri*”, Dinler Tarihi Araştırmaları, (01-02 Ekim 2005 Ankara Sempozyumu) Türkiye Dinler Tarihi Derneği, Yayınları, Ankara, 2005

Mehmet AYDIN, “*Soru ve Cevaplar*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-18 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004

Mehmet AYDIN, “*Türkiyede Katolik Misyonerliğin Dünü Bugünü*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, Ensar Neşriyat,(17-18 Nisan) İstanbul, 2004

Mirali SEYİDOV, “*Azərbaycan Halkının Soy Kökünü Düşünürken*”, Azərneşir Yay, Bakü, 1989

Ziya BÜNYADOV, “*Azərbaycan Tarihi, (En Kadim Devirdən XX Asrədək)*”, (I), Azərneşir Yay, Bakü, 1994

Mirza Hüseyin Ali el-Mâzenderânî en-Nûrî, “*Bahailik ve el-Kitabul-Akdes*” Çev: Ethem Ruhi FİĞLALİ-Ramazan ŞİMŞEK, Mezhep Araştırmaları, III/2 (Güz 2010)

Moisey Kalankatlı, “*Ablan Tarihi*”, çev. Ziya Bünyadov, Bakü, 1993

Muhammed GÜNGÖR, “*İslam Dünyasına Gönderilen Misyon Elçisi: Samuel Marinus Zwemer ve İslam’a Bakış*”, Dinî Araştırmalar Dergisi, 2014, cilt: XVII, sayı: 44

Muharrem YILDIZ, “*Dünden Bugüne Kafkasya*”, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul, 2006

Mustafa BIYIK, “*Küresel Bir Din Olarak Moonculuk Tek Din, Tek Dil ve Tek Millet Oluşturma Projesi*”, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002

Mustafa HALİDİ, Ömer FERRUH, “*İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*” (Çev: O. Şekerci), Çeşme Yay. İstanbul, 1968

Mustafa Necati ÖZFATURA “*Emperyalizm Öncüleri Misyonerler*”, İslam, Ocak, 1986

Nahl Suresi 125. Ayet

Namık ZEYNEDDİN, “*Azerbaycan’da Yahudilik*”, *Dövlət və Din*, Azərbaycan Respublikası Dini Kurumlarla İş Üzrə Devlet Komitesi Yayınları, Nisan (2009 2(10)

Neriman BABAYEV, Rafik NERİMANOV, “*Berde Tarihinin Aynasında*”, Elm və Hayat Neşriyatı, Bakü, 1998

Nur Suresi 54. ayet

Orhan TÜRKOĞAN, “*Malakanlar’ın Toplumsal Yapısı*” Atatürk Üniversitesi Yayınevi, Erzurum, 1971

Osman CİLACI, “*Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*”, Türkiye Diyanet Yayınları, Ankara, 1997

Ömer Faruk HARMAN, “*Genel Olarak Misyonerlik*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-11 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004

Ömer TURAN, “*Avrasya Coğrafyası’da Misyonerlik Faaliyetleri*”, Avrasya Etüdleri Dergisinin Sonbahar/Kış, 1999

Özlem ULUÇ, “*Yeni Dini Hareketler*”, Yarın Yayınları, İstanbul, 2013

Q. CAVADOV, R. HÜSEYNOV, “*Udiler*”, Bakü, 1996

Resullerin İşleri, (X,22)

Resullerin İşleri, (XI, 23-24)

Resullerin İşleri, (XV, 1)

Resullerin İşleri, (XV, 6-9).

Resullerin İşleri, (XV, 7-8)

Reşit GÖYÜŞOV, “*Arxelogiya ve Din*”, Azərneşr Yayınları, Bakü, 1965

Reşit Göyüşov, “*Xristanstvo v Kavkazskoy Albanii*”, Elm Yayınları, Bakü, 1984

Romalılara (XV, 20-21

Romalılara, (XIII, 2- 4)

S. Y. KASIMOVA, “*Yujnıy Azerbaydjan v III-VII vv*”, Elm Yayınları, Bakü, 1992

Sabri AKDENİZ, “*Genel Olarak Misyonerlik*”, “*Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri*”, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-18 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004

Sara AŞURBEYLİ, “*Gosudarstvo Şirvanşaxov*”, Azərbaycan Devler Neşriyatı, Bakü, 1983

Sevinç ASLANOVA, “*Krişnaçılık ve Azerbaycandaki faaliyetleri üzerine bir araştırma*”, Ankara Üniversitesi Sosyalbilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2000

Seyfettin ERŞAHİN, “*Türkistanda Misyonerlik Faaliyetleri*”, Diyanet İlmi Dergisi, cilt: 34, sayı: 3 (1998)

Süleyman KOCABAŞ, “*Türkiye’de Gizli Tarih III Misyonerlik ve Misyonerler*”, Vatan Yayınları, İstanbul, 2002

Süleyman SAYAR, “*Türkçe Literatürde Yehova Şahitleri*”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 4, Cilt: 4, Yıl: 4, 1992

Süleyman TURAN, “*Pavlusun Misyon Anlayışı*”, Karadeniz Teknik Üni. Sosoyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2004

Şinasi GÜNDÜZ, “*Din ve İnanç Sözlüğü*”, Vadi Yayınları, Konya, 1998

Şinasi GÜNDÜZ, “*Misyonerlerin Çalışma Yöntemleri*”, Türkiye’de Misyonerlik Faaliyetleri, İSAV Tartışmalı İlmi Toplantılar Dizisi, (17-18 Nisan 2004), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2004

Şinasi GÜNDÜZ, “*Misyonerlik*” Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2005

Şinasi GÜNDÜZ, “*Pavlus Hristiyanlığın Mimarı*”, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2001

Şinasi GÜNDÜZ, “*Protestan Geleneginde Yeni Hristiyan Sağı olarak Evanjelizm*”, VIII. Kur’an Sempozyumu: Günümüz Dünyasında Müslümanlar, 14-15 Mayıs, Yozgat, 2005

Şir Muhammed DUALI, “*Paganizmden Hristiyanlığa Rusların Din Değiştirme Nedenleri*”, G.O. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: I, Sayı 1, 2013

Uygur KOCABAŞOĞLU, “*Kendi belgeleriyle Anadolu’daki Amerika Misyoner Okullan*”, Arba Yayınları, İstanbul, 1989

Yumni SEZEN, “*Dinlerarası Diyalog İhaneti Dini-Psikolojik-Sosyolojik Tahlili*”, Kelam Yayınları, İstanbul, 2006

Yunus Suresi 108. ayet

Zekeriya TÜRKMEN, “*XIX. Yüzyıl Başlarında Rusya’nın Güney Kafkasya Politikası*”, Sosyal Bilimler Dergisi, t.y

Zeki Velidi TOGAN, “*Azerbaycan Etnografisine Dair*”, Azerbaycan Yurt Bilgisi, İstanbul, II, Sayı: 14, 1993

Zeki Velidi TOGAN, “*Umumi Türk Tarihine Giriş*”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1970

Ziya BÜNYADOV, “*Azerbaycan Tarihi*”, Azərbaycan Devlet Neşriyatı, Bakü, 1994

Ziya BÜNYADOV, Naile VELİHANLI, Oktay EFENDİYEV, “*Azerbyacan Tarihi (I-II)*” Elm Neşriyatı, Bakü, 1987

Ziya BÜNYADOV, Y. B. YUSİFOV, “*Azerbaycan Tarihi (En Kadim deviden XX. Asradek)*” (I), Azərneşir, Bakü, 1994

Ziya Musa BÜNYADOV, “*Azerbaycan*” D.İ.A, c. ; IV

İNTERNET BAŞVURULARI

http://baku.eparhia.ru/church/arh_mihail/

<http://baku.eparhia.ru/church/birth/>

<http://baku.eparhia.ru/church/cathedral/>

http://baku.eparhia.ru/church/st_nicolas/

<http://gorskie.ru/juhuro/history>

<http://harkpublications.com/>

<http://harkpublications.com/>

<http://jesuschrist.ru/news/2007/05/01/12843>

http://kutsalkitaplar.net/ANLATILMAYANLAR:Kuran_Tevrat_Zebur_incil_bilmedikleriniz_mp3_ile_dinle_ebook_olarak_download_yap/index.php?option=comcontent&task=view&id=r299&Itemid=79 Son Erişim Tarihi: 14.12.2005

http://news.bakililar.az/news_novyy_pravoslavnyy_xram_3077.html

<http://patriarch.voskres.ru/biogr01.htm>

<http://r-oc.1gb.ru/viewpage.php?cat=azerbaijan&page=3>

<http://shaquirr.sitemynet.com/sosyalyap.htm>

<http://sinagogabaku.org/index.html>

<http://voiceofhopeuk.org/index.php>

<http://wordoflife.se/>

<http://www.mct.gov.az/service/lang/az/page/95/nid/5/>

<http://www.nak.org/about-the-nac/history-of-our-church/>

http://www.ortho-rus.ru/cgi-bin/or_file.cgi?6_3855

<http://www.ortodokslartoplulugu.org/hicbir-kategori/11-haziran-kutsal-elciler-aziz-bartalmay-ve-aziz-barnabas/>

http://www.pravmir.ru/printer_1492.html

<http://www.pravoslavie.ru/put/070126150112>

http://www.ri.org/where_we_work/country.php?ID=2

<http://www.scwra.gov.az/pages/96/>? (Azerbaycan Cumhuriyeti Dini Kurumlarla İş Üzre Devlet Komitesi Resmi İnternet Sitesi)

<http://www.scwra.gov.az/structure/6/?%E2%80%9CJen%20Mironosits%E2%80%9D%20pravoslav%20kafedral%20kils%C9%99si>

<http://www.utro.ru/articles/2007/05/02/645737.shtml>.

<http://www.visionfund.org/>

<http://www.wvi.org/our-history>

Osman CİLACI, “*Dini ve Milli Bütünlüğümüz Açısından Türkiye’deki Misyonerlik Faaliyetleri*”, www.Diyaret.gov.tr/ 14.11.2005

www.adra.org/ADRANews/051702/html.

www.americanbible.org

www.bahai.az/lib/articles/histofaz/history_az.html. (Bahailerin Azerbaycanda resmi internet sitesi)

www.catholic.az

[www.gumer.info/bogoslov Buks/bogoslov/SocRelig/jrillog.php](http://www.gumer.info/bogoslov/Buks/bogoslov/SocRelig/jrillog.php)

www.hcjb.org/wrn/

www.ibrahimi.biz (İbrahimilerin Azerbaycan’da İnternet Siteleri)

www.molokan.narod.ru

www.state.gov/g/drl/rls/irf/2002/13987.htm

www.yahudi.az